

І.О. Зінченко, В.І. Тютюгін

ОДИНИЧНІ ЗЛОЧИНИ:

поняття, види, кваліфікація

Монографія

Харків

Видавництво «ФІНН»

2010

УДК 343.238(477)
УДК 343.24(477)
ББК 67.9(4УКР)308
3 63

*Рекомендовано до видання вченою радою
Інституту вивчення проблем злочинності Національної Академії
правових наук України (протокол № 10 від 28 грудня 2009 р.)*

Рецензенти:

Баулін Ю. В. – доктор юридичних наук, професор,
академік Національної Академії правових наук України,
суддя Конституційного Суду України;

Стрельцов Є. Л. – доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України (Одеський національний
університет ім. І. І. Мечникова);

Тихий В. П. – доктор юридичних наук, професор, академік
Національної Академії правових наук України, Заслужений юрист
України, суддя Конституційного Суду України у відставці.

Зінченко І. О., Тютюгін В. І.

3 63 **Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація :** [Моногра-
фія] / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. – Харків: Видавництво “ФІНН”,
2010. – 256 с.
ISBN 978-966–8030–47-5

У монографії на основі приписів чинного кримінального законодавства, вивчення спеціальної літератури і матеріалів судової практики розглядається широке коло теоретичних і практичних питань, пов'язаних із характеристикою одиничних злочинів. Аналізуються види одиничних злочинів як структурних елементів множинності; досліджуються їх ознаки; пропонується їх класифікація; розглядаються окремі питання їх кваліфікації. Значна увага в роботі приділяється аналізу приписів закону, наукової літератури та матеріалів судової практики.

В окремих розділах монографії розглядаються питання про визначення обставин, що виключають одиничний злочин у структурі множинності злочинів, а також з'ясовується місце одиничного злочину в системі інституту множинності злочинів.

Робота розрахована на суддів, працівників прокуратури, юстиції, органів внутрішніх справ, науковців, викладачів, аспірантів та студентів юридичних навчальних закладів. Корисною вона буде і для всіх тих, хто цікавиться питаннями кримінального права та практикою його застосування.

ISBN 978-966–8030–47-5

ББК 67.9(4УКР)308

© І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін, 2010.

© Вид-во “ФІНН”, оформлення, 2010

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. Поняття одиначного злочину	10
Вступ	10
1.1. Основні концепції одиначного злочину в науці кримінального права дореволюційного періоду	11
1.1.1. Філософський аспект проблеми	11
1.1.2. Об'єктивні теорії єдності злочину	16
1.1.3. Суб'єктивні теорії єдності злочину	19
1.1.4. Змішані теорії єдності злочину	21
2.2. Концепції одиначного злочину в сучасній теорії кримінального права	26
1.2.1. Сучасні наукові підходи до визначення критеріїв єдності злочину	26
1.2.2. Поняття одиначного злочину	35
Розділ 2. Види одиначних злочинів	41
2.1. Прості одиначні злочини	41
2.2. Складні (ускладнені) одиначні злочини	45
2.3. Види ускладнених одиначних злочинів	47
Розділ 3. Триваючий злочин	54
3.1. Наукові підходи до визначення поняття триваючого злочину	54
3.2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки триваючого злочину	61
3.3. Відмежування триваючого злочину від суміжних понять та окремі питання його кваліфікації	70
Розділ 4. Продовжуваний злочин	73
4.1. Наукові підходи до визначення поняття продовжуваного злочину	73
4.2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки продовжуваного злочину	80

4.3. Відмежування продовжуваного злочину від суміжних понять та окремі питання його кваліфікації	89
Розділ 5. Складений злочин	98
5.1. Наукові підходи до визначення поняття складеного злочину	98
5.2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки складеного злочину	103
5.3. Відмежування складеного злочину від суміжних понять та окремі питання його кваліфікації	116
Розділ 6. Злочин із похідними наслідками	149
6.1. Наукові підходи до визначення поняття злочину з похідними наслідками	149
6.2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочину з похідними наслідками	155
6.3. Відмежування злочину з похідними наслідками від суміжних понять та окремі питання його кваліфікації	167
Розділ 7. Обставини, що виключають одиничний злочин у структурі множинності злочинів	175
Розділ 8. Місце одиничного злочину в системі інституту множинності злочинів	208
Висновки	223
Додатки	
<i>I. Судова практика з питань кваліфікації одиничних злочинів та їх відмежування від множинності злочинів</i>	225
<i>II. Збірки постанов Пленуму Верховного Суду України та матеріалів судової практики з кримінальних справ</i>	234
Список використаних джерел	237

ПЕРЕДМОВА

Будь-який вид множинності злочинів складається із двох чи більше одиничних злочинів. У сучасній теорії кримінального права інститут множинності є достатньо розробленим, крім того внаслідок реформування українського кримінального законодавства в КК України 2001 року він вперше набув законодавчої регламентації шляхом закріплення таких її видів, як повторність, сукупність і рецидив злочинів безпосередньо в Розділі VII Загальної частини КК (статті 32–35 КК).

У той же час окремого інституту одиничного злочину наразі теорія не знає, хоча вивченню видів одиничних злочинів, зокрема, триваючих, продовжуваних та складених криміналісти здавна приділяли увагу. Як правило, одиничні злочини науковцями аналізувались з метою більш глибокого з'ясування поняття множинності злочинів, пошуку критеріїв відмежування продовжуваних злочинів від повторних, або складених злочинів від сукупності злочинів, а також при вирішенні спірних питань кваліфікації та призначення покарання.

У дореволюційній літературі із зазначеної проблематики можна назвати дослідження С.К. Гогеля, М.Д. Сергєєвського, Л.С. Белогриц-Котляревського, О.Ф. Кістяківського¹, С.В. Познишева, М.С. Таганцева та інших. Із середини п'ятдесятих років минулого століття і у новітній літературі різні аспекти одиничних злочинів досліджували Н.Б. Алієв, Є.В. Благов, Р.Р. Галіакбаров, Л.Д. Гаухман, А.С. Горелік, В.Ф. Дьомін, М.О. Єфімов, Л.В. Іногамова-Хегай, Т.Е. Караєв, Т.М. Кафаров, А.П. Козлов, А.М. Красиков, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, Б.О. Курінов, В.П. Малков, А.В. Наумов, А.С. Нікіфоров, А.М. Ораздурдієв, А.А. Піонтковський, М.М. Становський, Н.О. Стручков, Є.А. Фролов, Ю.М. Юшков, О.М. Яковлев тощо. В Україні над цими питаннями працювали М.І. Бажанов, А.Ф. Зелінський, М.Й. Коржанський, П.К. Криво-

¹ Докладний аналіз кримінально-правових поглядів О.Ф. Кістяківського, у тому числі щодо питань одиничного злочину та їх множинності, див.: Харитонова О.В. Кримінально-правові погляди О.Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень. – Х.: Право, 2010. – С. 123-175.

шеєв, В.В. Кузнецов, О.К. Марін, Т.М. Марітчак, В.О Навроцький, М.І. Панов, А.М. Ришелюк А.В. Савченко, С.А. Тарарухін та багато інших науковців.

Слід зазначити, що дослідження одиничних злочинів як структурних елементів множинності злочинів на кафедрі кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого започаткував Заслужений діяч науки і техніки України, доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України **Марк Ігорович Бажанов**. У таких його працях, як «Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров» (1977 р.), «Назначение наказания по советскому уголовному праву» (1980 р.), «Повторність злочинів як вид множинності злочинів» (1993 р.), «Множественность преступлений по уголовному праву Украины» (2000 р.) розглядалося широке коло питань, пов'язаних із характеристикою одиничних злочинів, їх ознаками та видами, проблемами відмежування від множинності злочинів.

Під науковим керівництвом М.І. Бажанова також були виконані та захищені дві кандидатські дисертації, присвячені проблемам одиничних злочинів: в 1990 році – І.О. Зінченко «Составные преступления в советском уголовном праве (понятие, виды, некоторые проблемы квалификации и построения санкций)», а в 2002 році – Є.В. Шевченком «Злочини з похідними наслідками».

У той же час, спеціального комплексного і системного розгляду проблема одиничного злочину в теорії кримінального права ще не отримала, хоча спроби такі були. Так, у 1989 р. В.Ф. Дьомінім була захищена кандидатська дисертація «Социальная обусловленность законодательного конструирования единого сложного преступления и его квалификация», в якій автор намагався визначити критерії єдності злочинного діяння. Окремі види одиничних злочинів досліджувалися також українським науковцем А.М. Ришелюком, який в 1992 р. захистив кандидатську дисертацію «Діящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве». Останнім часом спостерігається активізація досліджень у цьому напрямку в Російській Федерації: відзначимо кандидатські дисертації Калініної Т.А. «Формы и виды единого преступления и отграничение их от множественности преступлений» (Москва, 2005 р.) і Романюк

С.М. «Сложные единичные преступления» (Тюмень, 2008 р.). Що ж стосується України, то за роки її незалежності, як до так й після прийняття КК 2001 р., окрім зазначених робіт М.І. Бажанова, І.О. Зінченко, А.М. Ришелюка та Є.В. Шевченка, не було, на жаль, захищено жодної докторської та кандидатської дисертації, які були б присвячені аналізу одиничних злочинів¹.

Слід зазначити, що з цілого ряду питань щодо соціальної обумовленості, юридичної природи одиничних злочинів, критеріїв єдності злочинного діяння тощо в науковій літературі висловлювалися різні точки зору, багато з них завжди були дискусійними, а деякі і дотепер не отримали одностайного вирішення. Між тим, правозастосовча практика наразі свідчить, що правоохоронні органи зазнають певних труднощів і припускаються помилок у юридичній оцінці ускладнених форм одиничної злочинної діяльності. Так, всі одиничні злочини, як структурні елементи множинності, мають свою специфіку, однак їх конструктивні особливості, нажаль, ще не завжди чітко відображаються в диспозиціях кримінально-правових норм, що викликає суттєві труднощі в кваліфікації та відмежуванні цих діянь від окремих видів множинності, з якою вони мають значну зовнішню схожість. А це врешті-решт призводить до неправильної кваліфікації та призначення покарання.

Наведене свідчить, що проблема одиничних злочинів аж ніяк не вичерпана. Вона виходить далеко за межі вчення про застосування кримінально-правової норми і торкається сфери законодавчої техніки, способів побудування складів злочинів, підстав криміналізації і декриміналізації суспільно небезпечних діянь. Не вирішеною також є низка питань, пов'язаних із філософським, соціально-психологічним аспектом єдності злочину. Отже названа проблема уявляється достатньо актуальною і такою, що потребує подальших наукових досліджень з метою вироблення на цій основі пропозицій та рекомендацій, спрямованих на удосконалення як самого кримінального закону, так і практики його застосування.

У цій монографії вперше в Україні на підставі КК 2001 року

¹ Див.: Довідник про автореферати виконаних в Україні за 1991-2008 роки дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата юридичних наук / укладачі: В.К. Гришук, Б.О. Кириш, О.Ф. Пасєка. – Л.: Львів. держ. ун-т внутрішніх справ, 2009. – С. 312-343.

здійснюється комплексний аналіз одиничних злочинів. На підставі вивчення чинного кримінального законодавства, спеціальної літератури та матеріалів судової практики в роботі розглядається широке коло теоретичних і практичних питань, пов'язаних із характеристикою таких діянь. Зокрема досліджуються критерії єдності злочинного діяння; визначаються ознаки одиничного злочину; виділяються і аналізуються види простих і ускладнених одиничних злочинів, як структурних елементів множинності злочинів; вирішуються деякі спірні питання їх кваліфікації та відмежування від множинності злочинів та інших суміжних правових явищ. Крім того, вперше ставиться і розглядається питання про визначення кола обставин, що виключають одиничний злочин у структурі множинності злочинів, а також здійснюється спроба з'ясувати місце одиничного злочину в системі інституту множинності злочинів.

У роботі широко використовуються теоретичні дослідження, які наявні в науці кримінального права з проблем одиничних злочинів та їх множинності, а також матеріали судової практики України з питань кваліфікації цих діянь та відмежування їх від суміжних понять.

Виходячи з того, що при вирішенні цілої низки питань, пов'язаних із визначенням ознак та видів одиничних злочинів, правилами їх кваліфікації та відмежуванням від множинності злочинів, принципові підходи законодавця вже на протязі багатьох років залишаються досить незмінними і усталеними, автори монографії визнають за можливе аналізувати в роботі не тільки новітню судову практику, а й її матеріали за досить значний період часу – з 1960 по 2008 роки. При цьому слід спеціально обмовитися, що ті кримінальні справи, рішення з яких приймалися судами України у період до набрання чинності Кримінальним кодексом України 2001 року, використовуються на сторінках роботи лише остільки, оскільки вони не суперечать чинному законодавству України і відповідають тим тенденціям правозастосовчої практики, які склалися в нашій країні після прийняття КК України 2001 року.

Практичне значення роботи полягає в тому, що вона сприятиме більш глибокому розумінню питань, пов'язаних із визначенням юридичної природи одиничних злочинів, їх ознак та видів, відмежуванням від інституту множинності злочинів, урахуванням особ-

ливостей їх кваліфікації при розв'язанні конкретних кримінальних справ суддями, працівниками прокуратури, юстиції, органів внутрішніх справ, що впливатиме на підвищення ефективності практики застосування кримінального закону і зменшення кількості судових помилок. Робота буде корисною і для науковців, викладачів, аспірантів у цілях наступних досліджень в цьому напрямку, а також студентів юридичних навчальних закладів для поглибленого вивчення в учбовому процесі окремих питань кримінального права. Корисною вона буде і для всіх тих, хто цікавиться питаннями кримінального права та практикою його застосування.

Автори висловлюють щире вдячність за цінні зауваження, рекомендації, та побажання, які сприяли вдосконаленню окремих положень роботи перед її публікацією, шановним рецензентам цієї монографії: *Юрію Васильовичу Бауліну* – доктору юридичних наук, професору, академіку Національної Академії правових наук України, судді Конституційного Суду України; *Євгену Львовичу Стрельцову* – доктору юридичних наук, професору, Заслуженому діячу науки і техніки України, проректору Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова; *Володимиру Павловичу Тихому* – доктору юридичних наук, професору, академіку Національної Академії правових наук України, Заслуженому юристу України, судді Конституційного Суду України у відставці, завідувачу науковою лабораторією дослідження злочинності проти прав і свобод людини і громадянина Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України.

Окрему вдячність за надану допомогу і сприяння у підготовці монографії до опублікування автори висловлюють *В'ячеславу Івановичу Борисову* – доктору юридичних наук, професору, академіку Національної Академії правових наук України, Заслуженому юристу України, директору Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України.

РОЗДІЛ 1.

ПОНЯТТЯ ОДИНИЧНОГО ЗЛОЧИНУ

Вступ

Дослідження одиничних злочинів доцільно розпочати із визначення їх найбільш характерних, істотних ознак з тим, щоб на підставі останніх сформулювати загальне поняття одиничного злочину. Як слушно зазначив М.І. Панов, глибока і ґрунтовна розробка наукових понять є не тільки необхідною умовою правильного застосування діючих кримінально-правових норм, а й фундаментальною базою вдосконалення чинного законодавства¹.

Таким чином, питання щодо визначення поняття одиничного злочину має принципове значення, адже без його вирішення неможливо визначити сутність одиничних злочинів, а також виявити особливості, що відмежовують їх від окремих видів множинності злочинів. Загальне поняття одиничного злочину має значення і для правотворчої діяльності, тому що без нього неможливо правильно, науково обґрунтовано, відповідно до суспільних потреб сконструювати кримінально-правові норми, які передбачають відповідальність за ускладнені види злочинної діяльності.

Про необхідність мати в науці кримінального права поняття одиничного злочину свідчить і той факт, що багато криміналістів при дослідженні інших наукових проблем так чи інакше вимушені звертатися до поняття одиничного злочину, формулюючи при цьому відповідні визначення. Через це в літературі наразі існує значна кількість визначень одиничного злочину, як подібних одне до одного, так і істотно відмінних через констатацію в них різних ознак. З огляду на вищезазначене уявляється, що з'ясування і урозуміння точок зору, які раніше висловлювались науковцями з теми цього дослідження, пошук нових шляхів для вирішення спірних питань матиме неабияку користь для науки кримінального права.

¹ Див.: Панов М. Понятійні апарати наук кримінального циклу: співвідношення і взаємозв'язок // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4. – С. 37.

1.1. Основні концепції одиначного злочину в науці кримінального права дореволюційного періоду

1.1.1. Філософський аспект проблеми

Методологічною основою розроблення поняття одиначного злочину є філософське вчення про категорію «одиначне».

Слід зауважити, що будь-яке поняття є основною формою мислення, яка відображує конкретно-узагальнену природу, так би мовити «загальний тип» певного кола явищ. Свою повну і закінчену форму поняття набуває лише в процесі формулювання визначення. Поняття розкриває сутність явища і за своїм формальним змістом є єдністю одиначного, особливого і загального, тобто це завжди певна сукупність знань про предмети чи явища, які вивчаються¹.

Формулюючи поняття як підставу для узагальнення предметів чи явищ, необхідно виділяти ознаки, які є найбільш суттєвими (істотними) для останніх, через що саме «поняття» у філософській літературі визначається як відображення предметів чи явищ за їх суттєвими ознаками, а також відносин між ними².

Отже, щоб визначити поняття одиначного злочину перш за все необхідно виділити типові, подібні риси, притаманні окремим злочинам, які відрізняють їх від множинності злочинів

Повне визначення ознак одиначного злочину можливе лише за умови, що їх дослідження буде ґрунтуватись на певних об'єднувальних засадах. У кримінальному праві, будуючи своє вчення про те чи інше поняття, криміналісти в якості таких засад найчастіше обирають об'єктивні та суб'єктивні ознаки явища, яке досліджують. Через це і наукові теорії у кримінальному праві традиційно поділяють на об'єктивні та суб'єктивні³.

¹ Див.: Философская энциклопедия / Под. ред. Ф.В. Константинова. Т.4. – М.: Советская энциклопедия, 1967. – С. 311-315.

² Див.: Цалин С.Д. Логический словарь-справочник. – Харьков: Факт, 2006. – С. 253.

³ На цю особливість у свій час звертав увагу М.Д. Дурманов. (Дурманов Н.Д. Понятие преступления. – М., 1948. – С. 46.

Окрім того, в нашому випадку окремого розгляду потребує і філософська категорія «одиничне», тому що саме за її допомогою більшість науковців визначають ознаки одиничного злочину¹.

Одиничне (окреме, індивідуальне) – філософська категорія, що виражає відносну відокремленість, дискретність, відмежованість у просторі та в часі речей, подій та притаманні їм специфічні індивідуальні особливості, які складають їх неповторну якісну і кількісну визначеність.

У якості одиничного може розглядатися не тільки окремий предмет, а й цілий клас предметів, якщо він береться як щось єдине, відносно самостійне, існуюче в певних межах. Конкретною формою свого існування одинична річ (процес) зобов'язана тій системі закономірних зв'язків, у середині яких вона виникає. При цьому одиничне нерозривно пов'язане із загальним. Загальне розкривається у понятті тільки через відображення одиничного.

Перші відомі погляди на категорію «одиничне» сформувались ще в античній філософії. В цілому для філософії цього періоду характерним було розуміння одиничного як певної модифікації, явища, що відрізняється від загального (Геракліт, Демокрит, Платон, Аристотель).

Так, Арістотель у своїй «Метафізиці», формуючи онтологічне вчення про єдність буття, ретельно аналізує також і поняття єдності як субсидіарного щодо його концепції буття. На думку Аристоте-

¹ «Одиничне», «особливе» і «загальне» – філософські категорії, що виражають об'єктивні зв'язки у світі і характеризують процес його пізнання. Одиничне (окреме, індивідуальне) характеризує певний предмет, обмежений у просторі і часі; всезагальне (загальне) виражає подібну, абстраговану від одиничних і особливих явищ властивість або ознаку, на підставі якої предмети чи явища об'єднуються в той чи інший клас, вид, рід; особливе – це категорія, яка виражає єдність одиничного і загального, предмет, узятий у своїй конкретній цілісності як визначене загальне і як не виключене із взаємозв'язку світу одиничне. (Щодо визначення сутності даних філософських категорій див., напр.: Злотіна М.Л. Діалектика / За ред. Мелкова Ю.А. – К.: Ін-т філософії, 2004; Кедров Б.М. Единство диалектики, логики и теории познания. – Изд. 2-е. – М.: Ком. книга, 2006; Солопов Е.Ф. Философия. Предмет и логика философии. Истоки диалектики и метафизики. – М.: ВГУ, 2001; Руткевич М.Н., Лойфман И.Я. Диалектика и теория познания. – М.: Мысль, 1994 та ін.).

ля, єдине має чотири значення. По-перше, це те, що є безперервним, тобто те, рух чого є неподільним. По-друге, єдине це те, «що складає ціле і має певний образ або форму, особливо якщо воно таким є від природи а не через сторонню силу (подібно тому, що з'єднане клеєм, або цвяхом, або вузлом), і містить причину своєї безперервності у самому собі»¹. При цьому єдиним визнається те, що охоплюється єдиною думкою; те, думка, про яке є неподільною. Думка, за Аристотелем, неподільна там, «де є причина єдності сутностей»².

Як видно, у цьому випадку єдине розуміється як дещо неподільне за своєю природою: будь-який предмет або явище, якими яких є цілісність і неподільність, є єдиними. Так само і дія людини, яка неодноразово повторюється або є безперервною та неподільною також набуває властивостей єдності.

По-третє, Аристотель робить висновок, що єдине – це все, що є тотожним, подібним та рівним. Тотожне, в свою чергу, буде там, де визначення первинної сутності єдине. Первинною сутністю є всяке буття, взятє у конкретному одиничному вираженні, яке має однакову міру³. Отже, два чи більше вчинків людини будуть тотожними (тобто єдиними) через наявність у них однієї і тієї самої міри, так званої первинної сутності.

По-четверте, єдине у Аристотеля постає у значенні загального. «Називається єдиним також те, що належить до одного роду, та відрізняється протилежними одне одному видовими відмінностями; і все це зветься єдиним, тому що рід, покладений в підставу видових відмінностей є єдиним»⁴.

Таким чином, єдине за Аристотелем – це безперервне від природи, ціле, одиничне і загальне. Вочевидь, що у підставу всіх значень єдиного філософ поклав об'єктивний критерій, а саме – матерію. Також, як впливає із вчення Аристотеля, одиничне і загальне – це дві сторони єдиного.

¹ Див.: Аристотель. Сочинения в четырех томах. – М.: Мысль, 1976. – Т.1. – С. 252.

² Див.: Там само. – С. 252.

³ Див.: Асмус В.Ф. Метафизика Аристотеля. – В кн.: Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т.1. – С. 12.

⁴ Див.: Там само. – С. 253.

Безумовно, Аристотель, впроваджуючи категорію «єдиного» зовсім не мав на меті вивчати злочинні форми людської діяльності, однак детально розроблена ним філософська категорія «одиничного» в подальшому була покладена у підґрунтя поглядів багатьох поколінь юристів на природу одиничного злочинного діяння¹. Саме ідеї Аристотеля поклали початок теоріям об'єктивної обумовленості єдності злочину, які отримали розповсюдження у класичній школі кримінального права у ХІХ столітті.

Серйозний крок до діалектичного розуміння одиничного був зроблений німецькою класичною філософією. Зокрема Гегель під одиничним розумів необхідну форму дійсності у її зовнішньому існуванні, тобто в просторі і часі, як «момент відмінності» і визначеності, що протиставляється абстрактній тотожності поняття. Філософ вказував, що визначеність, яка співвідноситься сама із собою, є одиничністю. У цьому розумінні одиничне виступає як необхідний момент конкретно-всезагального поняття. Однак, оскільки для Гегеля всезагальним є думка і тільки думка, остільки і одиничне у підсумку тлумачиться в його «Логіці» як форма і спосіб предметної реалізації думки, поняття, ідеї, як ступінь їх «опредмечування» у просторі і часі. Одиничність є не тільки поверненням поняття до себе самого, а безпосередньо і його втрата. Через одиничність, подібно тому, як поняття існує в ній в середині себе, воно стає поза собою і перетворюється в дійсність. Отже Гегель визначає одиничне (тіло, подію, явище) як певну абстракцію, що не має дійсності поза і незалежно від мислення. Ідеалістичні погляди Гегеля на сутність категорії одиничного мали певний вплив на представників суб'єктивних теорій єдності злочину, які поширилися в теорії російського кримінального права наприкінці ХІХ століття.

Матеріалістична діалектика визначає одиничне як об'єктивну якісно визначену реальність, як форму буття матерії у просторі, як найважливіший момент дійсності. Для розуміння дійсності важливим є таке одиничне, яке виражає свій власний загальний тип. Іншими словами, одиничне виступає як кількісно визначений момент саморозвитку якісно визначеної дійсності.

¹ Зазначимо, що Аристотель також досить ґрунтовно вивчив категорію «множинність». Її дослідженню цілком присвячені глава 13 п'ятої книги і глава 6 десятої книги трактата «Метафізика».

Як зазначалося, одиначне характеризує окремі предмети, явища процеси, які відрізняються за своїми якістьми від інших, в тому числі і подібних до них предметів чи явищ. Загальне – це об'єктивно існуюча подібність окремих предметів, їх однорідність (однотипність), належність до одного й того ж роду явищ. В об'єктивній дійсності постійно відбувається перехід, перетворення одиначного у загальне і особливе, та навпаки. Дія загальної закономірності виявляється в одиначному і через одиначне, а всіляка нова загальна форма завжди спочатку виступає в дійсності у вигляді одиначного винятку із загального правила (чи то є народження нового біологічного виду, чи нової форми суспільних відносин тощо).

Одиначне, таким чином, реалізує багатоманітність у єдності і є необхідною формою розвитку дійсності. З іншого боку, тільки через врахування одиначного здійснюється подальше поглиблення (конкретизація) загального. Загальне розкривається в понятті тільки через відображення одиначного.

Пізнання тих чи інших предметів чи явищ з точки зору співвідношення «одиначне-загальне» передбачає можливість їх порівняння, виявлення схожості та відмінностей, однорідності та різнорідності, усвідомлення окремого одиначного характеру конкретних предметів чи явищ, їх класифікацію¹.

Якщо перенести розглядувані філософські категорії на кримінально-правове вчення про множинність злочинів, то очевидно, що вони повністю спрацьовують. Під цим кутом зору множинність злочинів – це є загальне, а окремий злочин у її складі – одиначне. Одиначні злочини – це форма існування множинності (загального) у дійсності. Кожний одиначний злочин є відокремленням від іншого, і має власні специфічні особливості. Поеднання декількох одиначних злочинів створює нову загальну категорію – множинність злочинів, зміст якої розкривається тільки через пізнання одиначного злочину, його ознак і властивостей.

¹ Див.: Введение в философию / Фролов И.Т., Арат-оглы Э.А., Арефьева Г.С. и др. – Ч. 2. – М.: Политиздат, 1989. – С. 109–110.

1.1.2. Об'єктивні теорії єдності злочину

Яскравим представником указаних теорій був видатний німецький вчений Павел Ансельм Фейербах¹. Заради справедливості зауважимо, що в безпосередньому розумінні слова поняття одиничного злочину А. Фейербах не розглядав. Він аналізував лише продовжуваний злочин, причому визнавав його з одного боку сукупністю злочинів, а з іншого – покарання за нього пропонував призначати так, як за одиничний злочин, говорячи, що «тут багаторазові злочинні діяння мають розглядатися як один єдиний злочин». Така непослідовність пояснюється специфічними поглядами А. Фейербаха на природу продовжуваного злочину. Головною особливістю такого діяння вчений вважав єдність предмета злочину, саме це, на його думку, мало бути єдиною підставою об'єднання множинності окремих діянь в єдиний продовжуваний злочин.

Отже, запропонована А. Фейербахом конструкція продовжуваного злочину будувалася лише на об'єктивних підставах єдності, без будь-якого врахування суб'єктивних підстав – єдиного умислу, єдиних мети та мотиву. За теорією цього вченого, якщо суб'єкт, одного разу вчинивши посягання на певний предмет, через деякий час знову намагався вчинити злочин проти того самого предмета, то все вчинене повинно було розглядатися як єдиний продовжуваний злочин, навіть і тоді, якщо друге посягання було актом реалізації самостійного, так би мовити, нового умислу². Така позиція невинувато розширювала межі продовжуваного злочину і практично зводила нанівець поняття повторності. Цікаво те, що така точка зору А. Фейербаха підтримувалась і на законодавчому рівні: вона була закріплена в Баварському кримінальному уложенні 1813 р., укладачем якого, до речі, був сам А. Фейербах.

Теорію об'єктивної єдності злочину А. Фейербах запозичив із теорії римського права. Кримінальне право тих часів не цікавили суб'єктивні чинники поведінки злочинця, а головним принципом

¹ Послідовними прихильниками об'єктивних теорій єдності злочину також були Грольман, Бауер, Вехтер та інші німецькі криміналісти.

² Див.: Фейербах А. Уголовное право. – СПб, 1810. – С. 50-51; Пионтковский А.А. Уголовно-правовые воззрения Канта, А. Фейербаха и Фихте. – М.: Юриздат, 1940. – С. 109-110.

відправлення правосуддя визнавалось об'єктивне ставлення за провину¹. Саме цим, з одного боку, можна пояснити відсутність будь-яких суб'єктивних підстав при визначенні А. Фейербахом концепції продовжуваного злочину. З іншого боку, це пояснюється тим, що вчений знаходився під впливом кантівської суб'єктивно-ідеалістичної філософії «речі в собі».

Тут цікавим є те, що самі по собі погляди І. Канта на природу злочину не передбачали роз'єднання об'єктивного і суб'єктивного. Він навіть зазначав, що злочин це є навмисне порушення обов'язку, «порушення, пов'язане із усвідомленням того, що воно є порушенням»². Отже за І. Кантом злочин завжди має об'єктивну і суб'єктивну сторони; це є діяння, яке спричиняє шкоду певному об'єкту, вчинене конкретним суб'єктом. Однак філософія І. Канта – це філософія агностицизму. І. Кант ізолював предмет і його сприйняття людиною, протиставляв їх одне одному, оголошував його недоступною для людини апіорною даніною, так званою «речію в собі». Людина здатна пізнавати не матеріальні предмети, а ті, які існують в її свідомості, уяві, як відображення цієї «речі в собі»³.

Вчення І. Канта обмежувало пізнавальні можливості людини лише спроможністю пізнання нею суб'єктивних образів об'єктивно існуючих предметів, що призводило до розриву між об'єктивно існуючим, реальним предметом та уявленням про нього в свідомості суб'єкта. За такого підходу повністю спростовувалась можливість активного втручання свідомості людини як в сферу предметів, так і в сферу власних вчинків, тобто вчинок людини існував, так би мовити, сам по собі.

Вказані ідеї І. Канта і обумовили погляди А. Фейербаха на сутність його вчення про єдність злочину, на заперечення єдності об'єктивного і суб'єктивного у природі єдиного злочинного діяння. До кінця своїх днів А. Фейербах залишався непохитним кантіан-

¹ Див., напр.: Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1961. – С. 316; Косарев А.И. Римское право. – М.: Юрид. лит., 1986. – С. 38.

² Див.: Кант И. Сочинения в шести томах. – Т. 3. – М.: Наука, 1973. – С. 131.

³ Див.: Асмус В.Ф. Иммануил Кант. – М.: Наука, 1973. – С. 31.

цем і послідовним прихильником ідеї формально-об'єктивної єдності злочину.

У Росії на початку ХХ століття об'єктивну теорію єдності злочину підтримав видатний вчений-криміналіст, професор Казанського університету А.А. Піонтковський (батько).

Особливість його поглядів полягала в тому, що ідея об'єктивної обумовленості єдності злочину доводилась не якостями предмета чи об'єкта злочину, як це мало місце у А. Фейєрбаха, а ґрунтувалась на особливостях об'єктивної сторони одиничних злочинів. За А.А. Піонтковським кожний вид одиничного злочину мав свій критерій єдності.

Зокрема, для простої злочинної діяльності критерієм визнавалась одиничність злочинного діяння; для складеної злочинної діяльності – множинність різнорідних злочинних дій, які в сукупності становлять єдине ціле; для триваючого злочину – наявність особливого злочинного стану, що був викликаний тривалим здійсненням складу злочину; для продовжуваного злочину критерієм його єдності визнавалась тотожність дій, однорідність обстановки їх вчинення і спільність кінцевого наслідку¹. Однак пропонуючи зазначені критерії єдності злочину, А.А. Піонтковський також твердо відстоював головний принцип кантівської суб'єктивно-ідеалістичної філософії – відірваність об'єктивного від суб'єктивного, через що кожний вид одиничного злочину отримував однобічну і неповну характеристику, та й сам автор іноді був непослідовним у своїх висловах. Особливо наочно це простежується у його поглядах на склад продовжуваного злочину. «Якщо цей склад змінюється, і з досягненням спільного кінцевого наслідку цей склад не є тотожним складу тих окремих актів, із яких ця діяльність складається, то тоді ця діяльність являє собою єдине злочинне діяння (наприклад, отруєння малими дозами отрути протягом певного часу, що потягло за собою смерть жертви). Якщо ж цей склад і по досягненні кінцевого результату залишається тотожним складу окремих злочинних актів (як це має місце, наприклад, при викраденні бібліотеки шляхом виносу кожного разу декількох книг), то тоді така продовжувана злочинна діяльність уявляється діяльністю багаторазовою,

¹ Див.: Піонтковский А.А. Уголовное право. (Пособие к лекциям). Часть Общая. Вып. 2. – Казань, 1916. – С. 130-145.

що складається із цілої низки окремих самостійних злочинних діянь»¹. Як видно, продовжуваний злочин А.А. Піонтовський в одних випадках визнавав одиначним злочином, а в інших – специфічним видом реальної сукупності залежно від того, змінюється чи ні його склад із досягненням спільного кінцевого результату.

Суперечливою слід визнати також концепцію одиначного складеного злочину, запропоновану А.А. Піонтовським. Під складеною злочинною діяльністю він розумів таку, «що складається із двох чи декількох різнорідних злочинних актів, які в сукупності утворюють єдине, особливе, самостійне злочинне діяння»². За такого підходу складений злочин по суті нічим не відрізнявся від сукупності злочинів, особливо від ідеальної сукупності, в якій два чи більше злочинів об'єднані спільною дією.

Такими були основні положення об'єктивних теорій єдності злочину. Як зазначалося, їх прихильниками і послідовниками було досить багато вчених ХІХ – початку ХХ століття. Кожен з них вносив у ці теорії щось своє, однак сутність кожної із об'єктивних теорій незмінно базувалась на аристотелево-кантівському методі відриву об'єктивного від суб'єктивного в діяльності людини. При цьому логічний розвиток об'єктивних теорій врешті-решт призводив до повного нівелювання понять продовжуваного і складеного злочину, тому що тільки об'єктивними критеріями неможливо було пояснити сутність цих одиначних діянь.

1.1.3. Суб'єктивні теорії єдності злочину

Із середини 50-х років ХІХ століття бере початок суб'єктивний напрямок в дослідженні критеріїв одиначного злочину. На думку представників цього напрямку, кожний злочин є поєднанням зовнішнього і внутрішнього, тобто будь-яка зовнішня діяльність людини є продовженням її внутрішньої діяльності. Зокрема, М.Д. Сергєєвський, А. Резон, М.А. Неклюдов та низка інших вчених вперше в історії кримінального права зробили спробу з'ясувати внутрішню сутність одиначного злочину, а тому саме їм належить пріор-

¹ Див.: Там само. – С. 188.

² Див.: Там само. – С. 186.

ритет в розробленні інституту єдності злочинів, який на початку ХХ століття досить активно досліджувався в теорії кримінального права.

Головним методологічним питанням, яке перебувало в центрі уваги названих науковців, було питання щодо пошуку критеріїв єдності злочину. І хоча за такі критерії всі названі автори обирали суб'єктивні ознаки, все ж таки, на думку деяких із них, в якості критерію визнавалась єдність вини; інші вважали за такий – єдність умислу, єдність наміру або єдність волі чи спільність мети тощо. Такі розбіжності у поглядах пояснювались тим, що на той час в теорії кримінального права не було єдності у розумінні ознак суб'єктивної сторони. Чіткої межі між поняттями вини, умислу, наміру, рішучістю, мотивом та метою не проводилося, не дослідженим залишалось і питання щодо співвідношення цих ознак¹.

Загальним недоліком суб'єктивних теорій слід також вважати перебільшення суб'єктивних ознак на шкоду об'єктивним. Деякі автори навіть вдавалися до того, що наявність ознак суб'єктивної сторони ставили в залежність не від характеру та особливостей об'єктивних ознак, а від того, визнає чи ні сам суб'єкт свою діяльність як єдиний злочин. Отже, «об'єктивізм» в оцінці одиничного злочину (тобто єдність об'єкта – означає єдність злочину) був замінений на крайній «суб'єктивізм» (якщо я вважаю свій злочин єдиним – він і є таким).

Серед багатьох прихильників суб'єктивних теорій найбільш вагомою фігурою видається відомий російський вчений, професор М.Д. Сергєєвський. Червоною ниткою через все його вчення про одиничний злочин проходить поняття суб'єктивного настрою, під яким розуміється вся психічна сфера одиничного злочину. І хоча прямо вказане поняття ним не вживається, – воно замінюється поняттям єдність діяння, для кожного з таких діянь М.Д. Сергєєвський визначає характерний суб'єктивний настрій. Скажімо,

¹ В. Спасович, наприклад, головним у формуванні вини вважав рішучість, М.С. Таганцев – намір і план його здійснення, М.А. Неклюдов – умисел. (Див.: Спасович В. Учебник уголовного права. – Т.І. – Вып. 2. – СПб., 1863. – С. 154; Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права. Часть общая. – Кн. I. Учение о преступлении. – Вып. 2. – СПб., 1878. – С. 36; Неклюдов Н.А. Общая часть уголовного права (конспект). – СПб., 1875. – С. 54).

для продовжуваних злочинів – це єдність плану, а для ідеальної сукупності (яку він також вважав одиначним злочином) – єдність наміру тощо.

М.Д. Сергеевський наполягав, що питання про те, чи є певна діяльність людини одною єдиною дією чи низкою самостійних дій, є *quaestio facti* (питанням факту) і рішення його має здійснюватися практичним шляхом у кожному окремому випадку.

Про єдність діяння на думку М.Д. Сергеевського свідчать чотири наступних фактори: по-перше, це момент часу (він може і не бути єдиним); по-друге, це наявний зв'язок між дією і наслідком. Далі – це єдність способу дії. І, нарешті, – він зазначає, що декілька актів діяння є єдиними, «якщо вони проникнуті (просякнуті) одним суб'єктивним настроєм». Отже, навіть віддалені в часі окремі дії можуть створити єдину дію, якщо вони матимуть один суб'єктивний настрій¹.

Підеумовуючи погляди М.Д. Сергеевського зазначимо, що головним у визначенні єдності злочину він, як і всі «суб'єктивісти» вважав оцінку вчинених дій самим суб'єктом. Діяння є єдиним лише тоді, коли сам суб'єкт сприймав його таким. Через це автор помилково включав до одиначних злочинів ідеальну сукупність і фактично стверджував суб'єктивно-оціночний погляд на природу одиначного злочину. Такий підхід не відбивав об'єктивної реальності, що і було головним недоліком всіх суб'єктивних теорій єдності злочину.

1.1.4. Змішані теорії єдності злочину

Поряд з об'єктивними та суб'єктивними теоріями єдності злочину в науці кримінального права ХІХ – початку ХХ століття існували також інші теорії, прихильники яких не абсолютизували окремі критерії, не розглядали одиначний злочин як абстрактне поняття, а переслідували суто утилітарну, практичну мету – знайти риси, що відмежовують такі злочини від випадків множинності.

¹ Див.: Сергеевский Н.Д. О значении причинной связи в уголовном праве. – Ч. 1. – Ярославль, 1880. – С. 156-158; Сергеевский Н. Д. Русское уголовное право. Пособие к лекциям. Часть общая. – СПб., 1890. – С. 337.

Так з'явилися так звані змішані теорії єдності злочину. Для кожного виду одиничного злочину науковцями обирались свої критерії єдності, якими могли бути як об'єктивні, так і суб'єктивні ознаки. Однак в якості абстрактного, так би мовити, універсального критерію проголошувалась єдність норми, єдність порушеного закону. До представників змішаних теорій, передусім, можна віднести видатного російського вченого професора М.С. Таганцева та менш відомого науковця початку ХХ століття С.К. Гогеля. Певною мірою змішаної теорії дотримувалися професори А.Ф. Кістяківський, С.В. Познишев та деякі інші криміналісти.

Концепція одиничного злочину М.С. Таганцева спиралась на розроблену ним теорію норми як об'єкта злочинного посягання. При цьому під об'єктом злочинного посягання розумілась норма або в її «окремому, одиничному бутті», або у сполученні декількох норм в формі юридичних інститутів, або як юридичний порядок, що існує в суспільстві в цілому. Кожен злочин, на думку М.С. Таганцева, порушує правові норми не як абстрактні величини, «а в їх реальному існуванні, тобто у формі дійсних прав чи благ, що базуються на цих нормах». Отже злочин це є «посягання на норму в її реальному бутті», тобто «єдина більш менш точно окреслена дія особи, що посягає на норму, і єдина, також чітко визначена норма як предмет посягання»¹.

Як видно, в підставі кожного злочину вчений вбачав єдність діяння і єдність норми. Звідсіля – єдність злочину залежить або від властивостей норми, або від властивостей діяння порушника. У розвиток своїх ідей, в лекціях 1902 року М.С. Таганцев запропонував власне визначення одиничного злочину. На його думку, «будь-яка дія чи бездіяльність або їх сполучення, що поєднує в собі всю сукупність законних об'єктивних і суб'єктивних ознак певного злочинного діяння, як кримінально-караного посягання на норму в її реальному бутті, складає єдине злочинне діяння в юридичному смислі»².

¹ Див.: Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права. Часть общая. – Кн. 1. – Учение о преступлении. – Вып. 1. – СПб., 1874. – С. 175; Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права. Часть общая. – Кн. 1. – Учение о преступлении. – Вып. 2. – СПб., 1878. – С. 255.

² Див.: Таганцев Н.С. Русское уголовное право. – Часть общая. – СПб., 1902. – Т. 2. – С. 1284.

Із цього визначення можна зробити висновок, що підстави єдності злочину за М.С. Таганцевим містяться лише в єдності кримінального закону, що діяння буде єдиним лише тоді, коли воно є єдиним в юридичному відношенні, коли єдиним є його законодавче визначення, і що будь-які об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочину мають другорядне значення і можуть враховуватись при кваліфікації лише, якщо вони передбачені в законі. Не важливо, яким фактично є діяння, вчинене суб'єктом, будь-яке сполучення дій завжди є одиначним злочином, якщо закон визнає це сполучення єдиним цілим. Безумовно, у такому підході простежується таганцевський «юридичний нормативізм» у погляді на сутність злочину.

Уявляється, що в пошуках критеріїв єдності злочину М.С. Таганцеву варто було б виходити також із того, що віднесення діяння до одиначного злочину неможливо без врахування, що воно з природної, психологічної точки зору також має бути єдиною поведінкою людини, має бути психологічно обумовленим. Сама по собі зовнішня єдність не може довільно визначатись як одиначний злочин. Адже кожне вольове рішення законодавця повинно відображати об'єктивні, реальні процеси, які відбуваються в суспільстві. Якщо цього не відбувається, створені юридичні конструкції суперечать дійсній природі соціальних явищ, тобто є штучними. Отже діяння лише в тому випадку повинно отримувати юридичну форму одиначного злочину, якщо воно є єдиним за своєю соціальною природою.

Судячи по всьому, М.С. Таганцев сам відчував певну нелогічність своєї концепції, а тому всупереч собі заявляв, що для складених злочинів критерієм їх єдності має бути єдність вини. «Роздільність вини, — писав вчений, — за загальним правилом, визначає роздільність вчинених винним злочинних дій. Винятки з цього можуть існувати лише в силу прямої вказівки закону, в тих випадках, коли із поєднання декількох видів винності утворюється єдиний злочин»¹.

Непослідовність поглядів М.С. Таганцева на сутність одиначного злочину надала йому підстави розглядати ідеальну сукупність злочинів як вид одиначного злочину. Тому вчений зазначав: «в цих випадках винність особи залишається по суті єдиною, в дійсності

¹ Див.: Там само. — С. 1286.

воля особи спрямована на одне будь-яке порушення, що є начебто центром діяльності, а порушення інших норм має додатковий характер, і винний іноді й не думає про те, що його діяння містить посягання на декілька норм»¹. А оскільки «єдність вини визначає і єдність караності», то це означає, що ідеальна сукупність має визнаватись єдиним злочином².

Однак навіть за умови єдності діяння при ідеальній сукупності не може бути єдиної вини, адже щодо кожного злочину в ідеальній сукупності існує окреме психічне ставлення суб'єкта. Ці спроби автора «підтягнути» ідеальну сукупність до поняття одиничного злочину навряд чи можна визнати вдалими. Втім, незважаючи на окремі суперечності, а також деяке спрощення наукових підходів, ідеї М.С. Таганцева щодо розвитку вчення про одиничний злочин були вагомим внеском у теорію кримінального права.

Спробу об'єднати положення об'єктивних і суб'єктивних теорій єдності злочину здійснив також професор Московського університету С.В. Познишев. За основу своєї теорії він взяв погляди А. Фейсера на єдність об'єкта в одиничному злочині. «Єдність злочину передбачає перед усім єдність об'єкта, на який спрямоване посягання», – писав цей вчений. І далі продовжував: «...єдність дії передбачає одне спільне рішення піддати певному впливу даний об'єкт, навіть по частинам або в декілька прийомів»³. Очевидно під спільним рішенням у даному контексті С.В. Познишев мав на увазі суб'єктивні ознаки – вину, мотив тощо, однак ніяких наукових пропозицій як визначити в поведінці суб'єкта єдність вини він не висловлював.

До прихильників змішаних теорій єдності злочину належав відомий українсько-російський вчений А.Ф. Кістяківський. І хоча в своїх наукових пошуках цей криміналіст обмежувався дослідженнями тільки продовжуваного одиничного злочину, сутність його поглядів не викликає сумнівів. За його словами «для буття продовжуваного злочину потрібні наступні умови: а) єдність злочинного наміру і злочинної рішучості; б) одне й те саме право, на пору-

¹ Див.: Там само. – С. 1299.

² Див.: Там само. – С. 1299.

³ Див.: Познишев С.В. Основные начала науки уголовного права. Общая часть уголовного права. – М., 1912. – С. 637.

шення якого спрямований злочинний намір; в) однохарактерність зовнішньої дії, шляхом якої вчиняється порушення цього права»¹. Наведене визначення свідчить, що для обґрунтування сутності одиначного продовжуваного злочину, А.Ф. Кістяківський використовує як об'єктивні, так і суб'єктивні критерії.

Завершуючи розгляд даного питання зазначимо, що в кримінальному праві ХІХ – початку ХХ століття низка науковців (А.С. Жиряев, В. Спасович та інші) взагалі не визнавали ніяких теорій єдності злочинів.

Зокрема А.С. Жиряев вважав, що саме існування поняття продовжуваного злочину є логічною нісенітницею. «Невірно стверджувати, що цілком вчинений, тобто юридично закінчений злочин ще може бути продовжений після його завершення. Продовжується тільки розпочате, а не закінчене», – писав цей автор².

В. Спасович заперечував ознаки триваючого злочину, а саме його властивість до безперервності. На його думку, «якщо припустити поняття триваючого злочину, то під це поняття потрібно підвести і крадіжку, коли злодій не повернув викраденого і постійно користувався ним, або коли він використав на свою користь гроші, виручені продажем викраденого»³. Всі випадки, де поведінка суб'єкта мала більш-менш триваючий характер, цей автор відносив до продовжуваних злочинів.

¹ Див.: Кістяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. – Т.1. Общая часть. – К., 1875. – С. 226.

² Див.: Жиряев А.С. Уголовное право. Лекции. – Юридический вестник, издаваемый Николаем Калачовым. – Вып. 41. – № 11. – СПб. – С. 23.

³ Див.: Спасович В. Учебник уголовного права. Т.1. – СПб., 1863. – С. 310-311.

1.2. Концепції одиначного злочину в сучасній теорії кримінального права

1.2.1. Сучасні наукові підходи до визначення критеріїв єдності злочину

Одним із важливих аспектів у вивченні одиначних злочинів є правильне розуміння і застосування такої філософської категорії як сутність явища. Під сутністю розуміють «головну, внутрішню, відносно стійку сторону предмета (або сукупність його сторін і відносин), яка (які) визначають природу цього предмета»¹. У визначенні і аналізі ознак того чи іншого явища необхідно завжди відображати його сутність. Для цього потрібно виокремити лише істотні ознаки, які характерні для явища в цілому, так і для окремих його різновидів.

Вивчення сучасних наукових праць, в яких у тих чи інших аспектах розглядаються одиначні злочини, свідчить, що в теорії і практиці кримінального права дотепер немає єдності поглядів на їх сутність та ознаки. А це, в свою чергу, негативно впливає на застосування кримінального закону.

Як і в дореволюційній літературі, наразі існує декілька наукових підходів до визначення поняття одиначного злочину, причому з тими чи іншими застереженнями, їх також можна віднести до об'єктивних, суб'єктивних чи змішаних.

Так, одні автори за критерій єдності злочину обирають єдність його об'єктивних ознак. Наприклад, М.Д. Дурманов вказував на обов'язкову єдність діяння і наслідку в одиначному злочині, зазначаючи, що «окремий злочин, взагалі, відповідає окремому реально вчиненому діянню, найчастіше спільно з наслідком»². Даний підхід по суті є модифікацією відомої позиції німецького криміналіста Ф. Ліста, який вважав, що єдність злочину залежить від кількості діянь: одне діяння – один злочин³.

¹ Див.: Афанасьев В.Г. Основы философских знаний. Для слушателей школ основ марксизма-ленинизма, – М., 1987. – С. 143.

² Див.: Дурманов Н.Д. Понятие преступления. – М.-Л., 1948. – С. 64.

³ Див.: Лист Ф. Учебник уголовного права. Общая часть. – СПб, 1907. – С. 258.

Зауважимо, що, дійсно, одному суспільно небезпечному діянню найчастіше відповідає один злочин, проте іноді відбувається так, що один злочин вчиняється низкою однорідних чи різнорідних дій. До того ж законодавець не завжди дотримується даного принципу, і деякі склади злочинів можуть містити у собі два чи більше діяння (наприклад, п. 10 ч. 2 ст. 115 КК). Отже точка зору М.Д. Дурманова з позицій сучасного кримінального законодавства може бути піддана критиці.

М.Й. Коржанський висував інший критерій єдності злочину – єдність об'єкта посягання. В одній із своїх робіт автор зазначав наступне: «Одиначний злочин, з одного боку, і сукупність злочинів, з іншого, – розрізняються головним чином, ознаками, що характеризують об'єкт злочину»¹. На його думку, якщо вчинене діяння є посяганням на два різних самостійних безпосередніх об'єкта кримінально-правової охорони, то воно утворює сукупність злочинів. Однак, як відомо, кримінальне законодавство містить норми, що передбачають відповідальність за посягання на два чи більше об'єкти, і такі діяння все одно визнаються одиначними злочинами. Вказані діяння в літературі навіть отримали назву багатооб'єктних (або поліоб'єктних) злочинів. Наприклад, розбій (ст. 187 КК) спричиняє шкоду відноси́нам власності і здоров'ю потерпілого; заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК) посягає на відносини власності і авторитет державного апарату тощо. З іншого боку, єдність (спільність) об'єкта може мати місце при деяких видах множинності злочинів, наприклад, при повторності. Таким чином, визнання за критерій єдності злочину лише його об'єктивних ознак, на наш погляд, є не зовсім коректним.

Згідно з іншою точкою зору за критерій єдності злочину автори обирають суб'єктивні ознаки злочину. Наприклад, А.В. Наумов, посилаючись на ознаки суб'єктивної сторони, як на визначальні в понятті одиначного злочину, вказував, що неодмінною умовою єдності злочину є єдина форма вини².

¹ Див.: Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – М., 1980. – С. 229-230.

² Див.: Российское уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М., 1997. – С. 213.

Наведений погляд можна було б вважати більш прийнятним, ніж єдність об'єктивних ознак, адже кримінальне право базується на принципі вини. Проте в цю концепцію не вписуються одиничні злочини з так званою «змішаною» (складною, подвійною) виною, в яких спостерігається різне психічне ставлення особи (в формі умислу і необережності) до різних об'єктивних ознак одного й того самого складу злочину (наприклад, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 194 КК).

Наступна точка зору базується на єдності окремих об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину. Зокрема, її висловлював А.А. Герцензон, який вказував на єдність об'єкта посягання, єдність злочинного наслідку як на об'єктивні ознаки, а також на єдність мети і наміру (задуму) як на суб'єктивні ознаки єдиного злочину¹.

А.А. Піонтковський (син) в якості критеріїв єдності виділяв єдиний злочинний результат і певний внутрішній зв'язок, під яким розумів єдність вини².

На необхідність внутрішнього зв'язку між діями, що утворюють одиничний злочин, звертали також увагу Р.Р. Галіакбаров, Ю.А. Красиков, А.С. Нікіфоров, Є.А. Фролов та інші автори³.

О.М. Яковлев наполягав на сукупності об'єктивних і суб'єктивних критеріїв єдності злочину. На його думку об'єктивний критерій означає, що одинична дія (або низка однорідних дій) призводить до одиничного наслідку (або низки одиничних наслідків). Суб'єктивний критерій одиничного злочину О.М. Яковлев вбачав у єдності вини⁴. В принципі із розумінням сутності вини в одиничному злочині, яке запропонував автор, погодитись можна, однак його

¹ Див.: Уголовное право. Общая часть: Учебник для юрид. ин-тов и юрид. фак. / Изд. 4-е, перераб. и доп. – М., 1948. – С. 440-444.

² Див.: Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. – М., 1961. – С. 632-633.

³ Див.: напр., Никифоров А.С. Об ответственности за совокупность преступлений // Сов. гос-во и право. – 1961. – № 5. – С. 67; Фролов Е.А., Галіакбаров Р.Р. Множественность преступных деяний как институт советского уголовного права: Уч. пособие. – Свердловск: Изд-во Свердловского юрид. ин-та, 1967. – С. 8; Игнатов А.Н., Красиков Ю.А. Курс российского уголовного права: В 2 т. Т. 1. Общая часть. – М.: НОРМА, 2001. – С. 77 та ін.

⁴ Див.: Яковлев А.М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 21-22.

трактовка об'єктивних критеріїв викликає певні зауваження. Вони сформульовані досить узагальнено, крім того, однорідні наслідки можуть мати місце не тільки при вчиненні одиначного злочину, а і при множинності, наприклад, при повторності, коли відбувається посягання на один і той самий об'єкт.

А.П. Козлов в якості об'єктивних ознак одиначного злочину називає наявність одномоментного чи багатомоментного діяння, функціональну пов'язаність рухів тіла в діянні, спільність наслідку і об'єкта для всіх рухів тіла. «Спільність наслідку, – пише А.П. Козлов, – ще одна ознака одиначного злочину. А оскільки наслідок – це шкода, спричинена суспільним відносинам, то об'єкт посягання є невід'ємною частиною одиначного злочину». Суб'єктивні ознаки одиначного злочину цей автор розуміє більш широко, ніж О.М. Яковлев і крім єдності вини відносить до них спільність мети, що об'єднує рухи тіла суб'єкта¹.

Нам важко погодитись із віднесенням до юридичних ознак аналізованого поняття такого суто фізіологічного явища, як рухи тіла. Як відомо, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони всіх без винятку злочинів є суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), тобто вольовий акт зовнішньої поведінки людини. Дійсно, дією є певний рух тіла, найчастіше сукупність (система) рухів, які здійснюються суб'єктом під контролем свідомості і волі. Бездіяльність виявляється в утриманні від вчинення певних дій, якщо на особу був покладений обов'язок їх вчиняти, і вона мала реальну можливість діяти. Отже суто зовнішній прояв рухів тіла (активний чи пасивний) сам по собі без інших ознак (протиправності, свідомості, волі тощо) не може розглядатись як діяння у кримінально-правовому розумінні цього слова.

Тим більше незрозуміло як рухи тіла може об'єднати спільна мета. Мета це той результат, якого прагне досягти особа при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Мета об'єднує не рухи тіла, а визначає спрямованість вини в умисному злочині, так би мовити, відповідає на питання заради чого вчиняється злочин. Крім того, як ознака суб'єктивної сторони, мета притаманна тільки умисним

¹ Див.: Козлов А.П. Понятие единичного преступления // Проблемы уголовной ответственности и наказания: Сб. статей. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та. – 1995. – С. 44-45.

злочинам, у той час як рухи тіла характеризують фізіологічну сторону діяння (дії чи бездіяльності) в кожному злочині.

Утім, зазначимо, що всі вищенаведені погляди науковців вже більш точно визначали суттєві ознаки одиничного злочину і сприяли виробленню нового критерію його єдності – складу злочину. Криміналісти, що вказували на єдність об'єктивних і суб'єктивних ознак, акцентували увагу на тому, що суспільно небезпечні діяння повинні містити ознаки злочинів, які описані в нормах кримінального закону.

Наразі тим критерієм, який визнається більшістю сучасних науковців є наявність у суспільно небезпечному діянні (чи діяннях) ознак одного складу злочину. Прихильниками такої позиції є Б.В. Волженкін, Г.А. Кригер, Н.Ф. Кузнецова, М.О. Стручков, Г.Т. Ткешеліадзе, В.Л. Чубарев, Є.М. Щербина та інші автори¹.

Зокрема, М.О. Стручков, обґрунтовуючи свою точку зору, посилався на те, що цей підхід впливає із визнання складу злочину єдиною підставою для притягнення до кримінальної відповідальності².

Як видно, вказана позиція заснована на констатації юридичного критерію єдності злочину. Можна погодитись з тим, що для визнання вчиненого діяння одиничним злочином і відмежування його від множинності, передусім, слід встановити в ньому ознаки одного складу злочину. Однак беззаперечно, як єдиний, цей критерій використовувати не можна, адже, як відомо, в практиці можуть траплятися випадки, коли одне діяння одночасно охоплюється складами, передбаченими у двох нормах – загальній і спеціальній, при цьому кваліфікація вчиненого завжди відбувається тільки за спеціальною нормою.

Наприклад, службова особа, зловживаючи владою, порушила недоторканність житла громадян. Це діяння одночасно містить ознаки

¹ Див., напр.: Российское уголовное право. Курс лекций. Т. 1. Преступление / Под ред. А.И. Коробеева. – Владивосток: Изд-во ДВГУ, 1999. – С. 550-551; Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1: Учение о преступлении / под. ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М. 2002. – С. 509; Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / За заг. ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К.: Атіка, 2008. – С. 189; Пудовочкин Ю.Е. Учение о преступлении: избранные лекции. – М.: Юрлитинформ, 2009. – С. 51-52 та ін.

² Див.: Стручков Н.А. Назначение наказания при совокупности преступлений. – М.: Госюриздат, 1957. – С. 29.

одразу двох складів злочинів, передбачених і ст. 364, і ч. 2 ст. 162 КК, однак кваліфікація в цьому випадку буде здійснюватись тільки за ч. 2 ст. 162 КК, яка є спеціальною нормою стосовно ст. 364 КК.

Можлива і протилежна ситуація, коли декілька одиначних злочинів, тобто їх множинність, кваліфікуються лише за однією нормою КК, що має місце у випадках повторності тотожних злочинів, коли, наприклад, особа вчиняє у різний час декілька закінчених кишенькових крадіжок, які (за відсутності у вчиненому інших кваліфікуючих ознак окрім повторності) кваліфікуються лише за однією нормою – ч. 2 ст. 185 КК¹.

На нашу думку, врахування тільки юридичного критерію дещо звужує поняття одиначного злочину. Злочин відбувається в реальній дійсності, склад злочину – це лише юридичне поняття про злочин. Але це поняття завжди є соціально обумовленим. Ось чому при визначенні єдності злочинного діяння слід базуватися на двох критеріях: *юридичному і соціальному*. Одиначний злочин конструється законодавцем, виходячи із соціальних властивостей відповідного діяння, і, передусім, типовості цього діяння, єдності його об'єктивних і суб'єктивних ознак. Саме сполучення типових ознак, на думку М.І. Бажанова, дає підстави законодавцю визнати діяння одиначним злочином, який охоплюється відповідною нормою закону².

Такий підхід до з'ясування сутності одиначного злочину в літературі підтримується багатьма авторами, наприклад, такими, як В.Ф. Дьомин, Г.Г. Криволапов, В.М. Кудрявцев, В.П. Малков, Ю.Є. Пудовочкин, Т.Г. Черненко³. Вони погоджуються, що єдність

¹ Докладно про це див.: Зінченко І.О., Тютюгін В.І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання. – Х.: «Фінн», 2008. – С. 98-124, 177-179.

² Див.: Бажанов М.І. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. – Х.: Право, 2000. – С. 12.

³ Див., напр.: Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. 2-е изд. – М.: Юрист, 1999. – С. 240-241; Криволапов Г.Г. Множественность преступлений по советскому уголовному праву: Уч. пособие. – М.: Из-во Акад. МВД СССР, 1974. – С. 4; Малков В.П. Совокупность преступлений (вопросы квалификации и назначения наказания). – Казань: Изд-во КазанскГУ, 1977. – С. 63-64; Черненко Т.Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву: Автореф. дис. ...докт. юрид. наук. – М., 2000. – С. 9; Пудовочкин Ю.Е. Вказ. праця. – С. 51-52 та ін.

злочинного діяння визначається як межами кримінально-правової норми, так і соціальним змістом вчинених дій. Зокрема В.П. Малков вказував, що без урахування соціального змісту вчинених дій, які лежать у підставі злочину, неможливо вирішити питання щодо одиничного злочину чи множинності злочинних діянь. Єдність злочинного діяння визначається соціальною сутністю вчинених дій, а також межами диспозиції кримінально-правової норми Особливої частини кримінального закону¹. Законодавець криміналізує діяння і визначає конструкцію його складу, виходячи із особливостей суспільно небезпечної дії (чи бездіяльності), що відбуваються в об'єктивній дійсності. Він також вирішує, за яких обставин множинність діянь не потребує окремої кваліфікації, а може бути об'єднана в межах однієї кримінально-правової норми.

Досить влучно з цього приводу висловився академік В.М. Кудрявцев, який зазначав, що у підставі визнання того чи іншого вчинку або групи людських вчинків одиничним злочином, а отже і у підставі конструкції норми Особливої частини КК, що його передбачає, містяться соціальні властивості цих вчинків. Ними, зокрема, є розповсюдженість, повторюваність, типовість, підвищена суспільна небезпечність саме такого комплексу діянь і шкідливих наслідків, який і знаходить своє закріплення в цій нормі².

Таким чином, *правовий критерій завжди обумовлюється соціальним, останній і є для законодавця визначальним при встановленні меж злочинної поведінки і визнанні діяння одиничним (єдиним) злочином.*

Прикладом, що підтверджує сформульовану тезу, може стати таке діяння, як вбивство, поєднане із зґвалтуванням (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК). Цей склад злочину вперше з'явився в КК УРСР 1927 р. після прийняття Указу Президії Верховної Ради УРСР від 28 липня 1959 р. «Про посилення кримінальної відповідальності за умисне вбивство». У ст. 138 КК, поряд із вбивством з метою приховати або полегшити інший злочин, окремим пунктом (п. «в» ст. 138 КК

¹ Див.: Малков В.П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. – Казань: Из-во КазанскГУ, 1982. – С. 14; Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. А.И. Коробеева. Т. 1 Преступление и наказание. – СПб.: Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2008. – С. 653.

² Див.: Кудрявцев В.Н. Вказ. праця. – С. 240-241.

УРСР 1927 р.) була передбачена відповідальність за вбивство при зґвалтуванні. Дана новела закону пояснювалася тим, що вчинення зґвалтування в реальній дійсності нерідко супроводжувалося позбавленням життя потерпілої (причому, як у процесі зґвалтування, так і після нього) з метою помсти за вчинений опір або з метою приховання слідів цього злочину, тобто мало місце поєднання цих діянь саме в такому сполученні. Виходячи з цього, законодавець визнав за необхідне передбачити відповідальність за новий одиначний злочин, в якому врахував ознаки двох окремих злочинів – вбивства і зґвалтування.

Необхідність правового врегулювання нових форм злочинної діяльності також обумовила встановлення кримінальної відповідальності за вимагання, поєднане із насильством (ч. 2 і 3 ст. 86² і ч. 2 та ч. 3 ст. 144 КК УРСР 1960 р.), склад якого було сконструйовано як одиначний складений злочин.

Простий склад цього злочину здавна був відомий кримінальному праву. Однак його питома вага в структурі злочинності тривалий час залишалася не істотною. Стаття 144 КК УРСР 1960 р., порівняно з іншими нормами щодо відповідальності за насильницькі посягання на власність, майже не застосовувалася¹. Певною мірою це пояснювалось тим, що за радянських часів здириники здебільшого діяли у сфері «тіньової економіки», жертвами їх злочинної діяльності були переважно різні ділки, спекулянти, валютчики, через що вимагання носило скритий, латентний характер.

Утім, із розвитком ринкових відносин і появою таких економічних явищ, як індивідуальна трудова діяльність, кооперація, аренда, що почали активно розвиватися із середини 80-х років минулого століття, криміногенна ситуація значно змінилася. Швидкими темпами «розквітло» вимагання, що вчинялось організованими групами із застосуванням насильства, як правило, небезпечного для життя та здоров'я потерпілих. Найбільшу розповсюдженість такі діяння отримали у великих містах і регіонах із великим обігом грошових коштів та сировинних ресурсів².

¹ Див.: Куц В.Н. Ответственность за вымогательство по советскому уголовному праву: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Х., 1986. – С. 2.

² Див.: Сафонов В.Н. Организованное вымогательство: уголовно-правовой и криминологический анализ. – СПб., 2000. – С. 90.

За нових умов господарювання здирники (інакше їх називали «рекетири») стали орієнтуватися на отримання злочинним шляхом частини прибутків «індивідуалів» і кооператорів, використовуючи при цьому нахабні, цинічні, насильницькі методи. Рекет перетворився в найнебезпечнішу форму організованої злочинності¹.

Згідно із оприлюдненими даними, в 1988 році тільки в УРСР понад двісті осіб, що займалися індивідуальною трудовою діяльністю, зазнали нападів і насильства з боку злочинців. Понад 600 осіб були затримані за цей вид злочинної діяльності².

У свою чергу, розповсюдження вимагання яскраво висвітлює й іншу проблему: неефективність чинного законодавства у боротьбі з цим злочином. У ст. 144 КК УРСР 1960 р. не були передбачені найбільш типові для вимагання майна кваліфікуючі ознаки: повторність, вчинення групою осіб, застосування насильства, та й санкція (до трьох років позбавлення волі) явно не відповідала підвищеній суспільній небезпечності таких діянь.

Таким чином, нагальну потребу в посиленні кримінальної відповідальності за вимагання обумовили різноманітні фактори, передусім, соціальні, економічні, правові тощо, у зв'язку з чим 6 березня 1989 р. Президія Верховної Ради УРСР видала відповідний Указ, яким була істотно посилена кримінальна відповідальність за вимагання, а також з'явилися нові конструкції найбільш типових одиничних злочинів: «вимагання, поєднане із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя і здоров'я» і «вимагання, поєднане із застосуванням насильства, небезпечним для життя і здоров'я» (відповідно частини 2 статей 86², 144; частини 3 ст. 86², 144 КК УРСР).

У КК України 2001 р. «вимагання, поєднане із насильством, що є небезпечним для життя і здоров'я» (ч. 3 ст. 189 КК) і «вимагання, поєднане із спричиненням тяжкого тілесного ушкодження» (ч. 4 ст. 189 КК) також визнаються одиничними злочинами, які не потребують кваліфікації за сукупністю³.

¹ Див.: Сафонов В.Н. Вказ. праця. – С. 90.

² Див.: «Указ против «рекета», – «Правда Украины» от 15 апреля 1989 г.

³ Див.: абз. 2 п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 12. – С. 10.

Подібних прикладів можна навести дуже багато. Усі вони наочно свідчать, що саме виникнення нових специфічних форм небезпечної поведінки і необхідність захисту від них суспільних відносин, спонукають законодавця до формулювання нових видів одиначних злочинів.

1.2.2. Визначення поняття одиначного злочину

Розглянувши критерії єдності злочинного діяння, можна перейти до визначення поняття одиначного злочину. В науковій літературі ці визначення є різноманітними.

Наприклад, А.А. Герцензон зазначав, що одиначний злочин це є діяння, яке «вкладається в ознаки, передбачені відповідною нормою Особливої частини КК»¹.

М.І. Бажанов вказував, що одиначний злочин має місце там, де він передбачений кримінальним законом в якості одного самостійного складу злочину².

Із точки зору Р.Б. Петухова, під одиначним злочином слід розуміти одне чи декілька суспільно небезпечних діянь (випадків бездіяльності), які охоплюються ознаками одного складу злочину³.

В.В. Кузнецов та А.В. Савченко під одиначним злочином теж розуміють діяння, передбачене КК України як окремий самостійний склад злочину⁴.

Законодавчий опис ознак одиначного злочину наводиться і в КК окремих зарубіжних країн. Так, у ст. 28 КК Республіки Молдова одиначний злочин визначається як «дія (бездіяльність) або сукупність дій (бездіяльності), що кваліфікуються відповідно до положень однієї норми кримінального закону»⁵.

¹ Див.: Герцензон А.А. Уголовное право. Т. 1. Часть Общая. – М., 1948. – С. 441.

² Див.: Бажанов М.І. Вказ. праця. – С. 11.

³ Див.: Петухов Р.Б. Множественность преступлений по Уголовному кодексу РФ: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – С. 26.

⁴ Кузнецов В.В., Савченко А.В. Теорія кваліфікації злочинів: Підручник / За заг. ред. С.М. Моїсєєва та С.М. Джужи, наук. ред. І.А. Вертілєцька. – К.: Вид. ПАЛІВОДА В., 2008. – С. 236.

⁵ Див.: Уголовный кодекс Республики Молдова. – Кишинев, 2002.

Вочевидь, що в наведених визначеннях використовується лише юридичний критерій єдності діяння. Однак, як вже зазначалось, такий підхід може бути придатним за умови, що вчинене діяння не підпадає під дію двох кримінально-правових норм – загальної та спеціальної. Для цих випадків наведені вище визначення не спрацьовують, адже, хоча діяння і містить у собі ознаки складів злочинів, описаних у двох кримінально-правових нормах, воно все одно визнається одиничним злочином. Зазначалося і те, що не зовсім придатним є таке визначення одиничного злочину для випадків, коли в поведінці особи має місце сукупність дій, які хоча і кваліфікуються за однією нормою (статтею) КК, але при цьому не виключають наявності множинності злочинів, оскільки являють собою повторність тотожних злочинних діянь.

Більш точними є визначення, які побудовані з урахуванням не тільки суто юридичних, а й соціальних критеріїв. Так, В.Ф. Дьомін під одиничним (єдиним) злочином розуміє такі передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні дії, що посягають на суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом, і які, будучи внутрішньо тісно пов'язані між собою єдністю вини, мотивів та мети суб'єкта достатньо часто, саме в такому сполученні вчиняються в житті і через цю типовість об'єктивного і суб'єктивного взаємозв'язку виділяються законом в один склад злочину¹.

На думку Р.Р. Галиакбарова і Є.О. Фролова, «одиничні злочини – це такі суспільно небезпечні діяння, які будучи внутрішньо пов'язані між собою мотивами та метою поведінки суб'єктів порівняно часто, саме в такому сполученні зустрічаються в реальній дійсності і в силу типового об'єктивного і суб'єктивного зв'язку між ними виділяються законом в один склад злочину»².

Т.Г. Черненко пропонує визначати одиничний злочин як «...одноактне чи багатоактне суспільно небезпечне діяння, яке характеризується єдністю об'єктивних ознак, внутрішнім взаємозв'язком

¹ Див.: Демин В.Ф. Социальная обусловленность законодательного конструирования единого сложного преступления и его квалификация. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1989. – С. 17.

² Див.: Фролов Е.А., Галиакбаров Р.Р. Вказ. праця. – С.8; Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: Учебник для студентов вузов / Под ред. Р.Р. Галиакбарова. – Саратов, 1997. – С. 108.

дій (в багатактному діянні), єдністю вини, єдністю мети (в умисних злочинах), типовими соціальними властивостями, і передбачене кримінально-правовою нормою в якості одного складу злочину»¹.

Ю.М. Юшков вважає, що одиначним є такий злочин, який відображаючи типову суспільно небезпечну поведінку, має специфічні для нього ознаки і співпадає із ознаками конкретного складу злочину².

Б.В. Леонтьєв виходить з того, що єдиним (одиначним) злочином у законодавстві визнається таке діяння, що утворюється із однієї дії, наслідку, форми вини, охоплює один склад злочину і кваліфікується за однією статтею Особливої частини КК³.

Н.К. Семерньова, Г.П. Новосолов, З.А. Ніколаєва стверджують, що одиначний злочин відрізняється спільністю об'єктивних і суб'єктивних ознак і відповідає одному складу злочину, описаному в статтях Особливої частини КК⁴.

Ю.Є. Пудовочкин вважає, що соціальною сутністю одиначного злочину «...є єдиний, окремий акт людської поведінки, а юридичною – наявність у ньому єдиного складу злочину»⁵.

Із урахуванням соціально-юридичних ознак сформульоване визначення одиначного злочину і в кримінальному законодавстві деяких держав. Так, у ч. 1 ст. 25 КК Латвійської Республіки «окремим (єдиним) злочинним діянням визнається одне діяння (дія чи бездіяльність), яке має ознаки складу одного злочинного діяння, або двох, або кількох, пов'язаних між собою злочинних діянь, які охоплені єдиним умислом винної особи і які відповідають ознакам складу тільки одного злочинного діяння»⁶.

¹ Див.: Черненко Т.Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву. – Кемерово: Кузбассвуиздат, 2007. – С. 11.

² Див.: Юшков Ю.Н. Множественность преступных деяний (вопросы квалификации преступлений и назначения наказания); Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – Свердловск, 1974. – С. 18.

³ Див.: Уголовное право. Общая часть. – М., 1993. – С. 210.

⁴ Див.: Семернева Н.К., Новосолов Г.П., Николаева З.А. Множественность преступлений: квалификация и назначение наказания. – Свердловск, 1990. – С. 4.

⁵ Див.: Пудовочкин Ю.Є. Вказ. праця. – С.51-52.

⁶ Див.: Уголовный кодекс Латвийской Республики. – СПб.: Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2001.

Очевидно, що всі наведені вище визначення одиничного злочину багато в чому подібні між собою, адже враховують не тільки юридичні критерії, а й соціальну обумовленість таких діянь.

На нашу думку, формулюючи поняття одиничного злочину, передусім, слід розуміти, що воно не є тотожним із загальним поняттям злочину. Поняття злочину, передбачене в ч. 1 ст. 11 КК, є законодавчою абстракцією. Воно визначає за наявності яких ознак суспільно небезпечне діяння визнається злочином. Утім, в реальній дійсності вчиняються не абстрактні, а конкретні злочинні діяння. Залежно від особливостей законодавчого опису, характеру злочинної поведінки суб'єкта та інших чинників ці конкретні злочини можуть бути простими або ускладненими. Безумовно, їм притаманні всі загальні ознаки злочину, однак соціально-правовий зміст одиничних злочинів нерозривно пов'язаний із множинністю злочинів, структурними елементами якої вони і є. Ось чому поза поняттям «множинність злочинів» існування поняття «одиничний злочин» втрачає будь-який сенс.

Ураховуючи точки зору, викладені в літературі, а також на підставі власного аналізу окремих видів одиничних злочинів, спробуємо визначити ознаки, які характерні для цих діянь, а, отже, можуть скласти загальне поняття одиничного злочину.

1. Одиничний злочин завжди є *соціально обумовленим*. Як справедливо зауважив В.П. Малков, закріплюючи ту чи іншу дію (бездіяльність) або комплекс дій як злочинні, законодавець не довільно розглядає їх як окремий одиничний злочин, а виходить із їх соціальної значущості в суспільстві, враховуючи, зокрема, їх повторюваність, типовість, суспільну небезпечність саме такого сполучення діянь¹.

2. Одиничний злочин може бути: а) як *однооб'єктним*, так і *багатооб'єктним* (поліоб'єктним); б) складатися як із *однієї дії* (бездіяльності), так і з *декількох дій* (наприклад, тотожних – у продовжуваному злочині, різнорідних чи однорідних – у складеному); в) залежно від того, чи є наслідки ознакою об'єктивної сторони, одиничний злочин може бути злочином із *формальним або матеріальним складом* (з одним чи декількома наслідками). Тобто,

¹ Див.: Малков В.П. Совокупность преступлений. (Вопросы квалификации и назначения наказания). – Казань: Из-во КазанГУ, 1974. – С. 63.

залежно від юридичної форми (законодавчого опису) або від особливостей злочинної поведінки суб'єкта, одиначний злочин може бути *простим або ускладненим діянням*.

3. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки одиначного злочину завжди тісно пов'язані між собою, тобто дії (бездіяльність), що його утворюють, охоплюються *єдиною виною* суб'єкта, причому, вина може бути як умисною, так й необережною і, навіть, змішаною¹. У випадках із продовжуваними одиначними злочинами констатується також єдина мета, що пов'язує окремі тотожні дії суб'єкта в єдине ціле.

4. Одиначний злочин містить у собі ознаки *одного складу злочину* і кваліфікується за *однією і тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК*. У нормі Особливої частини КК закріплюються об'єктивні та суб'єктивні ознаки одиначного злочину, визначаються його обсяг і межі.

Таким чином, оскільки на єдність злочину впливає не тільки соціальна сутність вчиненого діяння, але також і межі диспозиції кримінально-правової норми Особливої частини КК, то у визначенні поняття одиначного злочину мають бути враховані як юридичні, так і соціальні критерії, використовуючи які вказані діяння можна буде відмежувати від множинності злочинів.

Виходячи із викладеного, *під одиначним злочиним, як структурним елементом множинності злочинів, слід розуміти просте чи ускладнене суспільно небезпечне діяння, яке має взаємопов'язані об'єктивні та суб'єктивні ознаки, що повторюються в об'єктивній дійсності саме в такому сполученні, містить ознаки одного складу злочину і кваліфікується за однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК*.

У Розділі VII Загальної частини КК України 2001 р. інститут множинності набув, як відомо, свого безпосереднього законодавчого закріплення. Вочевидь, що структурним елементом будь-якого виду множинності злочинів є одиначний (окремий, єдиний) злочин. Саме з таких одиначних злочинів і складається їх множин-

¹ Ось чому не зовсім вдалим, на наш погляд, є визначення одиначного злочину, наведене в ч. 1 ст. 25 КК Латвійської Республіки, де одиначним, що складається з декількох злочинних діянь, визнається лише такий злочин, коли діяння, що його складають, охоплюються єдиним *умислом* винної особи.

ність і саме від ускладнених їх різновидів її необхідно відрізняти. Тому, на наш погляд, цілком логічним наступним кроком законодавця було б нормативне визначення і закріплення безпосередньо в законі окремих видів одиничних злочинів¹.

¹ Див. про це більш докладно Розділ 8 цієї роботи.

Розділ 2.

ВИДИ ОДИНИЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

2.1. Прості одиначні злочини

Одиничні злочини не є однаковими, а тому виникає необхідність в їх класифікації. Про значення класифікації дуже влучно висловлювався С.В. Познишев, зазначивши, що вона є «першим і надзвичайно важливим кроком, який повинен зробити дослідник будь-якої широкої та різноманітної групи явищ. Як метод вивчення, класифікація має подвійне значення для наукового дослідження: із зовнішнього боку, це захід, що вносить у вивчення систему і порядок, а з внутрішнього боку, це захід, що зумовлює повноту і правильність висновків вивчення»¹.

Як відомо, класифікувати факти, предмети чи явища означає розподілити їх на окремі групи, класи, категорії відповідно схожості між ними та використовуючи для цього будь-яку їх спільну ознаку (підставу, критерій класифікації).

Класифікація (розподілення) злочинів, як і будь-яка інша наукова класифікація, повинна базуватись на визначених формально-логічних правилах. Ці правила вимагають, щоб: а) розподілення здійснювалось лише за однією чіткою підставою; б) обсяг членів класифікації дорівнював у своїй сумі обсягу поняття (явища), що класифікується, і члени розподілення при цьому взаємно виключали один одного; в) класифікація була послідовною і безперервною, тобто від родового поняття слід переходити до видових понять одного й того самого рівня².

Обираючи критерії (підстави) для класифікації, необхідно звертати увагу на те, щоб вони не виходили за межі дослідження, відповідали особливостям об'єкта, мали відносну стабільність і не суперечили один одному³. Тільки за умови дотримання зазначених

¹ Див.: Познишев С.В. Основные вопросы учения о наказании. – М., 1904. – С. 5-6.

² Див.: Ивлев Ю.В. Логика. – М., 1992. – С. 182-183.

³ Див.: Костарева Т.А. Квалифицирующие обстоятельства в уголовном праве. – Ярославль, 1993. – С. 93.

правил класифікація буде істинною за змістом і правильною за зовнішньою будовою.

На підставі визначення поняття злочину, яке надається в ч. 1 ст. 11 КК, неможливо зробити висновок про види одиничних злочинів. Це питання намагається вирішити наука кримінального права.

Наприклад, В.П. Малков справедливо вказував, що «одиничні злочини за своїми об'єктивними ознаками (особливостями дії та бездіяльності, а також наслідків) характеризуються вельми різноманітно. Одні з них за своєю зовнішньою формою настільки прості і очевидні, що не викликають будь-яких труднощів при кваліфікації їх як одиничних злочинів... Одиничність такого роду діянь обумовлюється вчиненням винною особою одної дії і настанням в результаті неї одного наслідку. Такі злочинні діяння в теорії кримінального права отримали назву простих злочинів»¹.

До висловленого додамо, що, на нашу думку, проблема одиничного злочину виникає аж ніяк не через його природну єдність, тобто коли злочин вчиняється однією простою дією, а пов'язана із такими злочинами, які мають ускладнені склади, що надає їм зовнішньої схожості із множинністю. Отже практичне значення класифікації одиничних злочинів полягає в тому, що вона надає можливість відмежовувати окремі види цих діянь від випадків повторності чи сукупності злочинів.

Вивчення наукової літератури свідчить, що при класифікації одиничних злочинів майже всі науковці одностайно поділяють їх на дві групи – *прості і складні* (або *ускладнені*)², а підставою для такого розподілу обирають законодавчу конструкцію складу злочину³. Наприклад, Т.Е. Караєв, виділяючи злочини із простим складом і злочини зі складним складом, підкреслював, що підставою

¹ Див.: Малков В.П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. – С. 12-13.

² Див.: Бажанов М.И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. – Х., 2000. – С. 13.

³ Див., напр.: Криволапов Г.Г. Множественность преступлений (неоднократность, совокупность, рецидив): Лекция. – М., 1997. – С. 6; Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций. – М., 1997. – С. 316; Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений: Лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений». – М.: Издат. Дом «Городец», 2007. – С. 279 та ін.

його класифікації є особливість структури складу, тобто спосіб описування в законі ознак злочину¹.

А.Н. Трайнін зазначав, що особливість складних складів полягає в тому, що словесне вираження в них законодавчої думки ускладнене низкою привхідних моментів. Таке ускладнення може стосуватися як окремих ознак, що характеризують той чи інший елемент злочину (об'єкт, об'єктивну і суб'єктивну сторони), так і всього складу в цілому. В останньому випадку складний склад злочину законодавець формулює шляхом об'єднання декількох простих складів злочинів, які при цьому втрачають своє самостійне значення і виступають як складові частини одного єдиного складного делікту².

Із цим твердженням, в принципі, можна погодитись, адже у склад злочину законодавець включає лише ті ознаки, які у своїй сукупності характеризують сутність діяння даного виду, свідчать про характер і ступінь його суспільної небезпечності. Конструкція кожного складу злочину за системним, кількісним і змістовним параметрами завжди відповідає конкретному діянню. Звідси логічним є те, що простому за конструкцією складу відповідає простий за змістом одиничний злочин, а складному складу – складний одиничний злочин. Влучно з цього приводу висловився А.М. Ораздурдієв, який зазначав, що «злочин тому і називається простим, що весь його зміст спрощений законодавцем до мінімально можливих меж»³.

Виходячи із висловленого, простим одиничним злочином можна вважати суспільно небезпечне діяння із простим складом злочину, в якому об'єктивні та суб'єктивні елементи не обтяжені (не ускладнені) додатковими ознаками⁴.

¹ Див.: Караев Т.Э. Повторность преступлений. – М., 1983. – С. 8

² Див.: Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. – М., 1957. – 112-115.

³ Див.: Ораздурдыев А.М. Проблема единства преступлений в уголовном праве. Уч. пособие. – Ашгабат: Магарыф, 1995. – С. 46.

⁴ Іншої думки дотримується Т. М. Данилюк, яка вважає, що для визнання злочину простим визначальне значення має не склад такого злочину (простий він чи складний), а реальна кількість вчинених особою діянь (одне), характер цього діяння (одиничне), тривалість його в часі (одномоментне), в який спосіб воно вчинене (використання такого способу не повинно утворювати склад іншого

Так, до простих одиничних злочинів науковці відносять, наприклад, такі, в яких залежно від конструкції складу (матеріальний чи формальний) має місце «одне діяння або одне діяння і один наслідок»¹; або «одне злочинне діяння вчинене з однією формою вини»²; або «одне діяння щодо одного об'єкта, що спричинило один наслідок»³; або «одне злочинне діяння, один об'єкт і одна форма вини» тощо⁴.

Наприклад, простими злочинами з матеріальним складом є: крадіжка, де одна дія – таємне викрадення чужого майна і один наслідок – майнова шкода власнику; вбивство, де дія (чи бездіяльність) спричиняє смерть потерпілого. Простими злочинами із формальним складом є, наприклад, погроза вбивством, давання хабара тощо.

Більш широке розуміння простого одиничного злочину пропонував М.І. Бажанов, думку якого ми поділяємо. Він зазначав, що, передусім, це є випадки, коли «одному діянню (бездіяльності) відповідає один наслідок, виписаний в кримінальному законі», однак простий одиничний злочин може мати місце і за наявності одної дії, що спричинила декілька наслідків, визначених в законі. Простими М.І. Бажанов вважав також злочини з двома діями і злочини з альтернативними діями. Таким чином, на думку цього науковця, простий одиничний злочин характеризується наявністю однієї дії (бездіяльності) і одного наслідку або однієї дії і декількох наслідків, або, нарешті, альтернативних дій⁵.

Підсумовуючи наведене, можна зробити висновок, що *простим одиничним є однооб'єктний з формальним чи матеріальним складом* (злочину), кількість кримінально значущих наслідків (один). (Див.: Данилюк Т.М. Теоретико-прикладні проблеми встановлення моменту закінчення злочину: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Л., 2009. – С. 11). Проте, всі названі Т.М. Данилюк ознаки: спосіб, кількість діянь та наслідків характерні для об'єктивної сторони простих складів злочинів. Отже це не суперечить нашій тезі, що саме конструкція складу злочину є визначальною при розподілі діянь на прості та ускладнені.

¹ Див.: Магомедов А.А. Вказ. праця. – С. 75.

² Див.: Уголовное право России. Общая часть: Учебник / Под ред. А.И. Рарога. – М., 1997. – С. 316.

³ Див.: Там само. – С. 316.

⁴ Див.: Криволапов Г.Г. Вказ. праця. – С. 4.

⁵ Див.: Бажанов М.І. Вказ. праця. – С. 13.

дом злочин, що характеризується однією формою вини і наявністю однієї дії (бездіяльності) чи однієї дії (бездіяльності) і одного наслідку, або альтернативними діями чи наслідками.

Прості одиничні злочини не містять ознак, які надають їм зовнішньої схожості із множинністю злочинів, а тому при їх кваліфікації звичайно і не виникає труднощів при відмежуванні цих одиничних злочинних діянь від множинності злочинів.

2.2. Складні (ускладнені) одиничні злочини

Інша справа із складними (ускладненими) одиничними злочинами. Вони характеризуються більш складною структурою складу злочину порівняно із простими одиничним злочинами. Їхня об'єктивна чи суб'єктивна сторони мають додаткові ознаки, які надають таким злочинам зовнішньої схожості зі множинністю, що викликає проблеми в їх розмежуванні з останньою і правильній кваліфікації. Тому при вивченні одиничних злочинів криміналісти завжди приділяли найбільшу увагу аналізу ознак і видів саме складних одиничних злочинів. При цьому їх визначення і класифікації дуже відрізняються одна від іншої.

Так, А.С. Нікіфоров під складними злочинами розумів «злочини, які об'єднують або передбачають різнорідні злочинні дії»¹. Дане цим автором визначення відображає лише одну з можливих ознак складного злочину – наявності в його структурі множинності злочинних дій. Проте не завжди дії, що входять до складного злочину, є злочинними і різнорідними. Скажімо, продовжувана крадіжка, що здійснюється шляхом вчинення декількох тотожних дрібних викрадень чужого майна, кожне з яких, взяте окремо, є адміністративно караним діянням.

Н.Ф. Кузнецова вказувала, що складний злочин характеризується або «декількома діями, або злочинний наслідок складається з низки окремої, більш дрібної шкоди, причому кожна з цієї шкоди не має самостійного значення, або єдина шкода спричиняється особливим способом, або злочин спричиняє дві шкоди, щодо

¹ Див.: Никифоров А.С. Вказ. праця. – С. 18.

яких мають місце дві різні форми вини»¹. Вочевидь, це визначення містить у собі характеристику окремих видів складних одиничних злочинів, не називаючи їх.

Деякі вчені до позначених вище двох ознак складного злочину (множинності дій або наслідків) додають ще ознаку посягання на два чи більше об'єктів². Інші дослідники у визначенні складного одиничного злочину крім юридичних критеріїв вказують і на соціальні, тобто підкреслюють соціальну обумовленість складного злочинного діяння. Наприклад, на думку В.Ф. Дьоміна, «суспільно небезпечні діяння, які визначені кримінальним законом як складні злочини, в соціальній дійсності співвідносяться між собою як необхідний компонент, етап, спосіб або засіб для досягнення злочинної мети або як форма прояву злочинної поведінки»³.

Б.М. Леонтьев та І.М. Тяжкова деталізують своє визначення, наголошуючи, що «складними одиничними злочинами є діяння, які посягають на декілька об'єктів, характеризуються ускладненою об'єктивною стороною, наявністю двох форм вини або додаткових наслідків»⁴. Майже те саме зазначає і Т.Г. Черненко, вказуючи, що «складними одиничними злочинами є діяння, що посягають на два чи більше об'єктів, а також характеризуються ускладненою об'єктивною чи суб'єктивною стороною»⁵.

До наведених наукових позицій додамо, що у літературних джерелах існує пропозиція щодо заміни терміна «складний злочин» на термін «ускладнений злочин». Так, М.І. Бажанов справедливо вказував, що «саме найменування злочинів складними викликає сумніви, хоча б тому, що багато авторів іменують складними і складені злочини. Однак не можна однаковим терміном визначати і спільність явищ, і одне з цих явищ». Професор зазначав, що у «стародавній» літературі для цих випадків використовувалися терміни «ускладнена форма злочинних діянь», «ускладнені злочини»

¹ Див.: Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. — М.: Госюриздат, 1958. — С. 79.

² Див.: Шмелев В.Ф. Вказ. праця. — С. 14.

³ Див.: Демин В.Ф. Вказ. праця. — С. 12.

⁴ Див.: Курс уголовного права. Общая часть. Т. I / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. — М.: Зерцало, 1999. — С. 501.

⁵ Див.: Черненко Т.Г. Вказ. праця. — С. 12.

тощо, і запропонував останній термін для визначення складних злочинів¹. Термін «ускладнений злочин» і, на нашу думку, є найбільш прийнятним, а тому буде використовуватись нами надалі.

Отже, *ускладнений одиничний злочин можна визначити як таке суспільно небезпечне діяння, у складі злочину якого об'єктивні чи суб'єктивні елементи обтяжені (ускладнені) додатковими ознаками або в одному складі об'єднано декілька простих складів злочинів, які при цьому втратили своє самостійне значення і виступають як складові частини одного єдиного злочину.*

2.3. Види ускладнених злочинів

У сучасній науковій літературі питання щодо видів ускладнених одиничних злочинів є дискусійним і вирішується різним чином.

Найчастіше ускладнені (складні) злочини поділяють на триваючі, продовжувані і складені². Втім, зустрічаються і більш розгорнуті класифікації.

Зокрема, Н. Ф. Кузнецова відносить до складних злочинів продовжувані, складені, триваючі, злочини, кваліфіковані наявністю додаткових тяжких наслідків і злочини з двома діями³. Аналогічну позицію займає і Г. Г. Криволапов⁴.

Із такою думкою не погоджується В. П. Малков, вказуючи, що «для виділення злочинів, кваліфікованих наявністю додаткових тяжких наслідків в якості особливого різновиду складних злочинів

¹ Див.: Бажанов М. И. Вказ. праця. – С. 12.; Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть. – Днепрпетровск: Пороги, 1992. – С. 101-102.

² Див., напр.: Российское уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. – С. 214.

³ Див.: Кузнецова Н. Ф. Вказ. праця. – С. 117. Надалі, у роботі 2007 р., до числа складних злочинів Н. Ф. Кузнецова віднесла: складені злочини; злочини, що вчиняються шляхом інших злочинів-способів; злочини з двома суспільно небезпечними наслідками і формами вини; злочини з двома об'єктами; злочини з альтернативними елементами; триваючі і продовжувані злочини; злочини з терористичною та екстремистською спрямованістю. (Див.: Кузнецова Н. Ф. Проблемы квалификации преступлений: Лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений». – М.: Издат. Дом «Городец», 2007. – С. 279-330).

⁴ Див.: Криволапов Г. Г. Вказ. праця. – С. 5-6.

немає достатніх підстав, такі злочини є різновидом складених злочинів»¹. До своєї оновленої класифікації цей вчений крім триваючих, продовжуваних і складених злочинів включає також злочини, в основі яких містяться повторні або альтернативні дії².

А.А. Піонтковський виділяв триваючі, продовжувані, складені злочини і злочини, так званого, збирального характеру. Під останніми автор розумів такі діяння, які утворюються із двох чи більше злочинних діянь, сукупність яких кримінальним законом визнається єдиним злочином, що має підвищену суспільну небезпеку³.

Б.М. Леонтьєв та І.М. Тяжкова поділяють складні одиничні злочини на триваючі, злочини з альтернативними діями, складені, продовжувані, а також злочини, ускладнені додатковими тяжкими наслідками і наявністю двох форм вини щодо різних наслідків⁴.

І.Б. Агаєв пропонує власну класифікацію складних злочинів, а саме: продовжувані, триваючі, складені, злочини, що утворені альтернативними діями і злочини, що утворені неодноразовими діями⁵.

До класифікації, що пропонує В.І. Малихін, входять складені злочини, злочини з двома діями, злочини з альтернативними діями, триваючі, продовжувані і злочини, що складаються із повторних дій⁶.

Достатньо розгорнуту класифікацію пропонує Т.Г. Черненко, на погляд якої до числа складних одиничних злочинів належать наступні їх види: триваючі, продовжувані, складені, злочини з альтернативними діями, злочини, що складаються із неодноразових дій, злочини з альтернативними наслідками, злочини із тотожними наслідками⁷.

¹ Див.: Малков В.П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. — С. 16.

² Див.: Малков В.П. Множественность преступлений: сущность, виды, правовое значение. — Казань: Таглитат ИЭУиП, 2006. — С. 81.

³ Див.: Пионтковский А.А. Вказ. праця. — С. 633, 646.

⁴ Див.: Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1 / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой, И.М.Тяжковой. — М.: Зерцало, 1999. — С. 501.

⁵ Див.: Агаєв І.Б. Проблема повторности в уголовном праве. — М.: Юристъ, 2004. — С. 29.

⁶ Див.: Малихін В.И. Квалификация преступлений. Теоретические вопросы: уч. пособие. — Куйбышев: Из-во Куйб. ун-та, 1987. — С. 72-73.

⁷ Див.: Черненко Т.Г. Вказ. праця. — С. 13.

Щодо змісту запропонованих вище класифікацій вельми слушною нам здається точка зору М.І. Бажанова, згідно з якою, якщо виходити з того, що в складних деліктах складною виявляється їх структура, то такою складністю ні злочини з двома діями, ні злочини з альтернативними діями не відрізняються. Навряд чи можна вважати спекуляцію, що передбачає скупку і перепродаж товарів за умов, вказаних в ст. 154 КК (мається на увазі КК УРСР 1960 р. – *авт.*), складним злочином. Неможна цього сказати і стосовно, наприклад, такого злочину з альтернативними діями, який передбачений в ч. 1 ст. 107 КК (КК УРСР 1960 р. – *авт.*) – умисне нанесення удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, що спричиняють фізичний біль¹.

Характерною особливістю злочину з альтернативними діями є вказівка в законі на декілька різних дій, вчинення хоча б однієї з яких: а) достатньо для визнання злочину закінченим (якщо злочин із формальним складом, наприклад, за ч. 1 ст. 263 КК) або б) призводить до настання суспільно небезпечних наслідків (якщо злочин із матеріальним складом, наприклад, за ч. 2 ст. 366 КК). Отже вважаємо, що злочини з альтернативними діями не містять у своїх складах ознак, які б надавали їм зовнішньої схожості із множинністю. Вони є простими одиничними діяннями і зазвичай не створюють проблем при кваліфікації.

Сам М.І. Бажанов видами ускладнених одиничних злочинів вважав триваючі, продовжувані, складені, а також злочини, кваліфіковані настанням додаткових тяжких наслідків².

Підсумовуючи результати аналізу наведених класифікацій зазначимо наступне. Будь-яка наукова класифікація буде істинною за змістом і правильною за зовнішньою побудовою лише за умови дотримання формально-логічних правил, про які йшлося вище. Одним із цих правил є дотримання вимоги, щоб розподілення об'єктів класифікації базувалось на єдиному критерії. Якщо під цим кутом зору розглянути запропоновані науковцями класифікації складних одиничних злочинів, то можна зробити висновок, що правила дихотомічного розподілу понять ними не завжди витримуються, бо в один ряд ставляться злочини, які мають складний склад і злочини, що характеризуються простим складом.

¹ Див.: Бажанов М.І. Вказ. праця. – С. 12.

² Див.: Там само. – С. 14.

Так, виділення двооб'єктних злочинів, складених злочинів, злочинів, ускладнених додатковими тяжкими наслідками чи наявністю двох форм вини щодо різних наслідків, засновано на конструктивних особливостях їхніх складів. Кожному із цих складних одиничних злочинів відповідає складний за законодавчою конструкцією склад злочину: злочину кваліфікованому за наслідками – склад з двома формами вини (зі змішаною виною); злочину з декількома об'єктами (поліоб'єктному) – склад з декількома об'єктами, нарешті, складеному злочину відповідає склад, що містить у собі ознаки двох чи більше інших самостійних складів злочинів.

У той же час, специфічний характер триваючих і продовжуваних злочинів обумовлений зовсім не складністю їхніх законодавчих конструкцій, а особливим складним характером злочинної поведінки суб'єкта. А тому один і той самий злочин в одних випадках може вчинятися як продовжуваний або триваючий, а в інших – одним простим актом поведінки винного (як одноактний злочин). Скажімо, заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК) може бути продовжуваним злочином за умови його вчинення не одноактною дією, а окремими, роз'єднаними у часі тотожними діями (етапами), кожен з яких є продовженням одного й того самого діяння за наявності загальної мети і єдиного умислу.

Вирішення питання про наявність триваючого злочину також залежить не від конструкції його складу, а від часу припинення (присічення) злочинної діяльності. Тільки за умови, якщо злочинне посягання не припиняється в момент вчинення, і діяння, так би мовити, «розтягується у часі», триває певний час на стадії закінченого злочину, його склад набуває триваючого характеру.

Отже, підставою для виділення триваючих і продовжуваних злочинів є специфічний механізм злочинної діяльності, психологічний зміст злочинів, а не конструктивні особливості їхніх складів.

Таким чином, вважаємо, що розглядати в одному класифікаційному ряді триваючі, продовжувані злочини і діяння, що мають ускладнені склади неприпустимо, тому що при цьому порушується закономірність у побудованні класифікації, ускладнюється можливість її застосування у практичній діяльності.

Заради справедливості зазначимо, що окремі науковці звертали увагу на певні суперечності у своїх класифікаціях ускладнених одиничних злочинів. Зокрема, В.П. Малков вказував, що будь-яка класифікація є умовною і іноді буває так, що «у злочинах, які належать до складених, інколи мають місце ознаки продовжуваних, а у злочинах з альтернативними діями – ознаки триваючих»¹.

Однак, на нашу думку, не ознаки продовжуваного злочину будуть міститися у складеному злочині, а злочин одночасно може бути складеним за своєю конструкцією і, за певних умов його вчинення, триваючим або продовжуваним. Так, примушування давати показання, поєднане із застосуванням насильства (ч. 2 ст. 373 КК) – завжди є складеним деліктом, але особливий характер злочинної поведінки суб'єкта може перетворити його у продовжуваний злочин. Так само, заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК) – це складений злочин, однак він може набувати характер продовжуваного заволодіння майном.

Прикладами триваючих складених злочинів можуть слугувати незаконне позбавлення волі людини, вчинене із застосуванням зброї (ч. 2 ст. 146 КК), втеча з місця позбавлення волі або з-під варти, поєднана із застосуванням насильства (ч. 2 ст. 393 КК) тощо. Скажімо, початком втечі буде залишення місця позбавлення волі, а закінчиться цей злочин або затриманням винного або з'явленням його з повинною. Незаконне позбавлення волі почнеться з дій, що позбавляють потерпілого особистої волі, а припиниться з моменту його звільнення.

Таким чином, на нашу думку, до ускладнених одиничних злочинів слід відносити лише ті діяння, які мають ускладнену (складну) законодавчу конструкцію. Згідно з чинним КК України такими є: складені злочини та злочини з похідними наслідками².

¹ Див.: Малков В.П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. – С. 16.

² Цим новим терміном в останній час в науці кримінального права позначають злочини, кваліфіковані наявністю додаткових тяжких наслідків. (Див.: Шевченко Є.В. Злочини з похідними наслідками. –Х., 2005). Втім, ця класифікація також має умовний характер, адже зі зміною соціальної дійсності і кримінального закону ті чи інші злочини можуть переходити із категорії ускладнених до простих і навпаки.

Щодо злочинів, які складаються із двох дій (наприклад, за ст. 353 КК) чи з альтернативних дій (наприклад, за ч. 1 ст. 366 КК), то, як зазначалося, за законодавчою конструкцією вони є простими діями. Злочини, які складаються із неодноразових дій (тобто такі, у складі яких передбачається ознака систематичності дій)¹, в кримінальному законодавстві України наразі не передбачені, отже виділяти їх в якості окремого виду одиничних злочинів підстав немає.

У той же час, не слід забувати, що будь-які одиничні злочини є структурними елементами множинності злочинів. А тому не викликає сумніву, що триваючі, продовжувані та інші названі вище злочини об'єднує те, що з тих чи інших підстав вони зовні дуже схожі зі множинністю, і правоохоронні органи зазнають найбільше труднощів, коли надають їм правову оцінку, визначаючи, чи одиничний злочин або множинність мають місце в діянні особи. Помилкова оцінка вчиненого як одиничного злочину, чи, навпаки, як множинності може призвести до того, що правопорушник або уникне справедливого покарання, або буде підданий більш суворим заходам державного примусу, ніж він заслуговує. Ось чому, дуже важливо правильно розпізнавати у вчиненому одиничні злочини та їх види, а також відмежовувати їх від випадків множинності.

Якщо в цьому аспекті подивитись на визначену проблему і в якості критерію для класифікації обрати суто кількісну ознаку – множинність злочинів (два чи більше діяння), з одного боку, і одиничний злочин – з іншого, то цілком прийнятно ставити в один ряд триваючі, продовжувані, складені і будь-які інші одиничні злочини і розглядати їх як структурні елементи множинності.

Наведеними міркуваннями і пояснюється вибір об'єктів цього дослідження. Ми розглянемо лише ті види одиничних злочинів,

¹ Див.: Черненко Т.Г. Вказ. праця. – С. 31. Як окремий вид складних злочинів Т.Г. Черненко виділяє також злочини з тотожними наслідками, під якими розуміє, наприклад, вбивство двох або більше осіб (п. «а» ч. 2 ст. 105 КК РФ); умисне спричинення тяжкої шкоди здоров'ю двох чи більше осіб (п. «б» ч. 3 ст. 111 КК РФ) тощо. На нашу думку, вказані злочини мають не два тотожні наслідки, а один конкретно визначений наслідок – спричинення смерті двом особам, отже, вони є видами простого одиничного злочину із матеріальним складом. Аналіз злочинів збирального характеру див. підрозділ 5.3. цієї роботи.

які зовні схожі із множинністю, а тому вважаються найбільш проблемними діяннями у слідчо-судовій практиці.

Розділ 3.

ТРИВАЮЧИЙ ЗЛОЧИН

3.1. Наукові підходи до визначення
поняття триваючого злочину

У Кримінальному кодексі України поняття триваючого злочину не зустрічається, хоча воно розроблено наукою і судовою практикою. Зробивши короткий екскурс в історію кримінального законодавства, можна прослідкувати генезу цього поняття.

У російському дореволюційному кримінальному праві до 1917 року «триваючий злочин» мав законодавче визначення. Під назвою «безперервно продовжуваний злочин» він передбачався в ст. 162 Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року і в Уголовному уложенні 1903 року. Зокрема, згідно з Уложенням, триваючими злочинами визнавалися ухилення від військової повинності, перебування у завідомо протизаконному шлюбі, зречення від православної віри тощо. Це поняття використовувалось і судовою практикою, в тому числі й практикою вищого судового органу царської Росії – Урядового Сенату. Тут цікаво зауважити, що втечу з-під варті (ст. 313 Уложення), яку зараз більшість науковців вважає триваючим злочином, Урядовий Сенат до таких не відносив, зазначаючи, що «караним є не перебування в бігах арештанта, а сама обставина його втечі з місця ув'язнення».

У дореволюційній літературі з кримінального права щодо визначення триваючого злочину пропонувалися неоднозначні підходи: від абсолютного визнання до повного заперечення самого існування таких діянь.

Наприклад, Ф. Ліст розрізняв поняття «триваючий злочин» і «злочин стану». Під першим він розумів «безперервне здійснення складу злочину», а злочинами стану Ф. Ліст називав такі, у яких «наслідок був викликаний єдиною закінченою дією і містився у тривалому протиправному стані, що не мав подальшого значення з точки зору кримінального права»¹. Як приклад такого стану ав-

¹ Див.: Лист Ф. Учебник уголовного права. Общая часть / Пер. с нем. – М., 1903. – С. 258-263.

тором наводилося тілесне ушкодження, що спричинило тривалу нездатність до праці.

Цікавою є концепція триваючого злочину, запропонована А.А. Піонтковським (батьком). Під триваючою злочинною діяльністю він розумів такий вид злочинної діяльності, за якої «один раз здійснений склад безперервно продовжується, утворюючи із себе злочинний стан, який зберігається аж до настання обставин, що його усувають»¹. На думку цього автора, головною особливістю триваючого злочину є його безперервність, яка впливає із закону і є проявом техніко-юридичних властивостей останнього.

М.С. Таганцев визначав триваючий злочин як такий, «який будучи раз вчинений, не закінчується цим моментом, а постійно і безперервно поновлюється, утворюючи ніби-то злочинний стан особи, що пов'язує в очах закону всю її діяльність в єдине ціле й триває до закінчення цієї діяльності, до настання будь-якої обставини, що вказує на її припинення»².

С.В. Познишев поняття триваючого злочину пов'язував виключно із проблемою обчислення строків давності. За такого підходу він трактував ці діяння як «...відомі злочинні стани, що тривають певний час»³.

Раніше нами зазначалося, що в дореволюційній науці кримінального права існувала також теорія заперечення триваючого злочину, яку розвивав В. Спасович. На його думку, триваючі злочини, у тому розумінні, що злочинець, користуючись результатами злочину або перебуваючи у стані, що створений для нього злочином, начеб-то продовжує його вчиняти безперервно, навряд чи витримують критику. Якщо дія суб'єктом виконана, то все, що потім відбувається, є її незалежним наслідком, який ні в якому разі не бере участь в цьому процесі. Цими аргументами автор обґрунтовував свою теорію⁴.

Очевидно помилка В. Спасовича полягає в тому, що він не розрізняв фактичний процес суспільно небезпечного посягання і

¹ Див.: Піонтковский А.А. Уголовное право. – С. 187.

² Див.: Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции: Часть Общая. – Т. 2. – М., 1994. – С. 281.

³ Див.: Познишев С.В. Основные начала науки уголовного права. Общая часть уголовного права. – С. 647.

⁴ Див.: Спасович В. Вказ. праця. – С. 310-311.

законодавчу оцінку цього процесу. Злочин є триваючим тому, що властивість безперервного спричинення шкоди об'єкту втілена законодавцем у самому складі такого злочину, він сформульований так, що караності підлягає кожний етап постійного і безперервного спричинення шкоди об'єкту.

Після 1917 року поняття триваючого злочину зникло з кримінального закону, але продовжувало використовуватися наукою і судовою практикою. У 1925 р. характеристику триваючого злочину як певного стану злочинця запропонували М.М. Гернет, М.М. Ісаєв, П.І. Люблінський і А.Н. Трайнін¹. А наприкінці 20-х років це поняття з'явилося в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 4 березня 1929 р. «Про умови застосування давності і амністії до триваючих і продовжуваних злочинів», відповідно до якої під триваючим злочином розумілося «діяння, що тягне за собою безперервно здійснюваний злочинний стан»². Пізніше, у змінах до цієї постанови від 14 березня 1963 року Пленум Верховного Суду СРСР надав більш розгорнуте визначення триваючого злочину, зазначивши що ним є «дія чи бездіяльність, поєднана із наступним тривалим невиконанням обов'язків, покладених на винного кримінальним законом під загрозою кримінального переслідування»³.

Із цього часу поняття триваючого злочину затвердилося в теорії кримінального права і наразі широко використовується практикою. У сучасній літературі з кримінального права наукові погляди на сутність триваючого злочину є достатньо усталеними, а відповідні визначення його поняття мало чим відрізняються від наведеного у цитованій постанові Пленуму.

Наприклад, В.П. Малков пише, що своєрідність триваючих злочинів полягає в тому, що вони вчиняються безперервно протягом більш-менш тривалого періоду часу⁴.

¹ Див.: Уголовный кодекс РСФСР. Практический комментарий под ред. М.Н. Гернета и А.Н. Трайнина. – М.: «Право и жизнь». – 1925. – С. 84.

² Див.: Сборник действующих постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1924-1957). – М.: Госюриздат, 1958. – С. 75.

³ Див.: Сборник постановлений Пленумов Верховных Судов СССР и РСФСР (Российской Федерации) по уголовным делам. – М., 1999. – С. 5.

⁴ Див.: Малков В.П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. – С. 19.

А.М. Ришелюк пропонує вважати триваючим такий злочин, складом якого охоплюється можливість постійної на протязі скільки завгодно тривалого часу злочинної поведінки винної особи¹.

З.А. Незнамова зазначає, що «під триваючим злочином розуміють дію чи бездіяльність, поєднану із наступним тривалим невиконанням обов'язків, покладених на винного законом під загрозою кримінального переслідування»².

Т.Г. Черненко вважає, що «триваючим є злочин, який починається з акту протиправної дії чи бездіяльності, і, не скінчуючись цим моментом, безперервно здійснюється, створюючи злочинний стан особи, до моменту його припинення за волею особи або всупереч їй»³.

Н.Ф. Кузнецова у запропонованій нею дефініції робить акцент на тому, що триваючий злочин на стадії його закінчення продовжує вчинятися и тим самим як би розтягує у часі злочинний наслідок⁴.

Як і КК України, сучасні кримінальні кодекси більшості держав також не містять законодавчого визначення триваючого злочину, хоча вказана проблема досліджується кримінально-правовою наукою цих країн⁵. Хоча деякі з КК, наприклад, Грузії, Латвії, Республік Молдови, Таджикистан, Узбекистан тощо законодавчо закріплюють визначення триваючого злочину. Зокрема, в ст. 32 КК Республіки Узбекистан зазначається, що «не визнається повторним

¹ Див.: Ришелюк А.Н. Длѣящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – К., 1992. – С. 14.

² Див.: Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов. / Под ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамовой. – М.: Норма-инфра, 1999. – С. 293.

³ Див.: Черненко Т.Г. Вказ. праця. – С. 15.

⁴ Див.: Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений: Лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений». – С. 309.

⁵ Цілком погоджуємося із думкою старшого прокурора Генеральної прокуратури РФ І. Каминіна, який зазначив, що «як не дивно, але незважаючи на об'єктивну потребу і практичну значущість у кримінальному законодавстві так і не знайшли собі місце визначення триваючих і продовжуваних злочинів. Важко це пояснити. Вочевидь, подібне рішення пов'язано із недооцінкою теоретичної доктрини щодо цих злочинів. Однак, якщо залишити проблему невирішеною, неодмінно прийдеться на практиці стикатися із реальними труднощами». (Див.: И. Каминин. Особенности определения сроков давности по длѣящимся и продолжаемым преступлениям // Законность. – 2004. – № 1. – С. 29.

злочин, який полягає в тривалому невиконанні обов'язків і характеризується безперервним здійсненням складу одного триваючого злочину».

Цікавими є підходи до визначення триваючих злочинів у кримінальному праві Франції, де ці діяння визначаються як такі, «що розтягнуті в часі і вчиняються шляхом постійного повторення наміру винної особи після здійснення першого умисного акту»¹. Слід зазначити, що у французькому кримінальному праві триваючі злочини протиставляються миттєвим або одномоментним злочинам, які здійснюються у незначний проміжок часу (наприклад, крадіжка, вбивство). Поділ злочинів на миттєві і триваючі, на думку французьких криміналістів, має велике практичне значення. Наприклад, при визначенні давності «точкою відрахунку» для перших злочинів є день, коли їх було вчинено, а для триваючих — день, коли припинилася «деліктна подія». Виходячи з цього, до триваючих злочинів за французьким кримінальним правом застосовується той кримінальний закон, який діяв в момент, коли злочинне діяння було припинене, навіть, якщо цей закон є більш суворим, ніж той, що діяв на початку злочинної акції.

Дослідження ознак триваючих злочинів доцільно розпочати із з'ясування обставин, які обумовлюють їх існування в кримінальному праві.

Як відомо, формулюючи той чи інший склад злочину, законодавець відтворює в специфічній формі певні моделі поведінки, що безпосередньо відображують соціальний зміст даного злочину. Тому кримінальний закон, (як, зрештою, і будь-який інший закон) завжди є соціально обумовленим, «загальним і дійсним виразником правової природи речей. Правова природа речей не може тому пристосовуватися до закону — закон, навпаки, повинен пристосовуватися до неї»².

Це філософське вчення про соціальну обумовленість закону повною мірою можна застосувати і до такого явища, як злочин. Причому, соціологічний аналіз природи кримінального права дозволяє зробити абсолютно обґрунтований висновок, що злочин існує

¹ Див.: Куре уголовного права. Общая часть. Т. 1 / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой, И.М.Тяжковой. — М.: Зерцало, 1999. — С. 504.

² Див.: Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 1. — С. 122.

об'єктивно, до, поза і незалежно від будь-якої оцінки законодавця¹. Отже, моделі суспільно небезпечної поведінки складаються самі по собі, в ході історичного розвитку суспільства, незалежно від того, чи закріпив їх законодавець у вигляді юридичної конструкції-заборони. Якщо за своєю соціальною сутністю ця поведінка така, що може спричинити реальну шкоду суспільству, у останнього виникає потреба в її юридичній забороні.

Інакше кажучи, кримінально-правова заборона відображає об'єктивну потребу суспільства в його боротьбі зі злочинними посяганнями. Щодо цього К. Маркс справедливо зазначав, що «точка зору законодавця – є точкою зору необхідності»².

Таким чином, у підґрунті діалектичного підходу до встановлення кримінально-правової заборони завжди лежить уявлення про те, що характер втручання права в суспільне життя визначається суспільною необхідністю³.

Створюючи кримінально-правову норму, законодавець повинен визначити потребу в забороні саме цієї форми злочинної поведінки, пізнати її реальні властивості і на цієї підставі оцінити ті чи інші діяння, як злочинні. Висловлене стосується і триваючих злочинів, які законодавець не винаходить, а лише формулює відповідно із їхньою правовою природою.

В.Ф. Дьомін, визначаючи соціальну сутність триваючих злочинів, вказував, що «вона характеризується тим, що виконавці злочинів такого роду вступають в тривалий конфлікт із суспільством»⁴.

На нашу думку, це не зовсім так. Соціальна сутність триваючого злочину полягає в об'єктивній спроможності людини до здійснення поведінки, яка може тривати певний проміжок часу, не припиняючись. У тих випадках, коли ця поведінка є суспільно небезпечною і здатною спричинити шкоду, законодавець її криміналізує, ство-

¹ Див.: Спиридонов Л.И. Социология уголовного права. – М., 1986. – С. 103; Коробеев А.И. Советская уголовно-правовая политика. – Владивосток, 1987. – С. 65.

² Див.: Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 1. – С. 164.

³ Див.: Основания уголовного-правового запрета. – М.: Наука, 1982. – С.215-219.

⁴ Див.: Демин В.Ф. Вказ. праця. – С. 21.

рюючи склади триваючих злочинів, в яких закріплює особливості таких безперервних діянь. Отже, триваючий злочин – це не штучна юридична конструкція, а відображення поведінки людини, що має місце в реальній дійсності.

Ось чому, залежно від особливостей злочинної діяльності та моменту її припинення (присічення) в конкретній ситуації один і той самий злочин іноді може набувати триваючого характеру, а іноді залишатися одним простим актом поведінки винного, так би мовити, відбутися як одноактний злочин. Скажімо, особа здійснила втечу з місць позбавлення волі або з-під варти і одразу ж, «по гарячих слідах» була виявлена і затримана. За таких умов «злочинний стан», характерний для триваючого злочину, виникнути не встигає.

У той же час, для визнання триваючим злочином незаконного носіння і зберігання зброї, бойових припасів та вибухових речовин не має значення час, протягом якого ці предмети знаходилися у винного. Він починається з того моменту, коли зазначені предмети опинилися у незаконному володінні особи, і триває на стадії закінченого злочину до настання подій, що переривають вчинення таких діянь чи до скоєння винним дій, які припиняють такий стан¹.

Триваючого характеру можуть набувати і деякі ускладнені злочини. Вище вже наводилися приклади подібних діянь. Зокрема, це втеча з місця позбавлення волі або з-під варти, поєднана із застосуванням насильства (ч. 2 ст. 393 КК). З одного боку, цей злочин має складену конструкцію, тому що містить у собі два окремі діяння – безпосередньо втечу і фізичне насильство, застосоване до потерпілого. З іншого, – втеча – це діяння, яке має властивість тривати у часі, створюючи для суб'єкта злочинний стан, що є ознакою триваючого злочину.

Вказані конструктивні особливості окремих складів злочинів і обумовлюють той факт, що триваючий злочин в одних випадках має вигляд простого, а в інших – ускладненого одиничного злочину.

¹ Тихий В.П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности. – Х.: Вища школа, 1981. – С. 54-55.

3.2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки триваючого злочину

Розглянемо об'єктивні та суб'єктивні ознаки триваючого злочину.

До *об'єктивних ознак* належать такі.

1. *Наявність суспільно небезпечної дії чи бездіяльності*, тобто активної чи пасивної поведінки суб'єкта. Ця ознака є обов'язковою для всіх злочинів, а тому навряд чи потребує якихось коментарів.

2. *Тривалий характер дії чи бездіяльності*. Ця ознака означає, що на відміну від миттєвого (одномоментного, одноактного злочину) цей злочин повинен вчинятися більш-менш тривалий проміжок часу, так би мовити, «розтягуватися в часі». При цьому проміжок часу може бути будь-яким: від однієї доби до декількох років. Для наявності даної ознаки це значення не має¹.

На вказану ознаку триваючих злочинів неодноразово звертав увагу Верховний Суд України. Зокрема, в п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 4 (зі змін та доповн. від 18 грудня 2009 р. № 16) «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» зазначається, що «відповідальність за незаконне зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів настає незалежно від його тривалості»². А в постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3 «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» (п. 11) вказано, що «під

¹ Цікавим є дослідження Р. Ахметшина та Е. Гафурової, які аналізували дану ознаку триваючих злочинів щодо ст. 206 КК РФ (Захоплення заручників). Згідно з вивченими ними кримінальними справами встановлено, що 63% заручників утримувалися 1-6 годин, 13,6% – менше години, 23,4% – більше шести годин. В м. Буйдівському заручники утримувалися шість діб, а в Москві захоплені на виставі «Норд-Ост» – більше двох діб (58 годин). Світовій практиці відоме захоплення заручників, яке тривало більше року. (Див.: Р. Ахметшин, Э. Гафурова. Момент окончания длящегося преступления (на примере захвата заложников) // Уголовное право. – 2007. – № 2. – С. 11.

² Див.: Вісн. Верхов. Суду України. – 2010. – № 1. – С. 14.

незаконним зберіганням вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв розуміються умисні дії, які полягають у володінні (незалежно від тривалості в часі) без відповідного дозволу або із простроченням його дії будь-яким із зазначених предметів, що знаходиться не при особі, а в обраному нею місці»¹. Характерно, що для опису діяння у злочинах даного виду законодавець застосовує терміни, поняття та вирази, які звичайно визначають тривалу поведінку: «ухилення», «зберігання», «носіння», «тримання», «використання» тощо.

Щодо вказаної ознаки триваючих злочинів у літературі існують неоднозначні погляди. Так, Р.Р. Галиакбаров та А.А. Магомедов вказують, що триваючий злочин, розпочавшись дією чи бездіяльністю, потім здійснюється лише у формі бездіяльності протягом деякого, іноді досить значного проміжку часу². Однак вважаємо, що деякі триваючі злочини можуть характеризуватися триваючою дією, наприклад, втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК). Так само, дезертирство (ст. 408 КК) може вчинятися як у формі триваючої дії – самовільного залишення військової частини, так і шляхом тривалої бездіяльності – нез'явлення на службу. Отже, можна підтримати тих науковців (М.Д. Дурманов, В.І. Ткаченко), які вважають, що триваючий характер злочину може виникати не тільки за рахунок наступної тривалої бездіяльності, а й за рахунок дії, яка триває в часі³.

3. Безперервність дії чи бездіяльності, тобто постійне відновлення складу триваючого діяння на стадії закінченого злочину.

Щодо даної ознаки в теорії кримінального права також немає єдності думок. Одні автори вважають, що при триваючих злочинах особа не вчиняє будь-яких повторних дій після вчинення першої дії (бездіяльності), інші, навпаки, стверджують, що винна особа

¹ Див.: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1972-2009). – Х., 2009. – С. 395, 388.

² Див.: Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / Под ред. Р.Р. Галиакбарова. – С. 111; Магомедов А.А. Вказ. праця. – С. 75.

³ Див.: Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон. – М., 1967. – С. 222.; Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / Под ред. Б.В. Здравомыслова. – М., 1996. – С. 289.

постійно вчиняє повторні дії чи акти бездіяльності, із яких і складається триваючий злочин.

Зокрема, В.М. Кудрявцев і О.М. Яковлев зазначають, що особа при вчиненні триваючого злочину не діє (не вчиняє ніяких повторних дій)¹. Як закінчений злочин, що вчинюється тільки раз однією дією (бездіяльністю), розглядають триваючий злочин Є.О. Фролов і Р.Р. Галиакбаров².

Із точки зору М.Д. Дурманова, триваючий злочин слід розглядати як один злочин, що складається із знову (повторно) вчинених дій чи актів бездіяльності³. З ним погоджується Т.А. Калініна, стверджуючи, що своєрідність триваючих злочинів полягає в тому, що вони вчинюються шляхом повторення тотожних дій чи актів бездіяльності, і що після вчинення першої дії (бездіяльності) досягається лише певна частина злочинної мети. Авторка також зазначає, що триваючий злочин – є сукупністю множинності дій (актів бездіяльності), між якими немає проміжків часу⁴. Вважаємо, що запропонований підхід до розуміння даної ознаки триваючих злочинів є некоректним, адже він знищує межу між ними і продовжуваними діяннями, бо за такого підходу вони фактично ототожнюються. Крім того, незрозуміло, як множинність відокремлених дій може існувати без проміжків часу між ними.

На нашу думку, безперервність як об'єктивна ознака триваючого злочину означає, по-перше, що один раз здійснений склад такого злочину продовжує безперервно існувати аж до настання обставин, що його усувають. По-друге, особа, один раз вчинивши дію (чи бездіяльність), більше нічого не чинить, однак постійно перебуває у певному суспільно небезпечному, так би мовити, злочинному стані. Нарешті, по-третє, безперервність не тільки має обумовлюватися характером вчиненого діяння, а й

¹ Див.: Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. – С. 94; Яковлев А.М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву. – С. 28.

² Див.: Фролов Е.А., Галиакбаров Р.Р. Вказ. праця. – С. 7.

³ Див.: Дурманов Н.Д. Советское уголовное право. Часть Общая. – М., 1962. – С. 125-126.

⁴ Див.: Калинина Т.А. Понятие длящегося преступления в уголовном праве России // Актуальные проблемы российского права. – Сб. науч. Трудов. – Вып. 2. – М.: «Полиграф ОПТ», 2005. – С. 187-189.

повинна впливати із закону, охоплюватися складом відповідного злочину.

Щодо даної ознаки цілком погоджуємося із А.М. Ораздурдиевим, який зазначив, що «характерною рисою, яка відрізняє триваючий злочин від інших видів злочинної діяльності, є наявність злочинного стану, викликаного безперервно триваючим здійсненням складу одного й того самого злочину»¹. Якщо цією ознакою знехтувати, то, як справедливо зазначає А.М. Ришелюк, дуже багато злочинів, більшість із передбачених в Особливій частині чинного КК, можуть бути за певних обставин визначені як триваючі (наприклад, можна буде говорити про триваючу крадіжку, якщо викрадене майно на тривалий час опинилося у володінні винного), що призвело б до повної нісенітничі в цьому питанні². Крім того, розглядуваний злочин безперервно триває на стадії закінченого злочину, і у будь-який момент його припинення чи присічення винному інкримінується саме склад закінченого злочину.

Деякі автори, погоджуючись із визначенням триваючого злочину в цитованій вище постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 4 березня 1929 року, в якості ознаки цих злочинів називають тривале невиконання обов'язків, покладених на винного кримінальним законом під загрозою кримінального переслідування³.

Вважаємо, що дана ознака дещо звужує поняття триваючого злочину, тому що розповсюджується лише на випадки актів бездіяльності, з яких може починатися цей злочин. Умовами відповідальності за бездіяльність, дійсно, є обов'язок діяти і наявність реальної можливості вчинити цю дію. Більшість триваючих злочинів починаються, як правило, з бездіяльності: ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК); ухилення від сплати податків, зборів, обов'язкових платежів (ст. 212 КК), тощо. Однак окремі триваючі злочини починаються з акту дії, якому не передували

¹ Див.: Ораздурдыев А.М. Вказ. праця. – С. 50.

² Див.: Ришелюк А.Н. Діящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве. – Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – К., 1992. – С. 14.

³ Див.: Криволапов Г.Г. Вказ. праця. – С. 72; Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1 / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – С. 503., Черненко Т.Г. Вказ. праця. – С. 14.

покладені на особу обов'язки¹. Наприклад, незаконне зберігання вогнепальної зброї (ч. 1 ст. 263 КК); незаконне позбавлення волі людини (ст. 146 КК), участь у банді (ст. 257 КК) тощо. У цих випадках йдеться не про тривале невиконання обов'язків, а про тривале порушення встановленої кримінальним законом заборони.

Із цих підстав пропонуємо виділити два види триваючих злочинів:

1) Злочини, пов'язані із тривалим невиконанням обов'язків, покладених на особу кримінальним законом (наприклад, статті 164, 165, 212, 212¹, 214 та інші).

2) Злочини, пов'язані із тривалим порушенням встановленої законом заборони (наприклад, статті 146, 147, 263, 307, 311, 393 КК тощо).

В юридичній літературі можна зустріти інші класифікації триваючих злочинів. Так, в навчальному посібнику Н.К. Семернєвої, Г.П. Новосьолова, З.А. Ніколаєвої вказані діяння автори поділяють на дві групи: а) злочини, пов'язані з ухиленням особи від виконання покладених на неї обов'язків і б) злочини, пов'язані із зберіганням заборонених та вилучених із вільного обігу предметів (наркотичних засобів, зброї, радіоактивних матеріалів тощо)². На додаток до цих двох груп, Т.Г. Черненко пропонує виділити третю групу: триваючі злочини, пов'язані із незаконним обмеженням волі потерпілого³.

Вважаємо, що для такої розширеної класифікації немає достатніх підстав, адже злочини із другої та третьої груп за своєю сутністю є такими, що пов'язані із порушенням різноманітних заборон, які встановлені законом.

¹ Як слушно зазначає Ю.В. Баулін, початком вчинення триваючого злочину є момент вчинення особою дії (наприклад, прийняття на зберігання вогнепальної зброї) або бездіяльності (наприклад, невиконання обов'язку сплатити податок), з якого починається так званий «злочинний стан» особи. (Див.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – С. 245.

² Див.: Семернєва Н.К., Новоселов Г.П., Николаева З.А. Множественность преступлений: квалификация и назначение наказания. – Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1990. – С. 7-8.

³ Див.: Черненко Т.Г. Вказ праця. – С. 15.

Із визначених об'єктивних ознак можна зробити висновок щодо *суб'єктивної* ознаки триваючих злочинів: це є діяння, що вчиняються лише з *умисною* формою вини. Особа усвідомлює, що не виконує покладений на неї обов'язок або порушує встановлену законом заборону і бажає так діяти (бездіяти).

В.Ф. Дьомін і Т.А. Калініна пропонують вказувати також на мету триваючого злочину – ухилитися від виконання покладених обов'язків¹. На нашу думку, у визначенні триваючого злочину вказувати дану мету недоцільно, бо вона не є суттєвою ознакою, притаманною всім без винятку таким діянням.

Певні особливості притаманні також суб'єкту триваючих злочинів, а, точніше, особі винного. Оскільки перебування особи у злочинному стані триває певний проміжок часу, то весь цей час зберігається і її суспільна небезпечність². При цьому можна висловити припущення, що ступінь суспільної небезпечності збільшується залежно від тривалості перебування особи у злочинному стані.

Підсумовуючи викладене, *триваючий злочин* можна визначити, як *вид простого (чи ускладненого) одиничного злочину, який характеризується безперервним здійсненням складу закінченого злочину шляхом тривалого умисного невиконання обов'язків, покладених на особу кримінальним законом (бездіяльність) або шляхом тривалого умисного порушення встановленої законом заборони (дія)*.

Названі ознаки триваючого злочину, передусім, безперервність вчинюваного діяння, обумовлюють особливості визначення моментів його початку і закінчення. Ні в кого з науковців не викликає сумніву, що ці моменти зазвичай розіграні в часі. Однак питання щодо початку і закінчення триваючого злочину вирішується різним чином. Наприклад, В.М. Кудрявцев наголошує, що «будь-який триваючий злочин починається з акту активної злочинної дії або акту бездіяльності..., які дають закінчений склад». В той же час він вказує, що моментом закінчення триваючого злочину є затримання злочинця або відпадиння якого-небудь елементу складу зло-

¹ Див.: Демин В.Ф. Вказ. праця. – С. 21; Калинина Т.А. Вказ. праця. – С. 187.

² На цю особливість триваючого злочину вказував Ю.М. Ткачевський. (Див.: Ткачевський Ю.М. Давность в советском уголовном праве. – М.: МГУ, 1978. – С. 56).

чину¹. Вочевидь, що за такого підходу до вирішення цього питання автор суперечить сам собі.

На думку Л.В. Іногамової-Хегай, такі злочини розпочинаються з моменту початкової дії (бездіяльності), яка виявилась у порушенні покладеного на особу правового обов'язку². Наведену точку зору вважаємо неповною, тому що вона не охоплює всіх видів триваючих злочинів, адже поза увагою залишаються ті діяння, початком яких є порушення встановленої законом заборони. Наприклад, незаконне позбавлення волі людини починається з активної дії, яка позбавляє потерпілого свободи пересування (тут є порушення заборони); а ухилення від сплати аліментів на утримання дитини починається з бездіяльності – невиконання рішення суду (невиконання обов'язку).

Інший підхід пропонує А.А.Піонтковський, який зазначає, що не слід змішувати момент виконання закінченого складу злочину і момент припинення злочинного стану при триваючому злочині. При триваючому злочині його склад є повністю виконаним при вчиненні всіх дій, передбачених даним складом злочину³. Цікавим є судження П. Яні, який вважає, що «у триваючого злочину немає моменту закінчення в тому розумінні, як він визначається стосовно простих злочинів. Вчинення дії, або, що найчастіше, початок бездіяльності, не означають закінчення триваючого злочину. Триваюче злочинне діяння не закінчене, поки не перерване, однак, будучи перерваним у будь-який момент після виконання його складу, розглядається як закінчене»⁴.

Судова практика у цьому питанні поки що не виробила інших критеріїв, крім тих, що були названі в цитований вище постанові Пленуму Верховного Суду СРСР «Про умови застосування дав-

¹ Див.: Кудрявцев В.Н. Вказ. праця. – С. 94.

² Див.: Іногамова-Хегай Л.В. Конкуренция уголовно-правовых норм, изданных в разное время // Уголовное право. – 2000. – № 3. – С. 22-25.

³ Див.: Пионтковский А.А. Учение о преступлении. – С. 639. Підхід А.А. Піонтковського підтримує Т.М. Данилюк, яка розрізняє нормативний момент закінчення триваючого злочину – час вчинення діяння (початок злочинної поведінки) та фактичний момент його закінчення – фактичне припинення бездіяльності (злочинної поведінки) за власною волею чи всупереч їй. (Див.: Данилюк Т.М. Вказ. праця. – С. 12).

⁴ Див.: Яні П. Длительные преступления с материальным составом. К вопросу о квалификации преступного уклонения от уплаты налогов // Российская юстиция. – 1999. – № 1. – С. 40-42.

ності і амністії до триваючих і продовжуваних злочинів» і виходить із того, що триваючий злочин починається з моменту вчинення злочинної дії (бездіяльності) і закінчується внаслідок дій самого винного, спрямованих на припинення злочину, або настання подій, які перешкоджають вчиненню злочину¹.

Припинення (закінчення) триваючого злочину можливе з різних обставин, на які в основному звертають увагу в доктрині та судовій практиці. Дані обставини можна поділити на дві групи:

– по-перше, настання так званих абсолютних чи відносних кримінально-правових подій, тобто чинників, які не залежать від волі особи, що вчиняє злочин (об'єктивні причини): втручання органів влади, затримання злочинця, викриття банди, смерть особи, яка була на утриманні винного, зміна законодавства тощо;

– по-друге, це фактори, що залежать від волі винного, коли він сам вчиняє дії, спрямовані на припинення злочину (суб'єктивні причини). Наприклад, знищення зброї, що незаконно зберігалася, явка з повинною, тощо.

Таким чином, часом припинення триваючого злочину необхідно вважати час настання вищевказаних дій чи подій. У кожному випадку такий злочин триває на стадії закінченого злочину (тобто коли діяння містить усі ознаки складу злочину, передбаченого у відповідній статті Особливої частини КК) до фактичного припинення забороненої поведінки. Як справедливо зазначив П. Яні, момент закінчення триваючого злочину співпадає з моментом його фактичного завершення у зв'язку з припиненням злочинної діяльності за волею винного або всупереч їй².

При цьому ні юридичний, ні фактичний моменти закінчення таких злочинів не є однозначними, бо вони залежать від специфіки злочину, особливостей закріплення його ознак у кримінальному законі і не є абсолютно однаковими для всіх видів триваючих злочинів³.

Іноді, при добровільному припиненні триваючого злочину (тобто із суб'єктивних причин) особа може бути звільнена від кримі-

¹ Див.: Сборник постановлений Пленумов Верховных Судов СССР и РСФСР (Российской Федерации) по уголовным делам. – М., 1995. – С. 5.

² Див.: Яні П. Вказ. праця. – С. 42.

³ Див.: Козлов А.П. Неоконченное преступление. Уч. пособие. – Красноярск, 1999. – С. 85.

нальної відповідальності (про це йдеться, зокрема, в ч. 4 ст. 212, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 311 тощо). Так, згідно із ч. 4 ст. 212 КК особа, яка вперше вчинила ухилення від сплати податків чи інших обов'язкових платежів, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки чи збори, а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою.

За ч. 3 ст. 263 КК особа, яка добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси або вибухові речовини, що зберігалися в неї без передбаченого законом дозволу, також звільняється від кримінальної відповідальності.

Як вказує Ю.В. Баулін, підставою звільнення в цих випадках виступає посткримінальна поведінка особи¹, яка полягає у добровільному припиненні триваючого злочину (злочинного стану). Обов'язковою ознакою зазначених підстав звільнення є час припинення триваючого злочину: а саме – до притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Згідно з рішенням Конституційного Суду у справі про депутатську недоторканність № 9-рп від 27 жовтня 1999 р., притягнення до кримінальної відповідальності як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину. Іншими словами, для звільнення особи від кримінальної відповідальності необхідно, щоб така особа здійснила перелічені вище дії в повному обсязі саме до моменту пред'явлення їй обвинувачення у вчиненні цього злочину².

Триваючий злочин – це одиничний злочин, який завжди кваліфікується за однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК. При цьому тривалість перебування особи в «злочинному стані» на кваліфікацію такого злочину не впливає, але може бути врахована судом при призначенні покарання. Так, різне за суворістю покарання напевне буде призначене особі, яка декілька років ухилялася від сплати аліментів, і особі, що вчиняла цей злочин протягом декількох місяців³.

¹ Див.: Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності. – К.: Атіка, 2004. – С. 234.

² Див.: Там само. – С. 235

³ Див.: Бажанов М.І. Вказ. праця. – С. 18.

3.3. Відмежування триваючого злочину від суміжних понять та окремі питання його кваліфікації

Ігнорування або недостатнє усвідомлення ознак триваючих злочинів іноді призводить до помилок, яких припускається судова практика при кваліфікації таких діянь. Досить розповсюдженою є помилка, пов'язана із неправильним визначенням кінцевого моменту (моменту закінчення) триваючого злочину.

Так, Городищенський районний суд Черкаської області, звільняючи особу від кримінальної відповідальності у зв'язку з актом амністії, не взяв до уваги, що її злочинні дії продовжувались і після набуття чинності Законом України «Про амністію» від 31 травня 2005 р. № 2591-IV.

Як видно з матеріалів справи, Г. обвинувачувався у тому, що вчинив злочин, передбачений ч. 1 ст. 263 КК України, в період часу з літа 2000 року до 17 листопада 2005 р.

Відповідно до вимог ст. 12 Закону України «Про амністію» від 31 травня 2005 р. дія цього закону поширюється на осіб, які вчинили злочини до дня набуття ним чинності включно. Зазначений закон набув чинності 23 червня 2005 р. Отже, звільняючи від кримінальної відповідальності Г. у зв'язку з актом амністії, суд не взяв до уваги, що його злочинні дії, які полягали в незаконному зберіганні бойових припасів, продовжувались і після набуття чинності Законом України «Про амністію» від 31 травня 2005 р., а тому положення цього закону на Г. не поширюються¹.

У наступній справі неправильне визначення моменту закінчення триваючого злочину призвело до помилки при призначенні покарання.

Бердичівський міськрайонний суд Житомирської області вироком від 16 лютого 2009 р засудив Б. за ч. 1 ст. 164 КК на один рік шість місяців обмеження волі. На підставі ч. 4 ст. 70 КК до цього покарання суд частково приєднав невідбуту частину покарання за попереднім вироком від 3 жовтня 2008 р., за яким Б. було засуджено за ч. 1 ст. 309 КК.

¹ Див.: Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 1(3). – С. 17–18.

Б. було визнано винним у тому, що він із серпня 2007 р. по грудень 2008 р. злісно ухилявся від сплати коштів на утримання неповнолітньої доньки. Прокурор у касаційному поданні порушив питання про неправильне застосування кримінального закону, посилаючись на те, що злочин, передбачений ч. 1 ст. 164 КК є триваючим злочином, який був закінчений у грудні 2008 р., тобто після постановлення першого вироку. Тому суд при призначенні покарання повинен був керуватися не ч. 4 ст. 70 КК, а положеннями ст. 71 КК.

Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України задовольнила касаційне подання, зазначивши, що новий злочин – ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, Б. розпочав вчиняти до постановлення першого вироку і продовжував вчиняти після його постановлення, і погодилася, що цей злочин є триваючий. Виходячи із змісту кримінального закону при засудженні особи за злочин, що триває, або за продовжуваний злочин, який розпочався до і продовжувався після постановлення першого вироку, за яким ця особа була засуджена та не відбула покарання, при призначенні остаточного покарання за другим вироком суд повинен керуватися положеннями ст. 71 КК.

Утім, обґрунтовано скасувавши вирок Бердичівського міськрайонного суду, колегія суддів Верховного Суду у цій справі припустилася власної помилки, зазначивши у висновку ухвали, що злочин, передбачений ч. 1 ст. 164 КК є продовжуваним, хоча вся попередня аргументація по справі наводилася щодо триваючого злочину¹.

Ця помилка є типовою в судовій практиці і свідчить, що суди не завжди розрізняють триваючі та продовжувані злочини і підміняють одне поняття іншим².

У попередній розглянутій справі злочин, який вчинив Г. (незаконне зберігання бойових припасів)³ судом також був визначений як продовжуваний. Проте, він є триваючим, і характеризується без-

¹ Див.: Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 10. – С. 25.

² Більш детально ознаки, що відрізняють триваючі та продовжувані злочини, будуть розглянуті у наступному розділі, після дослідження продовжуваних злочинів.

³ Див.: Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 1(3). – С. 17–18.

перервним здійсненням складу закінченого злочину (ч. 1 ст. 263 КК) за рахунок тривалого порушення встановленої законом заборони.

Аналогічної помилки у визначенні виду вчиненого злочину припустився Носівський районний суд Чернігівської області, який визнав П. винним у тому, що він у ніч на 27 липня 2002 р. проникнув на присадибну ділянку Д., звідкіля викрав коробочки маку, які містять морфін та кодеїн і належать до наркотичних засобів, які зберігав без мети збуту за місцем проживання та які вилучив дільничний інспектор 30 липня 2002 р.

У вирокі суду було зазначено, що, оскільки в цьому випадку засуджений вчинив не окремі злочини щодо різних наркотичних засобів, а один *продовжуваний* (підкреслено авт.) злочин, а саме: викрадення наркотичного засобу з наступним його зберіганням без мети збуту, його дії слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 309 КК¹.

Із наявністю триваючого злочину пов'язані певні правові наслідки.

Зокрема, строки давності притягнення особи до кримінальної відповідальності (ст. 49 КК) за такі злочини починають спливати (відраховуватися) лише після припинення триваючого злочину з тих чи інших підстав. Положення про зворотню дію більш м'якого закону (ст. 5 КК) застосовуються до триваючих злочинів лише в тому випадку, якщо вони були припинені до набрання цим законом чинності. Застосування амністії (ст. 86 КК) не розповсюджується на триваючий злочин, якщо він був закінчений (або припинений) після видання Закону про амністію (незважаючи на те, що розпочався цей злочин до видання відповідного Закону)². Ось чому в процесі кваліфікації вчиненого діяння важливо визначити чи притаманні йому ознаки триваючого злочину.

¹ Див.: Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 4. – С. 25.

² Докладно ці питання розглядаються у Розділі 7 монографії.

Розділ 4.

ПРОДОВЖУВАНИЙ ЗЛОЧИН

4.1. Наукові підходи до визначення
поняття продовжуваного злочину

Поняття продовжуваного злочину було запозичено із Європи російським дореволюційним кримінальним правом і широко використовувалось теорією і судовою практикою. В Уложенні 1845 р. продовжувані злочини називались «поновлюваною злочинною діяльністю», а Урядовий Сенат в 1892 році, постановляючи рішення з конкретної справи, дав трактовку цього поняття, як такого діяння підсудного, «що є результатом одного й того самого наміру, спрямоване до одної мети, що досягається одним і тим же способом, і складає один продовжуваний злочин»¹.

Приблизно таке саме визначення містила і наука кримінального права тих часів. Зокрема, М.С. Таганцев зазначав, що «для поняття продовжуваного злочину необхідно, щоб всі діяння підсудного були втіленням одного й того самого злочинного наміру, а єдність різних об'єктивних умов: об'єкта, часу, місця та способу дії, може слугувати тільки доказом єдності наміру»².

М.Д. Сергеевський вважав, що продовжуваний злочин є низкою актів, з котрих кожен, взятий окремо, містить у собі повний склад злочинного діяння і може розглядатись як закінчена дія, однак визнається одним злочинним діянням і інкримінується як таке, а не як сукупність злочинних діянь. Як приклад такого злочину М.Д. Сергеевський наводить щоденне викрадення із особистої бібліотеки по одній книзі³.

В. Спасович називав такі ознаки продовжуваного злочину, як: а) багаточисельність злочинних дій; б) кожна окрема дія має бути

¹ Див.: Курс уголовного права. Общая часть. – Т. I / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – С. 505.

² Див.: Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права. Часть общая. Книга I. – Учение о преступлении. – Вып. 2. – СПб., 1878. – С. 263.

³ Див.: Сергеевский Н.Д. Русское уголовное право: пособие к лекциям. Общая часть. – СПб, 1915. – С. 232

злочином чи замахом на нього; в) ці дії мають бути однорідними, належати до одного злочину і порушувати один і той же кримінальний закон; г) всі злочинні діяння можуть бути віднесені на рахунок одного злочинного наміру і розглядатися як його здійснення¹.

Водночас у науці існували і протилежні думки, автори яких заперечували навіть існування продовжуваного злочину, вважаючи його видом сукупності. Так, О.Ф. Кістяківський писав, що до видів сукупності злочинів належать: а) ідеальна; б) реальна; і в) продовжуваний злочин². А.А. Піонтковський (батько) займав проміжну позицію, стверджуючи, що в одних випадках продовжуваний злочин є видом складного одиничного злочину, а в інших – різновидом сукупності злочинів. При цьому він вказував, що думка, згідно з якою продовжувана злочинна діяльність є спеціальним випадком сукупності злочинів «більш правильна, більш наближена до істини, більш відповідає природі продовжуваної злочинної діяльності»³.

У радянському кримінальному праві поняття продовжуваного злочину було закріплено вже в згадуваній тут постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 4 березня 1929 р. «Про умови застосування давності і амністії до триваючих і продовжуваних злочинів»⁴. Однак лише з середини 40-х років минулого століття спостерігається посилення цікавості до дослідження вказаного питання наукою кримінального права. На думку А.М. Рішелюка, цю тенденцію можна пояснити низкою причин: з одного боку, це закріплення в нормах кримінального закону кваліфікуючих ознак (повторності, неодноразовості), яких майже не існувало в законодавстві 20-30-х років, а з іншого, – все більш широким застосуван-

¹ Див.: Спасович В. Учебник уголовного права. Т.1. – Вып.1. – СПб, 1863. – С. 297.

² Див.: Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Часть общая / 3-е изд. – К., 1891. – С. 593.

³ Див.: Пионтковский А.А. (отец) Уголовное право. (Пособие к лекциям). Часть общая. Вып. 2. – Казань, 1916. – С. 188.

⁴ Так, Н.Ф. Кузнецова справедливо, на наш погляд, вважає, що поняття продовжуваного злочину вдало розроблене практикою та теорією ще у 20-ті роки минулого століття, і з тих пір воно з невеликими модифікаціями увійшло у низку КК країн СНД. (Див.: Кузнецова Н.Ф. Вказ. праця. – С. 312).

ням таких кваліфікуючих ознак, як великий і особливо великий розмір розкрадань¹.

Як бачимо, поняття продовжуваного злочину виявилось тим засобом, за допомогою якого можна було вирішити проблеми співвідношення і розмежування вищезазначених кваліфікуючих ознак, дати більш точну кваліфікацію вчиненого, призначати покарання, що є адекватним суспільній небезпечності злочину.

У той же час у сучасній науці кримінального права немає одностайності при визначенні змісту цього поняття та його ознак.

М.І. Бажанов, В.П. Малков під продовжуваним злочином розуміють злочин, що складається із низки тотожних злочинних діянь, які спрямовані до спільної мети і утворюють в цілому єдиний злочин². На думку Малкова В.П., особливістю таких діянь є те, що вони вчиняються не безперервними, а поновлюваними в часі діями, кожна з яких не має характеру самостійного злочину, а є етапом здійснення одного й того самого злочинного діяння³.

П.К. Кривошеїн вказує, що продовжуваний злочин є сукупністю (двох чи більше) юридично тотожних правопорушень, які посягають на об'єкт, конкретизований предметом і місцем їх вчинення, причому кожний із цих елементів, взятий окремо, не утворює самостійного злочину⁴.

А.М. Ришелюк зазначає, що продовжуваним слід вважати злочин, який складається із низки тотожних діянь, що представляють собою реалізацію єдиного умислу винного і наслідки яких є єдиним злочинним результатом⁵. На думку цього автора, продовжуваними можуть бути тільки майнові злочини, які мають своїм предметом різного роду матеріальні блага, або в якості результату яких виникає шкода вартісного (що вираховується в грошових сумах)

¹ Див.: Ришелюк А.Н. Вказ. праця. – С. 15.

² Див.: Бажанов М.І. Вказ. праця. – С.18; Малков В.П. Вказ. праця. – С. 19. Таке саме визначення надавалося в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 4 березня 1929 р. «Про умови застосування давності і амністії до триваючих та продовжуваних злочинів».

³ Див.: Малков В.П. Вказ. праця. – С. 19.

⁴ Див.: Кривошеїн П.К. Тактика применения уголовного законодательства по делам о продолжаемых преступлениях. – Киев: КВШ МВД СССР, 1990. – С. 61.

⁵ Див.: Ришелюк А.М. Вказ. праця. – С. 18.

характеру. Інші злочини не можуть бути визнані продовжуваними через несумісність, неможливість складання наслідків окремих дій. Очевидно така точка зору в А.М. Ришелюка склалася під впливом теорії А.А. Піонтковського про «єдиний злочинний наслідок» у злочинах даного виду.

Вважаємо, що запропонований А.М. Ришелюком підхід істотно звужує межі продовжуваного злочину. Адже не викликає сумніву, що продовжуваними можуть визнаватись не тільки злочини з матеріальним складом, а і з формальним. Наразі судова практика на рівні Верховного Суду України визнає можливість продовжуваного згвалтування, хабарництва, хуліганства, вимагання тощо. А тому говорити про обов'язковий єдиний наслідок у продовжуваному злочині навряд чи правильно.

З.А. Незнамова продовжуваним називає злочин, що складається із низки юридично тотожних діянь (дій чи бездіяльності), що вчиняються, як правило, через незначний проміжок часу, в одній і тій самій обстановці, і об'єднаних єдністю умислу¹. Ця авторка, навпаки, впевнена, що продовжуваний злочин є особливою комплексною формою як простих, так і складних злочинів, а тому практично всякий злочин може бути продовжуваним. На її думку, вирішити питання про те, чи є епізоди тотожних діянь єдиним злочином чи самостійними злочинами, що утворюють неоднократність, спроможні тільки правоохоронні органи на підставі аналізу всіх ознак злочинів. Вочевидь, що за такого підходу межі продовжуваного злочину не виправдано розширюються. Наприклад, ні в якому разі не можуть бути продовжуваними злочинами розбій, грабіж, угон повітряного судна та багато інших діянь – це впливає із особливих ознак цих злочинів: посягати на їх об'єкти можна тільки одноактною злочинною дією.

Зустрічаються в літературі думки, які взагалі заперечують існування продовжуваних злочинів. Так, О.М. Яковлев та Г.А. Кригер вказували, що за своєю сутністю продовжуваний злочин нічим не відрізняється від злочинів, що визнаються повторними, і оскільки продовжуваний злочин складається із окремих діянь,

¹ Див.: Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов / Под ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамовой. – М.: Норма-инфра, 1999. – С. 292.

що містять ознаки одного й того самого складу злочину, то він може і повинен з цих підстав розглядатися як повторність¹. Вважаємо, що в наведеній точці зору очевидним є змішування двох різнорівневих понять: множинності злочинів і одиничного злочину, як її структурного елементу. Через це продовжуваний злочин не може одночасно розглядатися і як одиничне діяння, і як їх множинність.

Як уже наголошувалося, судова практика також широко використовує поняття продовжуваного злочину. Наприклад, Пленум Верховного Суду України в постанові від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» (п. 20) роз'яснив, що «неодноразове незаконне вилучення чужого майна чи заволодіння ним, що складається із тотожних діянь, які мають загальну мету та із самого початку охоплюються єдиним злочинним наміром на заволодіння конкретним майном, слід розглядати як один продовжуваний злочин»².

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» (п. 7) зазначається, що «згвалтування або насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом не може вважатися вчиненням повторно, якщо винна особа, діючи з єдиним злочинним наміром, без перерви або без значної перерви у часі, вчинила два чи більше насильницьких природних статевих актів або два чи більше актів насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним

¹ Див.: Яковлев А.М. Вказ. праця. — С. 32—33; Кригер Г.А. Борьба с хищениями социалистического имущества. — М.: Юрид. лит., 1965. — С. 211-212.

² Див.: Вісн. Верхов. Суду України. — 2009. — № 12. — С. 13. Раніше, коли практика користувалася постановою Пленуму Верховного Суду СРСР «Про судову практику у справах про розкрадання державного і громадського майна» від 11 липня 1972 р. (зі змінами від 21 вересня 1977 р.), у ній було сформульоване поняття продовжуваного злочину щодо посягань на власність як «неодноразового незаконного безоплатного вилучення майна, що складається із низки тотожних злочинних діянь, які мають спільну мету незаконного заволодіння державним або громадським майном, охоплюються єдиним умислом винного і у своїй сукупності складають один злочин». (Див.: Сборник постановлений Пленумов Верховных Судов СССР и РСФСР. — С. 80).

способом з однією і тією ж потерпілою особою, тобто за наявності ознак продовжуваного злочину»¹.

У постанові Пленуму Верховного Суду від 8 жовтня 2004 р. № 15 «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» (п.12) наголошується: «вчинені в різний час діяння, що полягали в ухиленні від сплати різних видів податків, зборів, інших обов'язкових платежів або сплаті їх у неповному обсязі, необхідно кваліфікувати залежно від наявності чи відсутності в них ознак єдиного продовжуваного злочину.

Якщо ці діяння охоплювались єдиним умислом (тобто мав місце продовжуваний злочин – *авт.*) – не сплачувати певні види податків, зборів, інших обов'язкових платежів, розмір коштів, що не надійшли до бюджетів чи державних цільових фондів, потрібно обчислювати виходячи із загальної несплаченої суми і залежно від її розміру кваліфікувати вчинене за відповідною частиною ст. 212 КК»².

Фактично про наявність продовжуваного злочину йдеться і в постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво», в п. 14 якої зазначено: «Якщо умисел службової особи при одержанні декількох хабарів був спрямований на збагачення у великих чи особливо великих розмірах (наприклад, у випадках систематичного одержання хабарів на підставі так званих такс або поборів, данини, тощо), то її дії треба розцінювати як один злочин і залежно від фактично одержаного кваліфікувати за відповідною частиною статті 368 КК»³.

Таким чином, наразі ні в кого не викликає сумнівів, що поняття продовжуваного злочину є потрібним і виправданим не лише з теоретичної, а й з суто практичної точки зору.

¹ Див.: Кримінальний кодекс України. Практика судів України з кримінальних справ, 2007-2008 / уклад.: В.В. Сташис, В.І. Тютюгін; за заг. ред. В.В. Сташиса. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – С. 266-267.

² Див.: Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 11. – С. 10. Такий підхід судової практики є ще одним підтвердженням того, що один і той самий злочин (ст. 212 КК) у одних випадках може вчинятися як триваючий, а в інших - як продовжуваний; і це пов'язане не із законодавчою конструкцією ст.212 КК, а з особливостями злочинної поведінки суб'єкта.

³ Див.: Вісн. Верхов. Суду України. – 2002. – № 3. – Вкладка. – С. 12-13.

Головним соціальним фактором, який обумовлює існування продовжуваного злочину є особливості злочинної поведінки особи, «можливість людини вчиняти аналогічні умисні злочинні діяння, об'єднані єдністю мотивації, загальною метою і тісним внутрішнім зв'язком»¹. Як правило, єдність продовжуваного діяння визначається тими завданнями, які перед собою ставить особа. Якщо завдання складне, і для його вирішення суб'єкт вчинює декілька самостійних актів зовнішньої поведінки, які об'єднані єдиним наміром, то кожний з таких актів не має самостійного правового значення, а розглядається як етап, операція, засіб, спосіб реалізації кінцевої мети. Варто погодитися із думкою А.М. Ораздурдиева, що «продовжувана злочинна діяльність є своєрідною формою динамічної та такої, що розвивається, діяльності людини, характерною особливістю якої є здатність прогресувати в масштабах шкоди, що спричиняється об'єкту. Який би злочин не вчинявся у формі продовжуваної злочинної діяльності, його кінцевий результат ніколи не в змозі залишатися тотожним результату окремо взятого злочинного акту»².

Отже, підставою для виділення продовжуваних злочинів, так само, як і триваючих, в якості окремих видів одиничних злочинів, є механізм злочинної діяльності, психологічний зміст злочинів, а не конструктивні особливості їхніх складів.

З огляду на викладене, навряд чи можна погодитися із думкою, що існування продовжуваних злочинів обумовлюється їхньою законодавчою конструкцією. На це вказують, зокрема, О.М.Яковлев, А.А. Піонтовський, В.Ф. Дьомин та деякі інші автори, які вважають, що об'єднання окремих злочинних діянь в єдиний продовжуваний злочин може відбуватися виходячи із безпосередньої вказівки про те в кримінальному законі³. Зазначимо, що в чинному КК

¹ Див.: Зелинский А.Ф. Понятие «преступная деятельность» // Сов. гос-во и право. – 1978. – № 10. – С. 100.

² Див.: Ораздурдыев А.М. Вказ.праця. – С. 48.

³ Див. напр., Демин В.Ф. Вказ. праця. – С. 23. М.І. Блум також вважає, що у певних випадках конструкція кримінального закону припускає продовжуваний злочин як одну з форм реалізації єдиного злочину. Проте навряд чи можна погодитися із її категоричним твердженням, що будь-який простий одиничний злочин, який може бути реалізований по частинах, є продовжуваним злочином. (Див.: Блум М.І. Применение советского уголовного закона к продолжаемым и длящимся преступлениям // Вопросы уголовного права и процесса. – Рига, 1969. – С. 68-70.

України наразі немає жодного злочину, який би міг вчинятися лише як продовжуване діяння.

Отже, на нашу думку, продовжуваний злочин – це не формальна законодавча конструкція, а реально існуюче соціальне явище. Відбутися йому чи ні – залежить від того, в який спосіб актами поведінки (одним актом дії (бездіяльності) чи, навпаки, декількома тотожними) особа вирішила вчинити суспільно небезпечне діяння, передбачене в КК.

4.2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки продовжуваного злочину

Розглянемо об'єктивні і суб'єктивні ознаки продовжуваного злочину.

До *об'єктивних ознак* продовжуваного злочину належать такі.

1. *Наявність двох чи більше самостійних діянь.* Абсолютна більшість продовжуваних злочинів вчиняються шляхом активних дій (наприклад, продовжувана крадіжка), однак продовжуваними можуть бути і злочини, що вчиняються шляхом чистої або змішаної бездіяльності (наприклад, коли умисне вбивство особи, що знаходиться в безпорадному стані внаслідок хвороби чи малолітства, вчинюється шляхом неодноразових актів позбавлення її їжі).

2. *Кожне з діянь, що складають продовжуваний злочин, може розглядатися або як окремий злочин, або як адміністративне чи дисциплінарне правопорушення, аналогічне відповідному складу злочину (наприклад, декілька дрібних крадіжок, які в сукупності утворюють кримінально-карану крадіжку).* Виступаючи складовими частинами продовжуваного злочину, такі правопорушення втрачають свою малозначність, і разом (у цілому) утворюють злочинне діяння.

Якщо ж кожний епізод вчиненого діяння сам по собі є злочином, то він не може отримувати самостійну кримінально-правову оцінку, тому що є окремим етапом одиничного продовжуваного злочину.

В юридичній літературі вказана ознака розглядуваного злочи-

ну тлумачиться різним чином. Одні автори переконані, що кожне з діянь в структурі продовжуваного злочину не утворює самостійного складу злочину. На думку П.К. Кривошеїна, «в підставу поняття продовжуваного злочину покладено ступінь суспільної небезпечності його структурних елементів, кожен з яких окремо не є самостійним злочином»¹. Такий погляд звужує зміст продовжуваного злочину, «вимиваючи» з нього окремі злочинні діяння.

На думку інших науковців, продовжуваний злочин утворюють дії, кожна з яких, взята ізольовано, є самостійним злочином. Вочевидь, за такого підходу продовжуваний злочин «зникає» і перетворюється на повторність.

3. Усі вчинені діяння, що утворюють продовжуваний злочин, є юридично тотожними (однаковими) за своїм юридичним складом, тобто містять у собі ознаки одного й того самого складу злочину або правопорушення.

Із точки зору формальної логіки тотожність – це співвідношення між об'єктами, яке фіксує повний збіг їх властивостей або їх невідмінюваність стосовно певної сукупності властивостей².

Під тотожними злочинами слід розуміти такі діяння, які повністю співпадають за ступенем суспільної небезпечності, а також за своїми об'єктивними та суб'єктивними ознаками і передбачені однією і тією самою статтею Особливої частини КК. Наприклад, вчинені послідовно дві крадіжки або два шахрайства.

Проте в літературі іноді зазначають, що діяння, з яких складається продовжуваний злочин, можуть бути тотожними або однорідними³. Вважаємо, що це не тільки термінологічна неточність.

Питання про поняття однорідного злочину кримінальний закон не визначає. У теорії воно тлумачиться різним чином. Так, ще С.В. Познишев писав, що «під однорідним злочином слід розуміти посягання на такий самий об'єкт, що за характером своїм має такого ж роду вплив на нього»⁴. А.Н. Трайнін зазначав, що однорідними вважаються злочини, в яких предметом посягання є одна й та

¹ Див.: Кривошеїн П.К. Вказ. праця. – С. 61.

² Див.: Цалин С.Д. Вказ. праця. – С. 321.

³ Див.: Яковлев А.М. Вказ. праця. – С. 24; Караев Т.Э. Повторность преступлений. – М.: Юрид. лит., 1983. – С. 10.

⁴ Див.: Познышев С.В. Учебник уголовного права. – М., 1923. – С. 273.

ж сама група інтересів, що порушуються, а Г.Т. Ткешеліадзе вказував, що для визнання злочинів однорідними необхідна схожість їх об'єктів, вини і мотивів¹.

Однак найбільшу розповсюдженість отримала точка зору, згідно з якою однорідними злочинами визнаються такі злочини, які посягають на однакові або подібні безпосередні об'єкти і вчинені з однією формою вини (обидва умисно або необережно). Це положення було викладене в п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 3 грудня 1962 року «Про практику призначення судами покарання у випадку вчинення нового однорідного чи не менш тяжкого злочину»². І хоча це роз'яснення формально вже давно не є чинним, практика все одно його використовує при вирішенні даного питання.

За обсягом юридична тотожність є більш вузьким поняттям ніж юридична однорідність. Однорідні діяння мають низку спільних ознак, вони можуть бути передбачені як однією, так і різними статтями Особливої частини КК, тоді як тотожні діяння мають юридично однаковий (ідентичний) склад, передбачений однією і тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК.

Тут слід зауважити, що за своїми фактичними ознаками діяння в складі продовжуваного злочину можуть не співпадати. Якщо, скажімо, склад певного злочину з об'єктивної сторони передбачає альтернативні дії, наприклад, обмірювання, обважування, обрахування тощо, тоді вони виступають альтернативними різновидами одного й того самого складу злочину – обману покупців та замовників (ст. 225 КК).

Таким чином, вчинення однорідних та різнорідних діянь не може утворити продовжуваного злочину.

4. Наявність незначного проміжку часу між тотожними діяннями. У літературі існує думка, що при вчиненні продовжуваного злочину тривалість проміжку часу між окремими діяннями не має

¹ Див.: Трайнин А.Н. Уголовное право. Часть общая. – М., 1929. – С. 285; Ткешелиадзе Г.Т. Ответственность при совокупности преступлений по советскому уголовному праву. – Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. – Тбилиси, 1961. – С. 11.

² Див.: Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР. (1924-1963). – М., 1964. – С. 224.

значення, тобто може бути будь-якою¹. Зокрема, А.М. Ораздурдыев наголошує, що між окремими актами діяння неминуче утворюються певні більш чи менш тривалі перерви в часі, протягом яких поведінка суб'єкта є абсолютно байдужою для закону². Однак, вважаємо, що проміжок часу між вчиненням кожного діяння не повинен бути досить значним, інакше неможливо буде довести наявність суб'єктивних ознак продовжуваного злочину.

5. *Єдність об'єкта посягання*, тобто при вчиненні кожного із окремих діянь, суб'єкт почергово впливає (посягає) на одні й ті самі суспільні відносини. Звідсіля можна зробити висновок, що об'єкт продовжуваного злочину повинен мати такі властивості, що дозволяють впливати на нього не тільки одноактною злочинною дією. Через це, як наголошувалося вище, не всі діяння, передбачені в КК, можуть бути вчинені як продовжувані злочини (наприклад, розбій).

Утім, наявність одного й того самого потерпілого не завжди є обов'язковою ознакою продовжуваного злочину. На думку Т.Г. Черненко, можливі ситуації, за яких потерпілих декілька, а вчинений злочин за своєю юридичною сутністю є єдиним. Припустимо, із однієї квартири в декілька прийомів вчинено крадіжку майна, яке належало різним власникам (хазяїнам та їх знайомим). Тільки через цю обставину, як справедливо зазначає авторка, немає підстав розглядати вчинене як множинність злочинів³.

6. *Наявність єдиного суспільно небезпечного наслідку* через вчинення декількох тотожних діянь, якщо склад продовжуваного злочину за конструкцією є матеріальним. Визначаючи цю ознаку, можна погодитись із думкою А.М. Ришелюка, що єдиний результат у продовжуваному злочині представляє собою сумарний вираз наслідків всіх вчинених дій⁴. Причому, між цими діями і злочинним наслідком повинен бути встановлений необхідний причинний зв'язок, так би мовити, вся сума діянь в продовжу-

¹ Див.: Ораздурдыев А.М. Продолжаемое преступление по советскому уголовному праву. – Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Казань, 1984. – С. 14.

² Див.: Ораздурдыев А.М. Проблема единства преступлений в уголовном праве. Уч. пособие. – Ашгабат: Магарыф, 1995. – С. 42.

³ Див.: Черненко Т.Г. Вказ. праця. – С. 22.

⁴ Див.: Ришелюк А.М. Вказ. праця. – С. 19.

ваному злочині є необхідною причиною настання спільного наслідку.

Суб'єктивні ознаки продовжуваного злочину полягають у тому, що всі тотожні діяння в продовжуваному злочині об'єднані *єдиним злочинним наміром*, який реалізується поетапно. Злочинний намір є більш широким поняттям ніж єдиний умисел. До нього входять заздалегідь поставлена мета та єдиний умисел, що об'єднує всі вчинені особою діяння¹. На думку А.М. Ришелюка, про єдність умислу свідчить таке: а) винний має намір вчинити не одну, а декілька злочинних дій; б) він у загальних рисах уявляє собі спосіб посягання (або способи різні за деталями, але юридично тотожні); в) має уявлення про якісні особливості предмета злочину. Відсутність будь-якої з цих умов буде свідчити про відсутність єдиного умислу².

У літературі більшість науковців вважають, що умисел у продовжуваному злочині може бути конкретизованим (наприклад, викрадення певної кількості майна) або мати неконкретизований характер (вчиняти цей злочин, поки є така можливість). При цьому продовжувані злочини з неконкретизованим умислом пропонують кваліфікувати за наслідками, що фактично настали³.

Однак є і протилежні позиції. Зокрема, А.П. Козлов заперечує неконкретизований умисел у розглядуваних злочинах, а А.В. Корнієєва вказує, що при неконкретизованому умислі, коли немає чіткого уявлення про єдиний злочинний результат, у особи виникає окремий умисел на вчинення конкретного злочинного епізоду, кожен з яких має кваліфікуватись самостійно, якщо містить ознаки самостійного складу злочину. Таким чином, якщо умисел винного був неконкретизованим, вчинені ним тотожні злочинні діяння підлягають самостійній оцінці, і кваліфікуються за сукупністю⁴.

¹ Див.: Судова практика з питань кваліфікації повторності та сукупності злочинів // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 3. – С. 28.

² Див.: Ришелюк А.М. Вказ. праця. – С. 22.

³ Див.: Кузнецова Н. Квалификация сложных составов преступлений // Уголовное право. – 2000. – № 1. – С. 32.

⁴ Див.: Козлов А.П. Учение о стадиях преступления. – СПб.: Юрид. центр Прес, 2002. – С. 159-160; Корнієєва А.В. Теоретические основы квалификации преступлений. Уч. пособие. – М.: Проспект, 2006. – С. 137.

Нам складно погодитися з наведеними точками зору. Запропоноване тлумачення суперечить сутності продовжуваного злочину. По-перше, як зазначалося, окремі з цих діянь можуть мати формальний склад (згвалтування, одержання хабара тощо), а отже взагалі не охоплювати умислом наслідки вчиненого діяння.

По-друге, єдиний суспільно небезпечний наслідок, що є ознакою продовжуваного злочину з матеріальним складом, зовсім не обов'язково передбачає «жорстку конкретизацію бажаного результату», як про це пише А.П. Козлов. За неконкретизованого умислу особа усвідомлює, що вчиняє злочин тотожними діями, передбачає, що результатом цих дій буде спільний наслідок і бажає цього наслідку. Крім того, навіть при неконкретизованому умислі обов'язковою суб'єктивною ознакою продовжуваного злочину є заздалегідь поставлена єдина мета – вчиняти цей злочин до тих пір, поки це можливо, яка об'єднує в єдине ціле вчинені особою умисні тотожні діяння.

На нашу думку, єдиний умисел (конкретизований чи неконкретизований) – це той стрижень, який об'єднує всі епізоди продовжуваного злочину. Він є визначальною ознакою такого діяння, свідчить про його внутрішню, так би мовити, психічну (психологічну) єдність, до того ж без нього неможлива спільна мета. Напевно, через це в ч. 2 ст. 32 КК законодавець у визначенні продовжуваного злочину вказує, що він складається із двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром.

У літературі також можна зустріти думку щодо можливості необережної вини в таких діяннях. Зокрема, Т.Г. Черненко впевнена, що «продовжуваний злочин може бути вчинений і з необережності (наприклад, халатність). Тут йдеться про єдину необережну форму вини. Продовжуваний злочин завжди вчиняється в межах однієї форми вини – умислу або необережності»¹.

Запропонована точка зору викликає великі сумніви. Декілька необережних злочинних діянь за об'єктивними ознаками дійсно можуть бути тотожними, однак єдина вина пов'язувати їх не може. Особа, що діє з необережності, не може усвідомлювати свої дії як єдине ціле, в її свідомості відсутнє розуміння взаємозв'язку між такими діями.

¹ Див.: Черненко Т.Г. Вказ. праця. – С. 23.

Ігнорування суб'єктивних ознак продовжуваного злочину нерідко призводить до судових помилок. Такої помилки припустився Апеляційний суд Хмельницької області у справі гр-ки Ч., яка була засуджена Кам'янець-Подільським міськрайонним судом Хмельницької області за ч. 3 ст. 190 КК за шахрайство, вчинене повторно та у великих розмірах

Ч. визнано винною у тому, що на початку листопада 2003 р. вона шляхом обману, пообіцявши поставити на облік у центрі зайнятості співмешканця Б., заволоділа грішми і речами останньої, чим спричинила потерпілій матеріальну шкоду на загальну суму 55 грн.

Шляхом зловживання довірою Ч. заволоділа також майном потерпілої Г., чим заподіяла потерпілій матеріальну шкоду на загальну суму 4 тис. 740 грн.

У такий самий спосіб Ч. заволоділа майном потерпілого Т., чим спричинила потерпілому матеріальну шкоду на загальну суму 445 грн.

Наприкінці листопада 2003 р. Ч. шляхом обману заволоділа грішми потерпіло Б. в сумі 80 грн., а 15 грудня того ж року в такий же спосіб – майном потерпілого Б. М. і потерпілого К., спричинивши їм матеріальну шкоду відповідно на суму 793 грн. та 1 тис. 149 грн.

Апеляційний суд Хмельницької області вироком від 7 липня 2004 р. вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду в частині кваліфікації дій і призначення покарання скасував, і кваліфікував дії засудженої за ч. 4 ст. 190 КК та призначив їй із застосуванням ст. 69 цього Кодексу покарання у виді чотирьох років позбавлення волі.

У касаційній скарзі засуджена Ч. просила пом'якшити призначене їй покарання, застосувавши ст. 75 КК.

Перевіривши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України скаргу Ч. частково задовольнила з таких підстав. Органи досудового слідства обвинувачували Ч. у шахрайстві, вчиненому повторно і в особливо великих розмірах, та кваліфікували такі дії за ч. 4 ст. 190 КК. Суд першої інстанції визнав, що Ч. вчинила дії, пов'язані із заволодінням чужим майном шляхом обману та зловживання довірою, повторно й у

великих розмірах, і кваліфікував їх за ч. 3 ст. 190 КК. Апеляційний суд перекваліфікував дії Ч. з ч. 3 на ч. 4 ст. 190 КК, мотивувавши таке рішення тим, що засуджена заволоділа майном потерпілих на загальну суму 11 тис. 272 грн., що в 663 рази перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на час вчинення злочину, тобто вчинила шахрайство в особливо великих розмірах.

Проте апеляційний суд помилково розцінив дії Ч. як один продовжуваний злочин, оскільки не взяв до уваги те, що засуджена вчинила щодо різних потерпілих ряд тотожних дій, відповідальність за які передбачено однією статтею КК, не маючи єдиного умислу, і тому такі дії потрібно розглядати як повторність злочинів. У такому випадку складання сум заподіяної кожному потерпілому шкоди виключається.

Відповідно до ст. 32 КК кваліфікація повторності залежить від того, якими злочинами вона утворена. Якщо злочини є тотожними, всі вони охоплюються однією й тією самою статтею Особливої частини КК, якою передбачено відповідальність за повторне вчинення цього злочину¹. Таким чином, міськрайонний суд правильно кваліфікував дії Ч. за ч. 3 ст. 190 КК як шахрайство, вчинене повторно та у великих розмірах. Тому колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирок Апеляційного суду Хмельницької області від 7 липня 2004 р. змінила – перекваліфікувала дії Ч. з ч. 4 на ч. 3 ст. 190 КК².

Іноді як додаткові ознаки продовжуваного злочину науковці називають єдиний спосіб посягання, єдиний предмет, однакову обстановку, одне джерело тощо³. Наприклад, С.В. Познишев зазна-

¹ Ми не поділяємо позицію Верховного Суду України, який в своїй постанові від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» (п. 20) без будь-якого застереження зазначає, що «у разі вчинення декількох посягань на власність перший злочин за відсутності інших кваліфікуючих ознак належить кваліфікувати за частиною першою відповідної статті, а інші як вчинені повторно – за іншими частинами відповідних статей». Уявляється, що це роз'яснення є вірним лише стосовно такої повторності злочинів, яка передбачена в ч. 3 ст. 32 КК.

² Див.: Рішення Верховного Суду України. – 2005. – Вип. 1(10). – С. 90-92.

³ Див.: Кривошеїн П.К. Повторность в советском уголовном праве (теоретические и практические проблемы). – К., 1990. – С. 24; Ораздурдыев А.М. Вказ. праця. – С. 9; Уголовное право. Общая часть: Учебник для вузов / Под ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамовой. – М., 1999. – С. 292.

чав, що «велике значення для визначення продовжуваного злочину має предмет посягання. Можна навіть сказати визначальне значення. Таке значення, якого він не має при вчиненні інших простих злочинів»¹.

На нашу думку, вказаний автор дещо переоцінив значення предмета злочину для даних випадків. По-перше тому, що не всі продовжувані злочини є предметними (наприклад, продовжуване зґвалтування, або спричинення тяжкого тілесного ушкодження шляхом систематичних мордувань), а по-друге, навіть у предметних продовжуваних злочинах єдність предмета сама по собі не спроможна визначити єдність злочину, хоча може певним чином вплинути на визначення єдності наміру чи підтвердити наявність спільної (єдиної мети). Єдність предмета посягання, як й інші вказані ознаки, в тій чи іншій мірі, підкреслюють дієвість основних ознак, доповнюють їх, однак лише в сукупності з останніми свідчать про наявність продовжуваного злочину.

В.М. Кудрявцев пропонує при характеристиці продовжуваного злочину вказувати якості його суб'єкта. «Йдеться в даному випадку про особу, що вчинила всі розглядувані дії до притягнення до кримінальної відповідальності хоча б за одну з них, і таким чином, не отримала ще державної оцінки своєї злочинної поведінки», – пише науковець².

Вважаємо, що ознаки суб'єкта нічого не додають до поняття продовжуваного злочину, тим більше, що пропозиція В.М. Кудрявцева більше стосується об'єктивних ознак цього діяння, при вчиненні якого кожна тотожна дія (бездіяльність) є лише певним етапом у його здійсненні, а припинення (присічення) одного з таких етапів означає, що припинено (присічено) в цілому весь продовжуваний злочин.

Таким чином, *продовжуваний злочин – це вид простого (чи ускладненого) одиничного злочину, який складається з двох або більше юридично тотожних, не співпадаючих у часі діянь (дій чи бездіяльності), що посягають на один об'єкт, спричиняють єди-*

¹ Див.: Познышев С.В. Основные начала науки уголовного права. – 2-е изд. – М., 1912. – С. 639.

² Див.: Кудрявцев В.Н. Вказ. праця. – С. 264.

ний злочинний наслідок (в злочинах із матеріальним складом) та об'єднані єдиним умислом і спільною метою.

Початком вчинення продовжуваного злочину є виконання першого із декількох юридично тотожних діянь, а закінченням – момент вчинення останньої із запланованих злочинних дій, тобто досягнення тієї спільної, єдиної мети, якої прагнув досягти суб'єкт даного злочину¹. Із цього моменту починають спливати (відраховуватися) строки давності притягнення особи до кримінальної відповідальності (ст. 49 КК) за продовжуваний злочин і стає можливим застосування щодо неї акту амністії (ст. 86 КК)².

4.3. Відмежування продовжуваного злочину від суміжних понять та окремі питання його кваліфікації

Продовжуваний злочин слід відмежовувати від суміжних з ним понять.

Передусім, важливим є питання про відмежування продовжуваних злочинів від триваючих злочинів. Ці поняття змішують не

¹ Таку позицію щодо визначення початкового і кінцевого моментів продовжуваного злочину займав Пленум Верховного Суду СРСР у постанові від 11 липня 1972 р. «Про судову практику у справах про розкрадання державного і громадського майна», хоча в літературі висловлювалися й інші думки із цього приводу. Так, на думку М.Д. Дурманова, «продовжуваний злочин закінчується вже в момент вчинення першої дії... Під час вчинення нових злочинних дій повторюється здійснення закінченого злочину». (Див.: Дурманов Н.Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1955. – С. 55). Т.М. Данилюк стверджує, що фактичним моментом закінчення формального продовжуваного злочину є момент вчинення останнього із діянь, які його утворюють, а матеріального продовжуваного злочину – час настання наслідку в результаті вчинення останнього діяння, а якщо такий наслідок не настав – час вчинення останнього діяння. (Див.: Данилюк Т.М. Вказ. праця. – С. 12-13). Із запропонованими авторами визначеннями моменту закінчення продовжуваних злочинів не можна погодитися, бо вони ігнорують суб'єктивні ознаки таких діянь і призводять до нівелювання різниці між продовжуваними та триваючими злочинами, а також між продовжуваними злочинами і повторністю злочинів.

² Докладніше про це див. Розділ 7 монографії.

тільки в судовій практиці (приклади наводилися вище), а й в юридичній літературі. Зокрема, на думку В.М. Кудрявцева, триваючі злочини характеризуються в цілому тими самими рисами, що і продовжувані злочини¹. Його підтримує Т.А. Калініна, вказуючи, що визначення триваючого злочину не містить ознак, які б дозволили швидко і безпомилково провести розмежування між ним і продовжуваними злочинами, які також характеризуються тривалістю при вчиненні дії чи бездіяльності².

Ми не погоджуємося із наведеними судженнями, адже незважаючи на певну схожість, названі злочини істотно відрізняються один від одного за характером вчинюваних дій. Триваючий злочин – це «безперервний злочин», де особа вчинює одну дію (бездіяльність), а продовжуваний злочин, навпаки, «перерваний злочин». Тут мають місце два (або більше) тотожних діянь, відокремлених одне від одного проміжком часу. Також між цими злочинами існують відмінності і за суб'єктивними ознаками. У триваючому злочині умисел реалізується одночасно із вчиненням дії (бездіяльності). А в продовжуваному злочині вчинені діяння об'єднані єдиним злочинним наміром, який реалізується поетапно протягом певного часу.

Щодо окремих видів продовжуваних злочинів також є різні думки. Наприклад, П.К. Кривошеєв вважає, що регулярне отримання будь-яких виплат (пенсій, надбавок, тощо) на підставі один раз наданого підробленого документа є не продовжуваним, а триваючим злочином³.

Ця думка викликає заперечення. У випадку, про який пише автор, існує розрив у часі між діяннями. Кожне отримання виплати можна вважати окремою злочинною дією, що містить ознаки шахрайства, однак вони об'єднані єдиним неконкретизованим чи конкретизованим умислом суб'єкта.

При розгляді питання про відмежування продовжуваного злочину від суміжних понять не можна залишити поза увагою позицію Т.І. Созанського, який вважає, що «найскладнішим пи-

¹ Див.: Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – С. 264.

² Див.: Калініна Т.А. Вказ. праця. – С. 189.

³ Див.: Кривошеєв П.К. Вказ. праця. – С. 42.

танням є розмежування реальної сукупності і продовжуваного злочину». Автор зазначає, що «при розмежуванні продовжуваного злочину і реальної сукупності злочинів необхідно встановити, чи був у винного єдиний умисел на завдання шкоди певного розміру, в іншому випадку діяння утворюють реальну сукупність»¹.

На нашу думку, тут взагалі немає проблеми, адже вказані поняття розмежовує сам закон. У них немає «точок зіткнення». Як впливає із положень ст. ст. 32 та 33 КК сукупність злочинів утворюється із різнорідних та однорідних злочинів, а продовжуваний злочин складають лише тотожні діяння. Лише у окремих випадках сукупність можуть утворювати тотожні злочини, вчинення яких є якісною ознакою іншого виду множинності – повторності. Це, наприклад, закінчений злочин і кримінально-каране готування чи замах на такий самий (тотожний злочин), а так само співучасть в такому злочині². Слід також зазначити, що у деяких випадках сукупність можуть утворювати декілька закінчених тотожних злочинів, які передбачені не тільки однією статтею Особливої частини КК, а, навіть, однією частиною цієї статті. Мається на увазі ситуація, передбачена в ч. 4 ст. 70 КК, коли після постановлення вироку за один зі злочинів, виявляється, що особа до постановлення цього вироку вчинила ще один чи декілька злочинів, за які не засуджувалася. Не виключається, що саме у цих випадках усі вчинені особою злочини, можуть бути передбачені однією і тією ж самою частиною однієї статті КК. Однак у всіх наведених прикладах буде існувати так звана

¹ Див.: Созанський Т.І. Кваліфікація сукупності злочинів. – Автореф. дис. ...канд., юрид. наук. – Львів, 2009. – С. 8.

² Наприклад, у п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» зазначається, що «у разі вчинення винною особою декількох злочинів проти власності (у тому числі й тотожних – *авт.*), одні з яких були закінченими, а інші – ні, незакінчені злочини мають бути кваліфіковані окремо з посиланням на частину першу статті 14 КК або відповідну частину статті 15 КК.

Якщо винна особа при вчиненні одних злочинів була виконавцем, а інших (у тому числі й тотожних – *авт.*) – організатором, підбурювачем чи пособником, то такі злочини слід також кваліфікувати окремо з посиланням на відповідну частину статті 27 КК». (Див.: Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 12. – С. 13.).

«повторність-сукупність», а аж ніяк не одиничний продовжуваний злочин¹.

У той же час існують певні труднощі при відмежуванні продовжуваного злочину від повторності злочинів. Зокрема, повторність тотожних злочинів, яка не пов'язана із засудженням винного за раніше вчинений ним злочин, зовні дуже схожа із одиничним продовжуваним злочином. Схожість продовжуваного злочину із повторністю тотожних злочинів обумовлюється двома ознаками: а) продовжуваний злочин також, як і повторність, складається із низки тотожних (однакових за юридичним складом діянь) і б) між цими діяннями існує певний проміжок часу.

Однак, між повторністю і продовжуваним злочином є суттєві відмінності. Так, при продовжуваному злочині особа має єдиний злочинний намір, що охоплює заздалегідь поставлену загальну мету, єдиний умисел і об'єднує всі тотожні діяння, вчинені такою особою. При повторному вчиненні тотожних злочинів кожен з них має свою суб'єктивну сторону і самостійний умисел, який виникає кожного разу самостійно (окремо, спочатку) перед вчиненням кожного окремого злочину.

Продовжуваний злочин – це одиничний злочин. Якщо встановлені його ознаки, то повторність виключається і діяння особи кваліфікується як простий склад злочину (наприклад, за ч. 1 ст. 185 КК – як продовжувана крадіжка). При повторному вчиненні тієї самої крадіжки матиме місце множинність злочинів і застосуванню буде підлягати ч. 2 ст. 185 КК (кваліфікований склад злочину)².

¹ У зазначених випадках повторність тотожних злочинів одночасно виступає і видом їх реальної сукупності. З огляду на своєрідне сполучення двох різних впливів множинності, такі випадки в теорії кримінального права цілком слушно називають «повторність-сукупність». (Див., напр.: Зелинский А.Ф. Квалификация повторных преступлений. – Волгоград, 1976. – С. 39).

² Ми поділяємо думку тих спеціалістів, які вважають, що за наявності повторності тотожних злочинів усе вчинене повинно кваліфікуватися за однією статтею КК, яка передбачає таку повторність як кваліфікуючу ознаку відповідного складу злочину, хоча в абз. 3 п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» сформульована інша позиція. (Див.: Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 12. – С. 13).

У судовій практиці поняття продовжуваного злочину використовується здебільшого щодо корисливих посягань на власність, хабарництва тощо. Так, продовжуване вилучення майна згідно з роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України, повинно складатися із низки тотожних дій, які мають загальну мету та із самого початку охоплюються єдиним злочинним наміром на заволодіння конкретним майном¹.

Виходячи з цього, суди визнають, що крадіжка або привласнення майна із одного джерела та одним і тим самим способом не може кваліфікуватись як продовжуваний злочин за відсутністю даних щодо єдиного умислу на привласнення конкретної суми грошей. Отже, якщо особа, вчиняючи крадіжки, не мала наміру на викрадення певної кількості майна і кожна крадіжка була самостійним епізодом, то в таких випадках в діях особи буде повторність, а не одиничний продовжуваний злочин.

Таку позицію займає судова практика і у справах про хабарництво. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво», зокрема, зазначається (п. 15), що «одержання службовою особою в декілька прийомів одного хабара за виконання чи невиконання дій, обумовлених із тим, хто його дає, потрібно розглядати як продовжуваний злочин. Кваліфікувати такі дії за ознакою повторності не можна»².

У той же час «одночасне одержання службовою особою хабара від декількох осіб належить кваліфікувати як вчинене повторно тоді, коли він дається за вчинення дій в інтересах кожної особи, яка дає хабар, а службова особа усвідомлює, що одержує його від декількох осіб»³.

Вчинення особою двох чи більше самостійних продовжуваних злочинів, передбачених однією статтею КК, потрібно розглядати як повторність злочинів. Наприклад, особа через деякий проміжок часу вчиняє дві самостійні продовжувані крадіжки.

¹ Див.: п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 12. – С. 13.

² Вісн. Верхов. Суду України. – 2002. – № 3. – Вкладка. – С. 13.

³ Див.: Там само.

Судова практика інколи помиляється у визначенні моменту закінчення продовжуваного злочину, що призводить до неправильного застосування кримінального закону.

Так, постановою Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 11 квітня 2006 року провадження у кримінальній справі щодо С., яка обвинувачувалась у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 190, ч. 3 ст. 358 КК України, було закрито на підставі п. «г» ст. 1 Закону України «Про амністію» від 31 травня 2005 року.

Як видно із матеріалів справи, органами досудового слідства С. обвинувачувалась у тому, що в період з 25 квітня по 5 вересня 2005 року, використовуючи підроблений документ – трудову книжку, незаконно заволоділа грошима Ізюмського міськрайонного центру зайнятості населення у виді грошової допомоги по безробіттю в сумі 749 гривень.

У касаційному поданні перший заступник прокурора Харківської області порушив питання про скасування зазначеної постанови суду і направлення справи на новий судовий розгляд у зв'язку з безпідставним закриттям провадження у справі щодо С. за амністією.

Заслухавши доводи сторін, колегія суддів дійшла висновку, що це подання підлягає задоволенню з огляду на таке. Відповідно до положень ст. 12 Закону України «Про амністію» його дія поширюється на осіб, які вчинили злочини до дня набрання ним чинності включно, тобто до 23 червня 2005 року. Зі змісту наявного в матеріалах обвинувального висновку вбачається, що органами досудового слідства С. обвинувачувалась у вчиненні неправомірних дій у період з 25 квітня по 5 вересня 2005 року.

Згідно із ст. 4 Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 року дія закону про амністію не поширюється на злочини, що тривають або продовжуються, якщо вони закінчені, припинені або перервані після прийняття закону про амністію. За таких обставин колегія суддів вважає, що суд першої інстанції допустив неправильне застосування кримінального закону, у зв'язку з чим постанову суду необхідно скасувати, а справу направити на новий судовий розгляд, під час якого прийняти законне і обґрунтоване рішення¹.

¹ Див.: Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 4(6). – С. 42-43.

Вивчення практики судів щодо кваліфікації продовжуваного злочину свідчить про те, що суди при розгляді кримінальних справ загалом дають належну оцінку фактичним обставинам справи і правильно кваліфікують дії осіб. Як правило, суди з'ясовують, зокрема, питання щодо спрямованості повторних дій підсудних на вчинення одного чи двох або більше злочинів, оскільки це може вплинути на кваліфікацію вчиненого діяння. Випадків, коли продовжуваний злочин кваліфікується як повторний в практиці судів небагато, але їх наявність свідчить про те, що суди не завжди розрізняють поняття «продовжуваний» та «повторний» злочин, внаслідок чого неправильно кваліфікують вчинене.

Так, Лубенський міськрайонний суд Полтавської області за суккупністю злочинів, склад яких передбачено ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 186, ч. 3 ст. 357 КК, засудив П. за те, що протягом 2002 р. у різний час та у співучасті з іншими особами, які засуджені у цій же справі, вчинив два розбійних напади та три грабежі. Даючи юридичну оцінку діям засудженого, суд у вирокі зазначив, що П. вчинив два розбійних напади, під час яких заволодів чужим майном на загальну суму 9 тис. 388 грн., що в 552, 27 разів перевищувало неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочинів, а тому кваліфікував його дії за ч. 4 ст. 187 КК як розбій, спрямований на заволодіння майном у великих розмірах. Кваліфікуючи дії П. щодо епізодів грабежів, суд у вирокі зазначив, що засуджений заволодів чужим майном на загальну суму 5 тис. 33 грн., що у 296 разів перевищувало неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочинів, а тому кваліфікував його дії за ч. 4 ст. 186 КК як вчинення грабежу у великих розмірах.

Таким чином, суд визнав вчинені П. дії, як продовжувані злочини, що призвело до неправильної їх кваліфікації. Ухвалою Апеляційного суду Полтавської області вирок стосовно П. змінено: його дії за другим епізодом розбійного нападу перекваліфіковано на ч. 2 ст. 187 КК, а за епізодами грабежів – на ч. 2 ст. 186 КК.

Такої ж помилки припускалися й інші місцеві суди. Наприклад, вирокі Києво-Святошинського районного суду Київської області Ж. засуджений за ч. 5 ст. 185, ч. 2 ст. 186 КК. Ухвалою Верховного Суду України вирок змінено і дії Ж. перекваліфіковано з ч. 5 ст. 185 на ч. 2 ст. 185 КК. При цьому Верховний Суд України зазначив,

що суд першої інстанції послався на те, що враховує один і той же спосіб вчинення крадіжок, кількість викраденого у потерпілих, частоту вчинення злочинів, тотожність майна, яке викрадалося, що за висновком суду в сукупності свідчить про наявність у Ж. умислу на заволодіння майном в особливо великих розмірах, у зв'язку з чим суд визнав вчинення крадіжок продовжуваним злочином. Однак матеріали справи не містять доказів того, що засуджений діяв з єдиним умислом і єдиною метою на викрадення майна саме в особливо великих розмірах. Він вчиняв крадіжки різного майна, з різних джерел та із значним розривом у часі. Його дії мали характер повторності й повинні кваліфікуватися за різними частинами ст. 185 КК, залежно від кваліфікуючих ознак за окремими епізодами. Тому дії Ж. слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 185 КК за кваліфікуючою ознакою повторності, а решту крадіжок чужого майна, вчинених з проникненням у житло, приміщення та сховища — за ч. 3 ст. 185 КК.

Помилка при кваліфікації повторного злочину як продовжуваного, крім неправильного застосування кримінального закону, нерідко тягне пом'якшення міри покарання засудженому.

Так, Іллічівський районний суд м. Маріуполя Донецької області засудив К. за вчинення трьох крадіжок майна однієї і тієї ж потерпілої, вчинених шляхом проникнення в так звану літню кухню, що належала потерпілій. Врахувавши загальну суму викраденого (4 тис. 359 грн.), суд кваліфікував дії К. за ч. 4 ст. 185 КК і засудив на шість років позбавлення волі. Крім того, К. визнаний винним у замаху на крадіжку майна цієї ж потерпілої з того ж приміщення, вчиненому пізніше. Ці дії засудженого суд кваліфікував за частинами 1, 2 ст. 15 та ч. 3 ст. 185 КК і засудив на три роки позбавлення волі. На підставі ч. 1 ст. 70 КК шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим остаточно призначене покарання у виді шести років позбавлення волі.

Ухвалою Апеляційного суду Донецької області цей вирок змінено через те, що К. викрадав майно із одного приміщення і одним і тим же способом, але при цьому він не мав єдиного умислу на привласнення конкретної кількості майна, кожне викрадення він вчиняв, коли йому були потрібні гроші для особистої потреби, викрадене майно збував у різних місцях та різним способом. Таким

чином, К., вчиняючи крадіжки, не мав наміру на викрадення певної кількості майна чи на певну суму, а кожна крадіжка була самостійним епізодом, тому в його діях була повторність, а не одиничний продовжуваний злочин, і його дії підлягають перекваліфікації з ч. 4 ст. 185 на ч. 3 ст. 185 КК. Оскільки санкція ч. 3 ст. 185 КК менш суворя, ніж санкція ч. 4 ст. 185 КК, колегія суддів дійшла висновку, що необхідно зменшити строк покарання до чотирьох років позбавлення волі.

Трапляються й випадки, коли суди дають неправильну кримінально-правову оцінку продовжуваного злочину. Наприклад, Баранівський районний суд Житомирської області засудив М. за те, що він протягом 25 листопада 2006 р. у смт. Першотравневську на вул. Щорса та вул. Лермонтова таємно викрав чотири металеві люки з каналізаційних колодязів, загальною вартістю 330 грн., що належали державному комунальному підприємству житлового господарства. Суд кваліфікував дії М. за ч. 2 ст. 185 КК за ознакою повторності. За касаційним поданням прокурора ухвалою Верховного Суду України вирок було змінено: дії М. перекваліфіковані з ч. 2 на ч. 1 ст. 185 КК. Верховний Суд України також вказав на неправильну кваліфікацію дій М., тому що він протягом однієї години вчинив тотожні злочинні дії – таємно викрав чотири каналізаційні люки, що заздалегідь об'єднувалось єдиним злочинним наміром на їх викрадення, а тому згідно з ч. 2 ст. 32 КК зазначеними діями М. учинив продовжуваний злочин і його дії за відсутності кваліфікуючої ознаки – повторності слід перекваліфікувати за ч. 2 на ч. 1 ст. 185 КК¹.

Отже, за своєю юридичною природою продовжуваний злочин – це особлива комплексна форма простого чи ускладненого одиничного злочину, який кваліфікується за однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК.

Вирішити питання про те, чи є епізоди тотожних діянь одиничним продовжуваним злочином, чи, навпаки, вони є самостійними злочинами, що утворюють вид множинності – повторність злочинів, можуть тільки правоохоронні органи на підставі аналізу всіх об'єктивних і суб'єктивних ознак вчинених діянь.

¹ Див.: Судова практика з питань кваліфікації повторності та сукупності злочинів // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 3. – С. 28-30.

Розділ 5.

СКЛАДЕНИЙ ЗЛОЧИН

5.1. Наукові визначення поняття складеного злочину

Складені злочини – є найбільш розповсюдженими видами ускладнених одиничних злочинів, причому історичний аналіз кримінального законодавства дає підстави для висновку про те, що більшість із цих діянь або: а) за своєю природою не можуть існувати в іншому «нескладеному вигляді» (насильницький грабіж, розбій); або б) завжди (у всіх попередніх КК) формулюються законодавцем як складені злочини (перевищення службових повноважень, поєднане із застосуванням насильства). Вочевидь, що у законодавця існує потреба в окремих випадках мати в законі ускладнені конструкції, тобто є внутрішні, соціальні причини, що обумовлюють саме існування складених злочинів¹.

У науці кримінального права на ці делікти одним з перших звернув увагу М.С. Таганцев. Саме він першим визначив поняття складених злочинів і зробив висновки щодо умов, за наявності яких вони виникають. Автор вказував, що для наявності складеного злочину необхідно, щоб законодавець юридично об'єднав декілька злочинів в один. «Ці випадки є надзвичайно різноманітні, – писав М.С. Таганцев, – але всі вони виникають лише через особливі постанови закону, у видах практичних, і існують лише настільки, наскільки вони визнані законом»².

Отже М. С. Таганцев у складених злочинах вбачав лише законодавче об'єднання декількох діянь в одній нормі і вважав, що підставою утворення цих деліктів є формальний момент – те, як законодавець сконструював норму права³. Про причини, які спонукають

¹ Див.: Зинченко І.А. Составные преступления. – Х., 2005. – С. 51-53.

² Див.: Таганцев Н.С. Русское уголовное право: Лекции. – Часть общая. – Том. 2. – СПб., 1902. – С. 1298.

³ Приблизно таким же чином природу складених злочинів пояснювала і Н.Ф. Кузнецова, вказуючи, що складені злочини це такі діяння, які складаються (звідси і назва – «складені») законодавцем із двох або більше злочинних діянь

законодавця до конструювання таких специфічних складів, автор не говорить, однак із його міркувань можна зробити висновок, що законодавець все ж таки вибірково підходить до об'єднання декількох злочинів в один і не механічно, спонтанно поєднує діяння, а обирає такі їх сполучення, які найчастіше зустрічаються в житті.

У сучасній юридичній літературі можна зустріти різноманітні визначення складених злочинів, у яких автори акцентують увагу на окремих ознаках цих діянь. Так, на думку А.А. Піонтковського складені злочини – це діяння, які складаються із декількох різнорідних дій, кожна з котрих взята окремо містить у собі склад самостійного злочину, але які через їхню внутрішню єдність розглядаються як один злочин¹.

М.І. Бажанов вважав, що такими діяннями є злочини, що складаються із двох чи більше злочинних діянь, кожне з яких, якщо розглядати їх окремо (ізолювано), представляє собою самостійний злочин, але які через їх органічну єдність утворюють один одиничний злочин, що охоплюється ознаками однієї статті (частини статті) КК².

Р.Р. Галіакбаров писав, що «складений злочин виникає в разі сполучення двох взаємопов'язаних різнорідних діянь, кожне з яких за кримінальним законодавством може розглядатися як самостійний злочин»³.

О.М. Яковлев зазначав, «що для складеного злочину характерним є об'єднання в законодавчому порядку в єдиний злочин низки різнорідних дій, які призводять до низки різнорідних наслідків в межах єдиної форми вини»⁴.

(Див.: Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. – С. 117). Надалі, в роботі 2007 року, складені злочини Н.Ф. Кузнецова визначає як «...єдині складні злочини, що складаються з двох або більше умисних злочинів, які при ізолюваному їх розгляді є самостійними злочинами, але в силу їх органічного взаємозв'язку спричиняють комплексну шкоду одному об'єкту». (Див.: Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений: Лекции по спецкурсу... С. 279-300). Критику цього останнього визначення див. далі.

¹ Див.: Пионтковский А.А. Учение о преступлении. – С. 646.

² Див.: Бажанов М.И. Вказ. праця. – С. 21.

³ Див.: Галиакбаров Р.Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия. – Хабаровск, 1987. – С. 26.

⁴ Див.: Яковлев А.М. Совокупность преступлений. – С. 26.

У визначенні В.Ф. Дьоміна підкреслюється, що «складений злочин – це сукупність єдиних простих злочинів, які співвідносяться між собою як форма прояву змісту злочинної поведінки, як засіб для досягнення злочинної мети або як кваліфікуюча обставина»¹.

Т.Г. Черненко пропонує визначати складений злочин як «...єдиний злочин, який складається із двох чи більше самостійних (якщо розглядати їх ізольовано) простих злочинів, що посягають на два чи декілька об'єктів, однак через їх взаємозв'язок розглядаються Кримінальним кодексом як один злочин»².

Вочевидь, що наведені визначення багато в чому подібні одне до одного. Їх загальним недоліком, на нашу думку, є те, що вони побудовані на констатації, як правило, тільки однієї суто об'єктивної ознаки цих злочинів, а саме їх утворенні із декількох, передбачених законом окремих злочинних діянь. Інші ознаки, притаманні цим злочинам, або взагалі не зазначаються у визначеннях (наприклад, особливості об'єкта, форми вини), або названі не зовсім коректно (вказівка на різномірність дій), або не розкриті авторами (внутрішній зв'язок і взаємозалежність діянь у складеному злочині).

У деяких наукових працях криміналісти здійснювали спроби пояснити наявність у законодавстві складених злочинів, виходячи із підвищеної суспільної небезпечності і широкої розповсюдженості деяких сполучень (поєднань) злочинних діянь, через що вони розглядаються законодавцем як один злочин³. Однак питання соціальної обумовленості кримінально-правових норм, встановлюючих відповідальність за такі діяння, в науці майже не ставились⁴.

Як відомо, крім загальних закономірностей процесу криміналізації кожній групі (виду) злочинів притаманні і свої, обумовлені

¹ Див.: Демин В.Ф. Вказ. праця. – С. 20.

² Див.: Черненко Т.Г. Вказ. праця. – С. 25-26.

³ Див., напр.: Фролов Е.А., Галиакбаров Р.Р. Множественность преступных деяний как институт советского уголовного права: Уч. пособие. – Свердловск, 1967. – С. 7; Галиакбаров Р.Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия. – Хабаровск, 1987. – С. 26 та ін.

⁴ Вперше питання про соціальну обумовленість складених злочинів було розглянуто одним із авторів цієї роботи. (Див.: Зинченко И.А. Составные преступления в советском уголовном праве (понятие, виды, некоторые проблемы квалификации и построения санкций). – Дисс. ...канд. юрид. наук. – Х., 1990).

специфікою даної злочинної діяльності, особливі (індивідуальні) підстави криміналізації, керуючись якими законодавець і встановлює конкретні кримінально-правові заборони. Це стосується і складених злочинів, які визначаються відповідно з їх правовою природою.

В об'єктивній дійсності різні форми злочинної діяльності проявляються і складаються в певні сполучення і зв'язки, набуваючи усталеності і повторюваності саме в такому вигляді. Суспільна небезпечність таких «супутніх» одне одному діянь, природно, є підвищеною, тому що будучи пов'язаними між собою, вони порушують більше коло суспільних відносин, спричиняють більшу шкоду, ніж тоді, коли кожне з них вчиняється окремо. Типовість, розповсюдженість усталених сполучень декількох діянь, і, як наслідок цього, їх підвищену суспільну небезпечність, законодавець повинен урахувати і відобразити. А це можливо лише за умови, якщо особливості взаємодії (взаємозв'язку) цих діянь будуть адекватно закріплені у відповідній кримінально-правовій забороні.

Використовуючи своєрідні прийоми законодавчої техніки, синтезуючи ознаки декількох діянь, законодавець узагальнює їх, зводить в єдине ціле і отримує на цій підставі якісно нове складне утворення, з притаманною лише йому системою ознак і особливостей – складений злочин.

Таким чином, злочин є складеним не тільки внаслідок своєї законодавчої конструкції, «через особливу постанову закону», як вважав М.С. Таганцев, а й через те, що поєднання декількох складів злочинів в один притаманне саме такому діянню. Закон відображає лише реальну дійсність, сутність і характер посягання.

Отже, на нашу думку, складений злочин за своєю соціальною сутністю є специфічною, складною за структурою, але єдиною за змістом злочинною поведінкою, яка має нові якості, порівняно із тими діяннями, що її утворюють, і характеризується більш високим ступенем суспільної небезпечності. Це і дозволяє законодавцю розглядати таку складну злочинну діяльність як одиничний складений злочин.

Викладене вище дозволяє зробити висновок, що для появи в законі складеного злочину, потрібні щонайменше дві обов'язкові умови. По-перше, щоб в об'єктивній дійсності склалася та чи інша

типова усталена форма складної злочинної діяльності і, по-друге, – щоб саме таку діяльність законодавець закріпив (передбачив) як один (єдиний) склад злочину. З огляду на висловлене, думка М.С. Таганцева про те, що «складені злочини існують рівно настільки, наскільки вони визнані законом» є абсолютно слушною.

Наявність у КК складених злочинів свідчить не лише про різноманітність форм і прийомів законодавчої техніки, а й виступає наочним показником рівня розвитку кримінального законодавства, відповідності його потребам практики. Адже законодавець, формулюючи такі делікти, не просто має на меті пов'язати в єдине ціле комплекс діянь, які «супроводжують» одне одного в реальній дійсності і мають підвищену суспільну небезпечність у подібних сполученнях, а й прагне більш повно виразити характер і ступінь суспільної небезпеки всього вчиненого, дати йому максимально точну соціальну і юридичну характеристику. Ось чому тенденції до розширення кола складених злочинів у КК України, які зараз спостерігаються, не є випадковими і будуть зберігатися в подальшому, хоча сам розвиток законодавства з цього питання не є прямолінійним. Із часом у КК України з'являються нові складені злочини, інші ж, навпаки, втрачають свій складений характер¹. Адже загальновідомо, що кримінальний закон змінюється, «якщо змінюються чинники, які його породжують»².

Так, припинення існування певних суспільних відносин чи зміна характеру і ступеня суспільної небезпечності того чи іншого діяння призводили до того, що законодавець із часом відмовлявся від окремих складених конструкцій, і деякі діяння або взагалі декриміналізувалися, або із одного складного діяння утворювалося декілька простих.

Наприклад, обґрунтовано були виключені з числа кримінально-караних діянь такі складені злочини, як самовільне привласнення влади службовою особою, що супроводжувалось явним дискредитуванням радянської влади (ч. 2 ст. 91 КК УРСР 1922 р.); ухилення

¹ За нашими підрахунками в КК УРСР 1922 р. було передбачено 7, в КК УРСР 1927 р. – 18; в КК УРСР 1960 р. – 37 складених складів злочинів. Наразі в КК України 2001 р. їх кількість збільшилася до 68.

² Див.: Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. – С. 178.

від призову на дійсну військову службу шляхом підкупу службової особи (ч. 2 ст. 56¹⁸ КК УРСР 1927 р.); ухилення від надання чи здачі по мобілізації робочих тварин, возів, вчинене шляхом підлогу документів (ч. 2 ст. 65 КК УРСР 1927 р.); незаконне звільнення заарештованого з-під варти або сприяння його втечі, поєднане із насильством над вартою (ч. 2 і 3 ст. 77 КК УРСР 1927 р.), хуліганство, поєднане із згвалтуванням та підпалом (ч. 3 ст. 70 КК УРСР 1927 р.) тощо.

Окремі з цих діянь були декриміналізовані із прийняттям нового кримінального законодавства в 60-ті роки, адже зі змінами певних суспільних відносин зникла необхідність охороняти їх засобами кримінального права; інші – законодавець продовжує вважати кримінально-караними діяннями, однак описуючи їх ознаки, до утворення складених конструкцій не звертається.

Таким чином, можна зробити висновок, що наявність у законодавстві складених злочинів обумовлена комплексом різноманітних факторів (політичних, економічних, історичних, соціальних тощо), які в одних випадках, – більш вдало, в інших, – менш вдало і не завжди своєчасно використовує і враховує законодавець, формулюючи відповідні норми закону.

5.2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки складеного злочину.

Розглянемо ознаки складеного злочину. *Об'єктивні ознаки* цього виду одиничного злочину полягають у наступному.

1. Багатооб'єктність (поліоб'єктність) складеного злочину. Це діяння завжди посягає на два чи більше безпосередніх об'єкти кримінально-правової охорони. Перший з цих об'єктів у складеному злочині завжди є основним, превалює над другим, найбільш повно характеризує антисоціальну спрямованість і зміст злочину в цілому. Другий об'єкт виступає як додатковий обов'язковий, який у сполученні з основним визначає спрямованість діяння, спосіб, умови його вчинення, тобто виконує другорядну, допоміжну функцію.

Щодо цієї ознаки Н.Ф. Кузнєцова займає протилежну позицію, зазначаючи, що першою ознакою складеного злочину є єдиний

безпосередній об'єкт посягання всіх діянь, що входять у складений злочин. Вона вважає, що саме єдність об'єкта цих злочинів забезпечує їм статус одиничного діяння і на цій підставі виключає їх багатоб'єктність, оскільки «об'єкти окремих злочинів, що входять у складений злочин, втрачають свою самостійність, входячи як компоненти до об'єкту складеного злочину». Виходячи з цього, об'єкт складеного злочину Н.Ф. Кузнєцова визначає як «єдиний складно-складений об'єкт»¹.

На нашу думку, з такою позицією навряд чи можна погодитися, по-перше, тому, що відносячи до складеного злочину, скажімо, умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням, Н.Ф. Кузнєцова не пояснює, яким чином при скоєнні цього двооб'єктного злочину його основний і додатковий об'єкти втрачають свою самостійність і стають лише компонентами «єдиного складно-складеного об'єкту». Не зрозуміло, що це за «складно-складений об'єкт» і з яких суспільних відносин він складається (компонується).

По-друге, до складених Н.Ф. Кузнєцова відносить і такі діяння, як терористичний акт, бандитизм, масові заворушення, хоча останні, на наш погляд, мають зовсім іншу юридичну природу і не є складеними злочинами, адже відрізняються від них за своїми об'єктивними ознаками, оскільки не утворюються самостійними злочинними діяннями, кожне з яких передбачено як відповідний склад злочину. Тому такі діяння належать не до складених, а мають розглядатися як злочини так званого «збирального характеру»².

По-третє, висловлюючи вищенаведені судження, Н.Ф. Кузнєцова суперечить сама собі, адже у визначенні складених злочинів вказує, що останні «...складаються із двох чи більше умисних злочинів, які при ізолюваному їх розгляді є самостійними злочинами»³. Якщо це так, то кожне з цих злочинних діянь має свій об'єкт посягання, і при їх об'єднанні у складений злочин ці об'єкти нікуди не зникають, не втрачають своєї самостійності, а лише певним чином підпорядковуються один одному, набуваючи такої субординаційної залежності, за якої об'єкт одного злочину стає основним, а

¹ Див.: Кузнєцова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений. – С. 279-286.

² Див. про це докладно далі у підрозділі 5.3.

³ Див.: Кузнєцова Н.Ф. Вказ. праця. – С. 279-280.

іншого – додатковим обов'язковим об'єктом єдиного складеного злочину.

По-четверте, здається також, що Н.Ф. Кузнєцова в даному випадку просто підміняє одне поняття іншим, ототожнюючи об'єкт як елемент загального поняття складу злочину і як безпосередній об'єкт конкретного вчиненого злочинного діяння. Дійсно, у першому значенні об'єкт завжди є єдиним елементом складу злочину, тоді як у другому – йдеться про інше, а саме, про наявність у структурі безпосереднього об'єкта декількох окремих суспільних відносин, яким завдається шкода при вчиненні конкретного злочину. Такі злочини традиційно визнаються двооб'єктними (поліоб'єктними), до кола яких належать, в тому числі, і складені злочини.

Нарешті, навряд чи правильно тільки єдність об'єкта вважати критерієм віднесення діяння до кола одиничних злочинів, що на думку авторки як раз і виключає кваліфікацію вчиненого за сукупністю. Скоріше навпаки, двооб'єктність складених злочинів, разом з іншими їх ознаками, не тільки не виключає їх віднесення до одиничних злочинів, як помилково вважає Н.Ф. Кузнєцова, а і є підставою для виключення у таких випадках кваліфікації за сукупністю злочинів. Вважаємо, що саме задля цього (або в тому числі для цього) законодавець і об'єднує окремі самотійні злочини в складні законодавчі конструкції різних видів.

Таким чином, для більшості складених злочинів характерним є наявність одного основного і одного додаткового обов'язкового об'єктів. Однак серед них є й такі, що спричиняють шкоду більшій кількості суспільних відносин. Зокрема, це хуліганство, пов'язане з опором представнику влади, яке вчинене із застосуванням вогнепальної або холодної зброї (ч. 4 ст. 296 КК). Вказане діяння посягає не лише на громадський порядок (основний об'єкт), не тільки на авторитет органів влади (один додатковий об'єкт), а й на охоронювані кримінальним законом відносини громадської безпеки (інший додатковий об'єкт).

Зазначимо також, що прагнення законодавця поставити під першочергову охорону певні суспільні відносини, зовсім не означає, що ці відносини є більш важливими порівняно з іншими, які теж порушуються цим злочином.

Між тим, у літературі висловлюється думка, що за «загальним правилом, додатковий об'єкт із точки зору суспільних інтересів є менш соціально цінним порівняно з основним об'єктом»¹. Уявляється, що це твердження є сумнівним, бо існують складені злочини, в яких додатковий об'єкт є, навіть, більш значущим і важливим, ніж основний, оскільки посягання на нього є більш небезпечним. Наприклад, при розбої, поєднаному із спричиненням тяжких тілесних ушкоджень (ч. 4 ст. 187 КК), здоров'ю людини з точки зору соціальних цінностей слід віддати перевагу перед відносінами власності. Так само сказане стосується і насильницького грабежу (ч. 2 ст. 186 КК), незаконного заволодіння транспортним засобом, поєднаного із застосуванням насильства, небезпечного для життя і здоров'я (ч. 3 ст. 289 КК), і багатьох інших складів злочинів. Вважаємо, що в цих та інших подібних випадках законодавець, поміщуючи те чи інше діяння до відповідного розділу Особливої частини КК, враховує не тільки важливість охоронюваних суспільних відносин, а й обирає як основний об'єкт таке суспільне благо чи інтерес, посягання на які складають соціальну сутність злочину, визначають його спрямованість. Цим і пояснюється, що спричинення шкоди додатковому об'єкту, який іноді у складених злочинах є більш важливим за основний, відсувається, так би мовити, на другий план.

До сказаного додамо, що в юридичній літературі іноді ототожнюють багатооб'єктні і складені злочини, помилково вважаючи, що «складений злочин має місце там, де діяння посягає на основний і додатковий об'єкти»².

Наприклад, Б.М. Леонтьев та І.М. Тяжкова вказують, що здається теоретично і практично необґрунтованим виділення самостійної групи складних злочинів із декількома об'єктами (багатооб'єктних злочинів), тому що складаючись із двох чи більше злочинів, складені злочини завжди посягають на два чи біль-

¹ Див.: Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – М., 1980. – С. 219.

² Див., напр.: Якушин В.А. Ошибка и ее уголовно-правовое значение. – Казань: Из-во КазанскГУ, 1988. – С. 70; Рарог А.И. Вина и квалификация преступлений. – М.: ВЮЗИ, 1982. – С. 56-57.

ше об'єкта¹. Вочевидь, що за такого підходу не враховується правова природа складених злочинів. Вони є складеними не через те, що посягають на два чи більше об'єкта, а тому, що складаються із декількох діянь, кожне з яких спрямоване на спричинення шкоди своєму об'єкту.

Отже, наявність декількох об'єктів сама по собі не надає злочину складеного характеру. На нашу думку, зі сказаного можна вивести таку залежність: *кожен складений злочин є багатооб'єктним, однак не кожен багатооб'єктний злочин за своєю конструкцією належить до складених діянь*.

Оскільки складений злочин є багатооб'єктним діянням, він спричиняє шкідливі соціальні зміни в сфері декількох об'єктів кримінально-правової охорони, тобто в цілому має більш високий ступінь суспільної небезпеки, ніж діяння, що входять до його складу. Спираючись на цю властивість розглядуваних злочинів, деякі криміналісти висловлюють думку, що складений злочин існує тільки в тих випадках, коли діяння, що його складають, не виходять за межі відповідного складного складу за ступенем своєї суспільної небезпечності².

У принципі із цим твердженням слід погодитись і зробити висновок, що суспільна небезпечність складеного злочину не може бути менше ні спільної (сумісної) суспільної небезпечності діянь, що входять до його складу, ні суспільної небезпечності кожного з них, зокрема.

Однак у літературі існує протилежна думка, згідно з якою, якщо для вчинення злочину обираються такі форми і засоби, суспільна небезпечність яких приблизно є рівною суспільній небезпечності «основного» злочину, то вчинене слід кваліфікувати за сукупністю. У випадках, коли суспільна небезпечність форми (засобу) є незрівнянно нижчою за суспільну небезпечність діяння в цілому, либонь, навпаки, – вище суспільної небезпечності самого злочину, то матиме місце складений злочин³.

Оцінюючи наведене судження, зазначимо наступне. По-перше, суспільна небезпечність вчиненого не може визначатися тіль-

¹ Див.: Курс уголовного права. Общая часть. Том 1. – М.: Зерцало, 1999. – С. 502.

² Див.: Никифоров А.С. Совокупность преступлений. – М.: Юрид. лит., 1965. – С. 17-28.

³ Див.: Там само. – С. 24-25.

ки тяжкістю спричиненої шкоди. Вона складається із цілої низки чинників і залежить, передусім, від важливості об'єкта посягання, характеру і розміру шкідливих наслідків, які настали, способу, знарядь, місця, часу, обстановки вчинення злочину тощо¹.

По-друге, суспільна небезпечність злочину визначається також і суб'єктивними його ознаками (формою вини, її ступенем, мотивами, метою тощо). Отже, вирішувати питання про те, яке із діянь, що порівнюються, є більш небезпечним, можна тільки з урахуванням сукупної оцінки всіх зазначених чинників.

Нарешті, суспільна небезпечність окремого діяння у складеному злочині не може бути більше суспільної небезпечності самого цього злочину. Якщо таке відбувається, то складений делікт просто перестає існувати, «розпадається, розривається» на діяння, з яких складається, і все вчинене буде підлягати кваліфікації за сукупністю злочинів².

2. *Наявність в складі складеного злочину двох чи більше суспільно небезпечних діянь, кожне з яких, само по собі, є одиничним злочином*, оскільки прямо передбачене в Особливій частині КК як окремий (самостійний) склад злочину.

На дану особливість складених злочинів вперше вказав М.С. Таганцев, який писав, що «у цих випадках закон із декількох окремих злочинних посягань... утворює один злочин»³. Л.С. Белогриц-Котляревський також вважав, що крім простих злочинів, які посягають на нерозкладаємий життєвий інтерес, можливі складні форми

¹ Див., напр.: Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая. – Киев: Наукова думка, 1985. – С. 33.

² Як слушно зазначає І.В. Полікарпова, «додатковий злочин не може одночасно і входити в складений злочин, і виходити за його рамки. При включенні до складеного більш тяжкого злочину останній штучно розривається на дві частини. Це призводить до того, що тяжкий злочин ураховується двічі: перший раз при кваліфікації складеного злочину і другий раз при самостійній кваліфікації», що, безумовно, порушує принцип справедливості (ч. 3 ст. 2 КК України), згідно з яким ніхто не може нести кримінальну відповідальність двічі за одне й те саме діяння. (Див.: Полікарпова І.В. Уголовная ответственность за умышленное причинение тяжкого вреда здоровью: проблемы уголовной политики и квалификации. – М.: Юрлитинформ, 2009. – С. 165-166).

³ Див.: Таганцев Н.С. Лекции по русскому уголовному праву. Часть общая. Вып. 4. – СПб., 1892. – С. 1670.

злочину, що утворюють єдине ціле¹. А.Ф. Кістяківський зазначав, що не може бути сукупності там, де одне діяння входить до складу іншого як одна із суттєвих його ознак².

У наступному саме ця ознака була взята криміналістами за основну при визначенні сутності складеного злочину. Однак автори по-різному тлумачили цю ознаку. Деякі вважали, що таких діянь повинно бути не більше двох³. Інші акцентували увагу на обов'язковій різномірності діянь, з яких утворюється складений злочин⁴.

На нашу думку, наведені судження не є беззаперечними, бо встановлювати будь-які чіткі кількісні параметри щодо діянь у складеному злочині недоцільно та й навряд чи правильно. Серед складених злочинів багато таких, які утворені більше, ніж двома діяннями. Наприклад, це вже згадуване хуліганство, пов'язане з опором представнику влади і вчинене із застосуванням вогнепальної або холодної зброї (ч. 4 ст. 296 КК); перевищення влади або службових повноважень, що супроводжувалось насильством і застосуванням зброї (ч. 2 ст. 365 КК) та інші діяння. Крім того, не можна виключати, що формулюючи нові складені делікти, законодавець певну частину з них також буде визначати через поєднання в одному складі більше ніж двох самотійних злочинів. Отже, при визначенні складених злочинів більш правильно вказувати, що вони складаються із декількох самотійних злочинних діянь.

Що стосується думки про обов'язкову різномірність цих діянь, то її можна було б підтримати, якби наше дослідження складених злочинів обмежувалося лише аналізом КК України 2001 року.

Дійсно, в чинному КК України всі складені злочини утворені різномірними діяннями. Однак у кримінальному праві України не

¹ Див.: Белогриц-Котляревский Л.С. Учебник русского уголовного права. Общая и особенная часть. – К., 1904. – С. 201.

² Див.: Кістяковский А.Ф. Вказ. праця. – С. 601-602.

³ Див.: Ляпунов Ю. Квалификация составных (сложных) преступлений // Соц. законность. – 1982. – № 2. – С. 48; Панов Н.И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления. – Х.: «Вища школа», 1984 та ін.

⁴ Див.: Яковлев А.М. Совокупность преступлений. – М., 1960. – С. 27; Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. – М., 2001. – С. 102 та ін.

так давно (у КК 1960 р.) була передбачена низка складених злочинів, які утворювались однорідними діяннями. Наприклад, ухилення військовозобов'язаного від учбових або повірочних зборів, вчинене шляхом підроблення документів (ч. 2 ст. 192 КК 1960 р.). Тут обидва діяння знаходилися в одному розділі КК, спричиняли шкоду однорідним об'єктам кримінально-правової охорони і були умисними. Отже, їх можна вважати однорідними. До однорідних злочинів належали також умисне тяжке тілесне ушкодження і мордування, об'єднані в одному складі (ч. 2 ст. 101 КК 1960 р.), хуліганство і опір представнику влади, що передбачались в складі злісного хуліганства (ч. 2 ст. 206 КК 1960 р.) та деякі інші.

У чинному КК РФ 1996 р. також є певна кількість складених деліктів, утворених однорідними діяннями. Зокрема, це терористичний акт, вчинений із застосуванням вогнепальної зброї (п. «в» ч. 2 ст. 205 КК РФ); захоплення заручників, вчинене із застосуванням вогнепальної зброї (п. «г» ч. 2 ст. 206 КК РФ); угон судна повітряного, водного транспорту чи залізничного потягу, вчинений із застосуванням зброї (п. «г» ч. 2 ст. 211 КК РФ) та інші. Усі діяння, з яких складаються ці складені злочини, знаходяться в одному розділі КК РФ «Злочини проти громадської безпеки», спричиняють шкоду вказаним суспільним відносинам, вчиняються з однією формою вини, а отже, є однорідними.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що визначення складеного злочину, як такого, що складається із двох різнорідних злочинних діянь не завжди відповідає його сутності, тому що вказана ознака для нього або взагалі не характерна, або рівною мірою притаманна злочинам інших видів. Більш правильно говорити про наявність у його складі декількох суспільно небезпечних діянь, кожне з яких само по собі є окремим одиничним злочином, передбаченим у КК.

3. Наявність внутрішнього взаємозв'язку між діяннями в складеному злочині. Криміналісти завжди звертали увагу на те, що діяння в складеному злочині пов'язані між собою. А.А. Піонтковський, М.А. Стручков вказували, що саме через свою внутрішню єдність декілька діянь здатні утворити один злочин¹. М.І. Бажанов

¹ Див.: Піонтковский А.А. Вказ. праця. – С. 646; Стручков М.А. Вказ. праця. – С. 32.

писав про «органічну єдність», Н.Ф. Кузнецова – про «органічний взаємозв'язок», а Ю.І. Ляпунов зазначав, що органічна внутрішня єдність складає неодмінну властивість будь-якого складеного злочину¹.

Органічна єдність означає, що явища передбачають, обумовлюють одне одного, взаємопроникають. Для більшості складених злочинів, це, дійсно, характерно. Так, діяння, що складають насильницький грабіж (ч. 2 ст. 186 КК), розбій (ст. 187 КК) настільки тісно пов'язані між собою, що розділити їх, навіть штучно, неможливо, бо саме внаслідок (шляхом) насильства над особою відбувається заволодіння майном. Водночас, у таких злочинах, як наприклад, вбивство, поєднане із зґвалтуванням (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК), заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК), зв'язок між діяннями менш стійкий. Зґвалтування не обов'язково у всіх випадках його вчинення супроводжується вбивством. Рівним чином заволодіння майном не завжди пов'язане із службовим зловживанням. Отже, хоча внутрішній зв'язок, без сумніву, притаманний діянням у складеному злочині, але про їх органічну єдність говорити не зовсім коректно.

На нашу думку, внутрішній взаємозв'язок між діяннями у складеному злочині проявляється в особливих формах їхньої взаємодії. Характер взаємодії обумовлюється співвідношенням об'єктів цих діянь. Виходячи з цього співвідношення, можна констатувати, що і самі злочини мають співвідноситися: а) як основне і допоміжне (додаткове) діяння (спосіб вчинення основного), наприклад, вимагання, поєднане із погрозою вбивства (ч. 2 ст. 189 КК)²; або б) як основне і кваліфікуюче діяння (у випадках, якщо складений злочин утворюється шляхом приєднання до основного складу кваліфікую-

¹ Див.: Бажанов М.І. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. – С. 21; Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений. – С. 280; Ляпунов Ю.И. Вказ. праця. – С.50.

² «У зазначених випадках, – як цілком слушно вказують В.П. Тихий та М.І. Панов, – одна дія виступає як спосіб здійснення іншої. Вони перебувають у нерозривному зв'язку та органічній єдності і у сукупості утворюють складну дію, яка і завдає шкоди об'єкту (як основному, так і додатковому)». (Див.: Тихий В.П., Панов М.І. Злочин, його види та стадій: науково-практичний коментар. – К.: Вид. дім «Промені», 2007. – С. 6).

чої ознаки, що не є способом), наприклад, умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК), розбій, поєднаний із спричиненням тяжких тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 187 КК), хуліганство, пов'язане із опором представнику влади (ч. 3 ст. 296 КК), тощо.

Інакше кажучи, в складеному злочині діяння перебувають у субординаційній залежності (співвідношенні): одне з них завжди є основним, а інше (інші) додатковими, що сприяють вчиненню (або супроводжують вчинення) основного.

Таким чином, ознака внутрішнього зв'язку, по-перше, свідчить про наявність певної взаємодії між основним і додатковим діянням у складеному злочині, яка проявляється в тому, що додаткове діяння завжди приєднується до основного і утворює з ним єдиний, взаємопов'язаний комплекс. По-друге, дана ознака не тільки відбиває форму, а й розкриває зміст (характер) цієї взаємодії, оскільки вказує на існуючу несамостійність, залежність додаткового злочину від основного діяння. Врешті-решт, ця ознака показує, що у складеному злочині саме основне діяння відіграє головну роль у визначенні характеру, змісту і спрямованості злочинного посягання, тоді як додаткове коригує, конкретизує спрямованість основного, робить його більш чітким¹. Ось чому законодавець, формулюючи той чи інший складений злочин, не тільки об'єднує в ньому декілька злочинних діянь, а й завжди закріплює в законі відповідне співвідношення між тими діяннями, що його утворюють.

¹ Питання про співвідношення діянь у складеному злочині в літературі вже піднімалось. Так, ще М.С. Таганцев в лекціях 1892 р. писав, що у випадках складених злочинів посягання виступають або як спосіб, або як наслідок одне одного. (Див.: Таганцев Н.С. Лекции по русскому уголовному праву. Часть общая. Вып. 4. – СПб., 1892. – С. 1670).

А.С. Никифоров виділяв три види співвідношення діянь у складеному злочині: 1) як злочинна форма і основний зміст злочину; 2) як мета і засіб злочину; 3) як злочинна дія та її суспільно небезпечний результат. (Див.: Никифоров А.С. Вказ. праця. – С. 19).

На нашу думку, наведені судження науковців засновані на невинновато широкому розумінні змісту складених злочинів, ототожненні їх зі злочинами з похідними наслідками або зі злочинами збирального характеру (див. про це докладно далі).

Суб'єктивні ознаки складеного злочину полягають у наступному.

Складений злочин у цілому, а також і всі діяння, з яких він утворений, характеризуються лише умисною формою вини. Цей висновок впливає із особливостей співвідношення діянь у складеному злочині, яке свідчить, що в середині нього не може бути різного психічного ставлення суб'єкта до основного і додаткового (их) діянь та їх об'єктів.

Інтелектуальна ознака умислу полягає в усвідомленні винним того, що своїм посяганням він завдає шкоду декільком об'єктам кримінально-правової охорони; що у вчиненому ним діянні містяться ознаки декількох взаємопов'язаних одне з одним діянь, з яких одне (додаткове) є або способом, або кваліфікуючою ознакою іншого основного діяння, через що вчинюваний злочин має підвищену суспільну небезпечність.

Передбачення суспільно небезпечних наслідків, як наступна ознака інтелектуального моменту умислу у складеному злочині, полягає в розумінні суб'єктом того, що наслідки настануть саме від вчинених разом декількох діянь, і що ці діяння та їх наслідки пов'язані між собою необхідним причинним зв'язком¹.

Зміст вольового моменту умислу в складених злочинах залежить від співвідношення, в якому перебувають основне і додаткове діяння.

Так, у тих злочинах, де спосіб виступає як окреме діяння, суб'єкт, вчиняючи це діяння допоміжного характеру (застосовуючи цей спосіб), переслідує мету вчинити таким шляхом інше, основне діяння. Він завжди діє цілеспрямовано, усвідомлює спосіб вчинення основного діяння, передбачає, що саме цей спосіб забезпечить настання наслідку і бажає цього наслідку. Наприклад, вчиняючи на-

¹ Зміст умислу ми аналізуємо стосовно складених злочинів із матеріальним складом, адже в науці кримінального права є майже загальновизнаним, що злочини з формальним складом (в тому числі і складені) можуть вчинятися лише з прямим умислом. (Див., напр.: Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Общая часть. — С. 172; Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. — Воронеж, Изд. ВГУ, 1974. — С. 80; Рарог А.И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. — СПб., 2003. — С. 87; Пудовочкин Ю.Е. Учение о составе преступления. Уч. пособие. — М.: Юрлитинформ, 2009. — С. 135 та ін.).

сильницький грабіж, винний усвідомлює, що саме шляхом застосування насильства, що не є небезпечним для життя та здоров'я, він заволодіє чужим майном, передбачає, що таке насильство сприятиме заволодінню майном і бажає заволодіти цим майном таким шляхом.

У складених злочинах другого виду, де основне діяння кваліфікується додатковим злочином, зміст вольового моменту умислу дещо інший. Кваліфікуючий злочин завжди підвищує суспільну небезпеку діяння в цілому, отже його фактичні ознаки також мають усвідомлюватися суб'єктом. Наслідки додаткового кваліфікуючого злочину можуть і не бути бажаними для винного, а виступати побічним результатом основної діяльності¹. Скажімо, при вбивстві, поєднаному із зґвалтуванням, може мати місце непрямий умисел щодо смерті потерпілої особи, якщо застосовуючи насильство і бажаючи подолати її опір, винний свідомо припускає, що може таким чином позбавити потерпілу життя.

Вивчення суб'єктивної сторони складених злочинів дає підстави вважати непереконливими точки зору деяких авторів щодо можливості вчинення суб'єктом необережного додаткового діяння в складеному злочині. Зокрема, В.В. Устименко вважає, що таким складеним злочином, як перевищення влади або службових повноважень, яке супроводжувалось насильством (ч. 2 ст. 365 КК) охоплюється спричинення необережного тяжкого і середньої тяжкості тілесного ушкодження². Таке твердження не є обґрунтованим, бо в цьому випадку (як і в інших подібних), насильство виступає способом вчинення основного діяння, вказує на його цілеспрямованість, що свідчить лише про умисну вину. Спосіб вчинення злочину є об'єктивною ознакою, він обов'язково повинен усвідомлюватися особою. А.І. Рарог справедливо зазначає, що науково необґрунтованим є побудування необережної форми вини щодо таких кваліфікуючих ознак, як особливі властивості об'єкта, спосіб вчинення

¹ За образним висловлюванням П.С. Дагеля і Д.П. Котова, «злочинний наслідок при непрямому умислі – це та ціна, яку винний готовий сплатити за досягнення бажаної мети, якої він домогся ціною спричинення шкоди суспільству». (Див.: Дагель П.С., Котов Д.П. Вказ. праця. – С. 101).

² Див.: Устименко В.В. Спеціальний суб'єкт преступлення. – Х.: Вища школа. – С. 79.

злочину, обстановка, умови тощо¹. У разі вчинення умисного злочину особа може діяти необережно лише щодо однієї кваліфікуючої ознаки – суспільно небезпечного наслідку, а «інші кваліфікуючі обставини умисного злочину можуть ставитися у вину лише тоді, коли злочинець завідомо знав про наявність таких обставин»².

До речі, судова практика однозначно виключає можливість поглинання необережної шкоди ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 365 КК. У пункті 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» роз'яснено, що необережне заподіяння смерті чи тяжкого тілесного ушкодження охоплюється ч. 3 ст. 365 КК, тобто, на думку Пленуму, є не складеним злочином, а іншим видом одиничного злочину – таким, що кваліфікується за наслідками. За ч. 2 ст. 365 КК кваліфікується лише умисне спричинення шкоди здоров'ю, що виразилося в завданні побиттів або ударів, умисних легких або середньої тяжкості тілесних ушкодженнях, мордуванні, тощо³.

Таким чином, застосування насильства, а значить і спричинення шкоди потерпілому, не може не охоплюватися умислом винного в тих складених злочинах, де насильство виступає способом їхнього вчинення. Отже, в тих випадках, де основне діяння поєднане (супроводжується, пов'язане) з додатковим діянням, суб'єкт завжди усвідомлює, що вчиняє діяння, яке посягає на декілька об'єктів кримінально-правової охорони, передбачає, що внаслідок цього настануть суспільно небезпечні наслідки і бажає чи свідомо припускає їх настання. Звідсіля випливає, що складений злочин має не лише чіткі об'єктивні ознаки, а й з суб'єктивної сторони характеризується тільки умисною формою вини. Усі випадки необережного спричинення шкоди знаходяться за межами його складу.

Підсумовуючи викладене, визначимо, що *складений злочин – це вид одиничного ускладненого багатоб'єктного (поліоб'єктного) злочину, який об'єднує декілька внутрішньо пов'язаних між собою,*

¹ Див.: Рарог А.И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. – СПб., 2003. – С. 168.

² Див.: Угрехелидзе М.Г. Проблемы неосторожной вины в уголовном праве. – Тбилиси, 1976. – С. 94.

³ Див.: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. – С. 507-508.

супідрядних умисних діянь, кожне з яких передбачено в кримінальному законі як окремий самостійний склад злочину.

Зазначимо також, що в літературі деякі автори не завжди вбачають різницю між складними і складеними злочинами, ототожнюють їх, називаючи «складними (складеними)», як, наприклад, Р.Р. Галиакбаров і Ю.І. Ляпунов, або «складними чи складеними», як, наприклад, М.І. Бажанов і О.М. Яковлев¹.

На нашу думку, ця неточність не є суто термінологічною. Складний (ускладнений) злочин – це родове поняття щодо складеного злочину. Останній є лише одним із багатьох видів (різновидом) одиничних ускладнених злочинів, а тому ставити між ними знак рівності і ототожнювати, на наш погляд, неприпустимо.

Складений злочин є найбільш розповсюдженим видом одиничних ускладнених діянь. Він завжди повинен кваліфікуватися за однією статтею (чи частиною статті) Особливої частини КК.

Наявність у законі вказаних деліктів дає можливість посилити відповідальність за типові, вже існуючі в реальному житті складні форми злочинної діяльності, не застосовуючи при цьому правила кваліфікації за сукупністю злочинів, що дозволяє позбутися надмірної, громіздкої кваліфікації. При цьому, встановлюючи відповідальність за складений злочин, законодавець повинен урахувати ознаки останнього і при побудуванні відповідної санкції, в якій обов'язково має відображатись суспільна небезпечність кожного з діянь, що входять до його складу.

5.3. Відмежування складеного злочину від суміжних понять та окремі питання його кваліфікації

Складені злочини, передусім, слід відрізнити від сукупності злочинів. Таке розмежування має значення не тільки для визначення виду сукупності злочинів (ідеальна та реальна), а й для правильної кваліфікації вчиненого особою діяння.

¹ Див., напр.: Бажанов М.І. Вказ. праця. – С. 21; Галиакбаров Р.Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия. – С. 26-27; Яковлев А.М. Вказ. праця. – С. 26 та ін.

У теорії кримінального права давно усталилась думка, що складені злочини є *спеціальними випадками врахованої законодавцем сукупності злочинів*¹. Таке визначення не суперечить ознакам складеного делікту. У кожному випадку його вчинення так само, як і при сукупності, мають місце два чи більше окремих діяння, кожне з яких передбачено в окремій статті Особливої частини КК як самостійний склад злочину. Але внаслідок органічного зв'язку між такими діяннями законодавець об'єднує їх в одиничний складений злочин, який кваліфікується за однією статтею КК.

Отже, якщо вчинені особою дії (бездіяльність) хоча і передбачені в окремих статтях КК, але в законі існує норма, в якій закріплено відповідальність за їх «сумісне (спільне, об'єднане) вчинення» – сукупність злочинів не утворюється, а має місце одиничний складений злочин, що і враховується при кваліфікації.

Наприклад, Калінінський районний суд м. Горлівки Донецької області визнав винними і засудив В. та П. за те, що вони за попередньою змовою з метою відкритого заволодіння чужим майном напали на Р., та застосувавши насильство, небезпечне для життя та здоров'я, почали бити його руками і ногами у різні частини тіла, спричинивши легкі тілесні ушкодження, що спричинили короточасний розлад здоров'я, заволоділи його мобільним телефоном та іншим майном на суму 1 тис. 415 грн. Засуджені вчинили насильство над особою і заволоділи її майном, але такі діяння розглядаються законом як єдиний складений злочин, тому дії В. та П. судом правильно кваліфіковані за ч. 2 ст. 187 КК.

Таким чином, у всіх випадках складеного злочину вчинене необхідно кваліфікувати за однією статтею КК, а при ідеальній або реальній сукупності необхідно застосовувати дві або більше статей КК – залежно від того, скільки злочинів входить до такої сукупності. Зазначена кваліфікація зумовлена тим, що складений злочин розглядається самим законом як єдиний (один) злочин. Тоді як за наявності сукупності злочинів у поведінці особи є два або більше злочинів, кожен з яких передбачений відповідною статтею КК².

¹ Див., напр.: Малков В.П. Совокупность преступлений. – С. 92; Бажанов М. И. Вказ. праця. – С. 42 та ін.

² Див.: Судова практика з питань кваліфікації повторності та сукупності злочинів // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 4. – С. 35.

У судовій практиці часто виникають проблеми відмежування сукупності від одиничного складеного злочину, причиною яких є неправильне розуміння ознак останніх.

Так, Червоноперекіпським районним судом АР Крим П. було засуджено за ч. 4 ст. 296 КК за те, що він у процесі вчинення хуліганства, що супроводжувалася особливою зухвалістю, із застосуванням заздалегідь заготовленої ним гумової палиці, спричинив потерпілому А. тяжкі тілесні ушкодження. Розглядаючи цю справу за поданням прокурора, апеляційний суд зазначив, що хоча за ознакою особливої зухвалості, а тим більше із застосуванням предметів, заздалегідь заготовлених для нанесення тілесних ушкоджень, хуліганством може бути визнано і таке грубе порушення громадського порядку, яке супроводжувалося насильством із завданням потерпілій особі побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень¹, однак аналіз як диспозиції, так і санкції ч. 4 ст. 296 КК свідчить, що злочин, за який встановлено відповідальність у ст. 296 КК, не передбачає спричинення потерпілому тяжких тілесних ушкоджень як кваліфікуючих ознак хуліганства. Сукупність злочинів, передбачений статтями 121 і 296 КК не враховується законодавцем в одному складі і в цих випадках одиничний складений злочин не утворюється. А тому, якщо під час хуліганських дій винним було умисно вчинено інший злочин, який за своїми ознаками та ступенем тяжкості суттєво відрізняється від хуліганства, а саме: умисне заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень, то зазначені дії слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 121 КК України і за сукупністю із хуліганством, оскільки такі діяння не охоплюються жодною частиною ст. 296 КК України.

Таким чином, віднесення діяння до одиничного складеного злочину або, навпаки, до сукупності злочинів, залежить від конструкції складів злочинів у КК. Утім, треба зауважити, що складений злочин сам по собі може утворювати сукупність з іншими видами одиничних злочинів, і тоді кваліфікація таких діянь також буде здійснюватися за кількома статтями КК. Наприклад, особа спочат-

¹ Див.: п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10 «Про судову практику у справах про хуліганство» // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 2. – С. 5.

ку вчиняє розбій, поєднаний із заподіянням потерпілому тяжких тілесних ушкоджень (ч. 4 ст. 187 КК), а потім умисне вбивство з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК).

Судова практика суперечливо і неоднозначно ставиться до такого юридичного явища, як складені злочини, нерідко припускаючись помилок у кваліфікації. Особливою непослідовністю та суперечливістю вже тривалий час відрізняються підходи судової практики до кваліфікації такого складеного злочину, як вбивство, поєднане із зґвалтуванням (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК).

Звернемося до історії питання. До 1959 року в КК всіх союзних республік була передбачена відповідальність за вбивство, вчинене з метою полегшити або приховати інший тяжкий злочин (ст. 142 КК УРСР 1922 р., ст. 138 КК УРСР 1927 р.). Законодавець не конкретизував, яке саме суспільно небезпечне діяння він вважав «іншим тяжким злочином», не визначав його ознаки. Тому складений злочин не утворювався, і у випадках вчинення умисного вбивства для приховання чи полегшення іншого злочину завжди мала місце сукупність злочинів.

У 1959 році внаслідок змін, внесених указом Президії Верховної Ради УРСР від 28 липня 1959 р. відповідальність за умисне вбивство була посилена і в ст. 138 КК УРСР 1927 р. з'явилися нові кваліфікуючі ознаки, серед яких окремо виділялося «вбивство при зґвалтуванні» (п. «в» ст. 138 КК). У 60-ті роки цей склад передбачався в КК всіх союзних республік, як вбивство, поєднане із зґвалтуванням (п. «ж» ст. 93 КК УРСР 1960 р.). У цей період складений характер даного злочину підтверджувався не тільки його законодавчою конструкцією, а й визнавався судовою практикою. Пленум Верховного Суду СРСР у постанові від 3 липня 1963 р. «Про деякі питання, що виникають в судовій практиці у справах про умисні вбивства» (п. 8) вказував, що умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням, підлягає кваліфікації лише за п. «е» ст. 102 КК РРФСР (п. «ж» ст. 93 КК УРСР)¹. У 1975 році Пленум прийняв протилежне рішення щодо кваліфікації цього злочину, і, вважаючи, що тут має місце два самостійних злочинних діяння, рекомендував кваліфікувати їх за сукупністю

¹ Див.: Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1924-1973). – М., 1974. – С. 748.

злочинів – за п. «е» ст. 102 і ст. 117 КК РРФСР (п. «ж» ст. 93 і ст. 117 КК УРСР)¹.

Судова практика наступних років також йшла шляхом кваліфікації таких ситуацій за сукупністю злочинів. У пункті 16 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 року № 4 «Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини» зазначалось, що «дії особи, яка в процесі зґвалтування чи замаху на цей злочин або відразу після цього вчинила умисне вбивство потерпілої, потрібно кваліфікувати за п. «ж» ст. 93 і відповідно ст. 17 і ч. 4 ст. 117 чи ч. 4 ст. 117 КК, як такі, що потягли особливо тяжкі наслідки.

Якщо ж з метою приховати зґвалтування чи замах на цей злочин було вчинене умисне вбивство потерпілої через деякий час після скоєння зазначеного злочину (за наявності розриву в часі), дії винного слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 117 або ст. 17, ст. 117 і п. «ж» ст. 93 КК, як вбивство з метою приховання раніше вчиненого злочину»².

Як видно, ситуації абсолютно різні, а кваліфікація рекомендується однакова, за винятком того, що в другому випадку п. «ж» ст. 93 помінявся місцями зі ст. 117 КК.

Нині чинна постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи», яка прийнята на підставі КК України 2001 року, дає судам (п. 14) аналогічне роз'яснення щодо кваліфікації цього злочину: «умисне вбивство тягне відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК, якщо воно було поєднане із зґвалтуванням потерпілої особи або насильницьким задоволенням із нею статевої пристрасті неприродним способом, тобто мало місце в процесі вчинення зазначених злочинів чи одразу ж після нього. При цьому злочинні дії кваліфікуються і за ч. 4 ст. 152 КК чи ч. 3 ст. 153 КК або ще й за відповідною частиною ст. 15 КК»³.

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти

¹ Див.: Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1924-1986). – М., 1987. – С. 628-629.

² Див.: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. – С. 196.

³ Див.: Там само. – С. 447.

статевої свободи та статевій недоторканості особи» також зазначається (п. 12), що «у разі, коли зґвалтування або насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом було поєднане з умисним вбивством потерпілої особи, яка мало місце в процесі вчинення зазначених злочинів чи одразу ж після них, такі дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених пунктом 10 частини другої статті 115 та частиною четвертою статті 152 чи частиною третьою статті 153 КК, як такі, що спричинили особливо тяжкі наслідки»¹

Зауважимо, що в юридичній літературі також немає єдності поглядів щодо кваліфікації вбивства, поєданого із вчиненням інших злочинів. Особливі непорозуміння зазначене питання викликає серед російських науковців. Їх причиною стали зміни, внесені Федеральним законом від 21 липня 2004 р. № 73-ФЗ до ст. 17 КК РФ «Сукупність злочинів». Згідно з новою редакцією ч. 1 ст. 17 КК РФ сукупністю злочинів визнається вчинення двох чи більше злочинів, за жоден з яких особу не було засуджено, *за винятком випадків, коли вчинення двох чи більше злочинів передбачене статтями Особливої частини чинного Кодексу як обставина, що тягне більш суворе покарання*. Вочевидь, що у зазначеному доповненні російський законодавець фактично визначив поняття одиничного складеного злочину і відмежував останній від випадків сукупності.

Внаслідок змін до ст. 17 КК РФ точки зору російських вчених щодо кваліфікації вбивств, поєднаних із вчиненням інших злочинів², стали діаметрально протилежними, через що в науковому

¹ Див.: Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 7. – С. 5.

² Для правозастосовної практики РФ питання про кваліфікацію вбивств за сукупністю з іншими злочинами має неабияку актуальність, тому що в ч. 2 ст. 105 КК РФ передбачено декілька обтяжуючих обставин вбивства, кожна з яких сама по собі є самостійним злочином, а саме: п. «в» – вбивство поєднане з викраденням людини або захопленням заручника; п. «з» – вбивство, поєднане з розбоєм, вимаганням або бандитизмом; п. «к» – вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру.

Перелік таких обставин за КК-України значно скромніший, бо в ч. 2 ст. 115 КК передбачено тільки два випадки врахованої законодавцем сукупності злочинів, а саме: п. 10 – «вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом». Виходячи з цього, вся

світі наразі спостерігаються два основні підходи до вирішення вказаної проблеми.

Одні автори вважають, що у всіх зазначених в ч. 2 ст. 105 КК РФ випадках поєднання вбивства з іншими злочинами, необхідна кваліфікація за сукупністю ч. 2 ст. 105 КК РФ зі статтями про відповідальність за ці злочини. На їх думку, виняток, визначений в ч. 1 ст. 17 КК РФ, не розповсюджується на вчинення вбивств, поєднаних зі злочинами, названими в ч. 2 ст. 105 КК, а використання терміну «поєднаність» (російською «сопряженность») не означає, що законодавець вважає вбивство із відповідними кваліфікуючими ознаками одиничним складеним злочином, який посягає як на життя людини, так і на об'єкти, що охороняються статтями 126, 131, 132, 162, 163, 209 КК РФ.

Науковці доводять, що об'єкти всіх зазначених злочинів не можуть розглядатися як додаткові у кваліфікованих складах вбивств. Отже, вчинення зґвалтування, розбою, вимагання, бандитизму тощо про поєднання вбивства з якими йдеться в ч. 2 ст. 105 КК, не є обставинами, що тягнуть більш суворе покарання¹. Ці вчені підтримують позицію судової практики РФ, вказуючи, що вона виходить із того, що кожний злочин, якщо його вчинено, повинен отримати відповідну оцінку².

наша наступна аргументація щодо правил кваліфікації вбивств, поєднаних із вчиненням інших злочинів, в основному буде ґрунтуватися на чинному КК України, а саме на аналізі складу вбивства, поєданого із зґвалтуванням.

¹ Див.: Яни П.С. Сопряженность не исключает совокупность // Законность. – 2005. – № 2. – С. 27; Зубкова В.И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. – М.: Норма, 2005. – С. 29-42; Краев Д.Ю. Проблемы уголовной ответственности за убийства, сопряженные с иными преступлениями. – М.: Юрлитинформ, 2009. – С. 43-46; Салихов Ш.С. Проблемы множественности преступлений при квалификации убийств. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – С. 8; Бородин С.В. Преступления против жизни. – СПб., 2003. – С. 196; Попов А.Н. Убийства при отягчающих обстоятельствах. – СПб., 2003. – С. 877; Капинус О.С. Убийства: мотивы и цели. – М., 2004. – С. 138 та ін.

² Зауважимо, що позицію судової практики РФ з цього питання навряд чи можна вважати остаточною визначеною і усталеною. Дійсно, всі чинні постанови Пленуму Верховного Суду РФ містять роз'яснення щодо необхідності кваліфікації вбивств, поєднаних із іншими злочинами за сукупністю злочину, передбачено-

Інші науковці, незважаючи на тенденції судової практики, переконані, що особлива суспільна небезпечність вбивства міститься саме в його «синтезі» з іншими злочинами, а тому останні не утворюють самостійного складу злочину. На їх думку, нова редакція ч. 1 ст. 17 КК РФ підтвердила, що вбивство, поєднане із іншими злочинами є законодавчо врахованою сукупністю злочинів, тобто одиничним складеним злочином.

Наприклад, Т.Г. Черненко вважає, що якщо законодавець, врахувавши особливу суспільну небезпечність синтезу вбивства з іншими злочинами, виділив у зв'язку з цим складені злочини, передбачивши за них досить суворе покарання, аж до довічного позбавлення волі та смертної кари, то вчинене потрібно кваліфікувати як єдиний злочин, а не сукупність злочинів. Інакше втрачається весь сенс законодавчого конструювання складеного злочину¹.

Л.В. Іногамова-Хегай, проаналізувавши санкції за кваліфіковане вбивство і поєднані з ним інші посягання, також дійшла висновку, що склади злочинів, зазначені у пунктах «в», «з», «к» ч. 2 ст. 105 КК РФ, поєднані із основним складом вбивства в єдине то ч. 2 ст. 105 КК РФ і цих злочинів. Зокрема, це постанови Пленуму Верховного Суду РФ: 1) від 4 травня 1990 р. «Про судову практику у справах з вимагання»; 2) від 27 січня 1999 р. «Про судову практику у справах про вбивство (ст. 105 КК РФ)»; 3) від 27 грудня 2002 р. «Про судову практику у справах про крадіжки, грабежі та розбої»; 4) від 15 червня 2004 р. «Про судову практику у справах про злочини, передбачені статтями 131 і ст. 132 КК РФ». Однак всі вказані постанови були прийняті до внесення змін у ст. 17 КК РФ, тобто до 21 липня 2004 р. І хоча зміни закону були істотними, пов'язаними із іншими правилами кваліфікації врахованої законодавцем сукупності злочинів, ніякої реакції з боку Пленуму Верховного Суду РФ на них (на ці зміни КК РФ) до цього часу поки що не сталося. Судова практика не приведена у відповідність із положеннями ст. 17 КК РФ. Положення вищезазначених постанов Пленуму залишаються поки що без змін, так само як і вирішення питань щодо правил кваліфікації вбивств, поєднаних з іншими посяганнями, за сукупністю злочинів.

¹ Див.: Черненко Т.Г. Вказ. праця. – С. 27. Не буде сукупності злочинів у зазначених випадках і на думку В.В. Зозулі, який, зокрема, пише, що «оскільки склад п. 3 ч. 2 ст. 105 КК РФ передбачає два злочини, отже він охоплює і всі ознаки сполученого з вбивством злочину, в тому числі і кваліфікуючі». (Див. Зозуля В.В. Совокупность преступлений против собственности: вопросы квалификации и назначения наказания: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Тамбов, 2009. – С. 20).

ціле, в одиничний складений злочин і пов'язані однією спільною дією – насильством¹.

М.Г. Іванов, відстоюючи позицію кваліфікації вбивства і злочину, з яким останнє поєднане, тільки за ч. 2 ст. 105 КК РФ, вказує, що законодавець, створюючи «злочини поєднаності», мав на увазі вид злочинного посягання, який включає як основний склад, так і його кваліфіковані різновиди².

Показавши різні підходи кримінально-правової доктрини та судової практики, спробуємо розібратися в ситуації, яка виникає при кваліфікації вбивства, поєданого із зґвалтуванням.

Дійсно, за чинності КК України 1960 року, наведені роз'яснення Пленумів можна було виправдати із практичної точки зору. У пункті «ж» ст. 93 КК 1960 року крім зґвалтування передбачалася ще одна кваліфікуюча ознака, а саме: вбивство з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення. І якщо при кваліфікації застосовувався лише п. «ж» ст. 93 КК, то залишалось незрозумілим, у зв'язку зі зґвалтуванням чи в зв'язку з іншим злочином потерпілу позбавили життя. За цих умов практиці крім вбивства треба було надати юридичну оцінку і цьому іншому злочину, а за змістом п. «ж» ст. 93 КК 1960 р. це було можливо лише шляхом кваліфікації вчиненого за сукупністю зазначеного пункту ст. 93 і відповідної статті КК (при зґвалтуванні – ст. 117 КК 1960 р.). Тут і виникала суперечність: з одного боку, більш правильно виявлялася кваліфікація за сукупністю злочинів, а з іншого, – це був типовий одиничний складений злочин, який через свою законодавчу конструкцію повинен кваліфікуватися за однією статтею КК.

КК України 2001 року усунув ці суперечності і роз'єднав неспівпадаючі за змістом кваліфікуючі ознаки, передбачивши окремо в

¹ Див.: Иногамова-Хегай Л.В. Конкуренция уголовно-правовых норм при квалификации преступлений: Учеб. пособие. – М., 2002. – С. 143.

² Див.: Иванов Н.Г. К вопросу о квалификации «преступлений сопряженности» // Вестник Академии Ген. прокуратуры РФ. – 2007. – № 2. – С. 41. Таку саме позицію відстоювали й інші автори у раніше виданих роботах. (Див., напр.: Побегайло Э.Ф. Умышленные убийства и борьба с ними. – Воронеж, 1965. – С. 116; Антонян Ю.М., Верещагин В.А., Потапов С.А., Шостакович Б.В. Серийные сексуальные убийства. – М., 1997. – С. 194; Костарева Т.А. Квалифицирующие обстоятельства в уголовном праве. – Ярославль, 1993. – С. 155 та ін.).

п. 9 ч. 2 ст. 115 КК «вбивство з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення», а в п. 10 ч. 2 ст. 115 КК – «вбивство, поєднане із зґвалтуванням».

Цей крок є абсолютно виправданим, передусім тому, що вбивство, поєднане із зґвалтуванням, далеко не завжди є окремим випадком вбивства з метою приховати інший злочин або полегшити його скоєння. Найчастіше позбавлення життя здійснюється тут із садистських спонукань, у процесі подолання опору потерпілої або за мотивами помсти за опір, що вона чинила під час її зґвалтування.

По-друге, вбивство, поєднане із зґвалтуванням, може вчинятися як із прямим, так і з непрямым умислом, що в останньому випадку виключає мету приховання чи полегшення вчиненого злочину, тобто ці кваліфікуючі ознаки не завжди співпадають за змістом.

Нарешті, відокремлення вбивства, поєданого із зґвалтуванням, в окремому пункті ст. 115 КК дозволило чітко розмежувати цей злочин та інші ситуації, коли винний вбив потерпілу через певний час після зґвалтування з метою приховати цей злочин, або коли була позбавлена життя не потерпіла від зґвалтування, а інша особа, наприклад, свідок останнього, чи особа, що перешкоджала зґвалтуванню і могла викрити злочинця. Такі випадки, без сумніву, утворюють сукупність злочинів і підлягають кваліфікації за відповідною частиною ст. 152 та п. 9 ч. 2 ст. 115 КК.

Прикладом правильної кваліфікації названих злочинів може слугувати наступна кримінальна справа.

Вироком колегії суддів Судової палати у кримінальних справах апеляційного суду Дніпропетровської області від 20 жовтня 2005 р. було засуджено: А., І., та В. за пунктами 9, 12 ч. 2 ст. 115 КК України і за ч. 4 ст. 152 КК України за зґвалтування потерпілої, яке вони вчинили групою із заподіянням особливо тяжких наслідків, та за вмісне вбивство, яке вони вчинили за попередньою змовою групою осіб із метою приховання цього злочину.

Як визнав суд, близько півночі 21 грудня 2004 р. А., І. та В. перебували в кафе «Хвилинка» м. Першотравенська Дніпропетровської області, де вживали алкогольні напої до 2 год. 22 грудня 2004 р., заздалегідь домовившись між собою домогтися вступити в статеві зносини з К., яка теж була в кафе. Коли потерпіла К. близько 2 год. 30 хв. пішла з кафе, вони пішли за нею, наздогнали її і запропо-

нували провести додому через двори, а біля школи № 1 запропонували вступити з ними в статеві зносини. У відповідь на відмову вони застосували до неї насильство, завдавши не менше 20 ударів руками та ногами, роздягли її і групою згвалтували, а потім, з метою приховання цього злочину, умисно вбили потерпілу, по чергово кидаючи каміння в область її голови.

У стадії досудового слідства всі вони визнали, що заздалегідь домовилися згвалтувати К. і саме з цією метою, коли та пішла з кафе, попрямували за нею, наздогнали її та силоміць завели за гаражі, де повністю зняли з неї одяг, завдавши кілька ударів, повалили на сніг і, подавивши таким способом опір потерпілої та допомагаючи один одному, кожен з них узяв участь у її згвалтуванні. Крім того, з цих пояснень А., В., та І. видно, що в процесі згвалтування потерпіла заявляла, що вона всіх запам'ятала і що про їх протиправні дії заявить у міліцію. У зв'язку з цим вони побили її руками і ногами та кидали її у голову каміння.

Зазначені обставини злочинів А., В. та І. підтвердили під час відтворення обстановки й обставин події та на очних ставках, що підтверджується відповідними протоколами цих слідчих дій. З протоколу огляду місця події вбачається, що на місці, вказаному А., В. та І., поблизу гаражів біля буд. 5 та 5-а на вул. Карла Маркса м. Першотравенська виявлено оголений труп потерпілої з ознаками насильницької смерті. За висновком судово-медичної експертизи смерть потерпілої настала внаслідок відкритої черепно-мозкової травми з чисельними осколковими переломами кісток, які утворилися від неодноразового удару з великою силою твердих предметів з широкою поверхнею.

З огляду на наведене колегія суддів вирішила, що дослідженими на досудовому і судовому слідстві доказами обвинувачення А., В. та І. у згвалтуванні потерпілої К., вчиненого групою осіб з настанням особливо тяжких наслідків, та в умисному її вбивстві з метою приховання цього злочину, вчиненого за попередньою змовою групою осіб, знайшло своє повне підтвердження. Покладені в основу обвинувального вироку докази сумніву не викликають, злочинні дії всіх засуджених у справі правильно кваліфіковано за ч. 4 ст. 152 та пунктами 9, 12 ч. 2 ст. 115 КК України¹.

¹ Див.: Кримінальне судочинство в Україні: Судова практика. Злочини проти життя особи (вбивства): Офіц. вид. / Верх. Суд України. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – С. 366–371.

У наступній кримінальній справі прийняте судом рішення, на нашу думку, є таким, що суперечить законодавству, і умисне вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб, поєднане зі зґвалтуванням потерпілої, неправильно кваліфіковано за пунктами 10, 12 ч. 2 ст. 115 і ч. 4 ст. 152 КК України.

Так, вироком колегії суддів Судової палати у кримінальних справах апеляційного суду Одеської області від 21 жовтня 2005 р. Р. і С. було засуджено за пунктами 10, 12 ч. 2 ст. 115 КК України та за ч. 4 ст. 152 КК України за те, що вони 15 травня 2005 р. близько 23 год., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, відвели М., у безлюдне місце на територію дитячого садка, де, використовуючи її безпорадний стан внаслідок алкогольного сп'яніння і застосовуючи фізичне насильство, по черзі зґвалтували її. До того ж під час вчинення з С. насильницького статевого акту Р. намагався задовольнити з потерпілою статеву пристрасть неприродним способом, проте не довів свій намір до кінця через активний опір потерпілої, не дивлячись на те, що С. допомагав йому в цьому.

Після таких дій потерпіла М. стала погрожувати повідомленням в органи міліції про вчинення щодо неї статевого злочину. Внаслідок чого у Р. і С. виник умисел на вбивство потерпілої, щоб помститися за вчинений опір. Реалізуючи свій намір, діючи узгоджено між собою, Р. колготами потерпілої став здушувати їй шию, а С. тримав їй руки та ноги, і в такий спосіб вони позбавили М. життя, а після цього труп потерпілої кинули в каналізаційний люк, що був неподалік.

Висновки суду про винність Р. та С. в умисному вбивстві потерпілої М., вчиненому ними за попередньою змовою між собою, поєднаному зі зґвалтуванням групою осіб, що спричинило тяжкі наслідки, підтверджуються сукупністю зібраних у справі доказів, яким суд дав належну оцінку. Так, засуджений Р. у явці з повинною та під час допитів його як підозрюваного й обвинуваченого за участю захисника-адвоката детально і послідовно показував, що після статевого акту з М. потерпіла стала кричати і погрожувати повідомленням у міліцію про зґвалтування, він закривав їй рота рукою, а С. запропонував задушити потерпілу, обмотавши колготками шию, що він і зробив, а сам С. утримував її тіло, щоб потер-

піла не робила різких рухів руками. Зазначені обставини свідчать про те, що засуджені усвідомлювали протиправний характер своїх дій. За таких обставин суд дійшов висновку про те, що Р. і С. вчинили умисне вбивство М. за попередньою змовою групою осіб, поєднане зі зґвалтуванням, що спричинило особливо тяжкі наслідки та кваліфікував їх дії за пунктами 10, 12 ч. 2 ст. 115, ч. 4 ст. 152 КК України. Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирок апеляційного суду Одеської області в частині засудження Р. і С. за пунктами 10, 12 ч. 2, ст. 115, ч. 4 ст. 152 КК України залишила без змін¹.

Як видно, прийняте по справі рішення повністю відповідає роз'ясненням Верховного Суду України, але ігнорує правила кваліфікації одиничних складених злочинів. Це призводить не тільки до порушення «чистоти» юридичної кваліфікації, а й встановлює подвійну відповідальність за вчинений злочин, бо за такої кваліфікації виявляється, що особа несе відповідальність, по-перше, за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК – за вбивство і зґвалтування і, по-друге, за ч. 4 ст. 152 КК – знову таки за те саме зґвалтування, що спричинило тяжкі наслідки, які полягають в умисному вбивстві потерпілої. Таким чином, фактично відбувається подвійне ставлення у провину одних і тих же злочинів.

Із цього приводу Б.В. Волженкін справедливо вказує, що «вчинення зґвалтування при вбивстві вже враховано законодавцем у конструкції складу і визначенні санкції. Призначення самостійного покарання за зґвалтування і потім приєднання його до покарання, призначеного за вбивство з такою ж кваліфікуючою ознакою, означає подвійну відповідальність за вчинене»².

Про неприпустимість подвійного ставлення за провину пише і В.О. Навроцький. «При конкуренції частини та цілого скоєне кваліфікується за статтею, що встановлює відповідальність за все скоєне; не може мати місце сукупність статей, які передбачають частину та ціле. Тобто окремі злочини, які утворюють, так званий, складений злочин (врахована законодавцем сукупність злочинів), якщо в межах однієї статті Особливої частини КК об'єднані пося-

¹ Див.: Там само. – С. 371–376.

² Див.: Волженкин Б.В. Принцип справедливости и проблемы множественности преступлений по УК РФ // Законность. – 1998. – № 12. – С. 6-7.

гання, кожне з яких становить собою окремий злочин), самостійній кваліфікації не підлягають»¹.

Є всі підстави погодитися з Т.О. Костаревою, яка аналізуючи цей склад злочину, зазначила, що існуючий зараз виняток із загального правила (кваліфікація за сукупністю злочинів вбивства і згвалтування) обумовлюється не специфікою даного складу, а прагненням за допомогою кримінальної політики посилити боротьбу з тяжкими видами злочинів².

Вважаємо однак, що посилення боротьби зі злочинністю може бути досягнуто й іншими засобами, а саме відповідно до загальноприйнятих правил кваліфікації злочинів, без порушення загальноновизнаного правового принципу *non bis in idem*, закріпленого в ч. 1 ст. 61 Конституції України і відтвореного в ч. 3 ст. 2 КК, згідно з яким ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу.

До висловленого додамо, що про необхідність закріплення в КК ознак того чи іншого складеного злочину певною мірою можна судити, виходячи із тих помилок і проблем, які виникають в судовій практиці при кваліфікації окремих злочинів, коли характер вчиненого свідчить про наявність одиничного злочину, однак відповідна норма зі складеною конструкцією в законі не передбачена. Можливо доцільною є постановка питання про розширення в КК кола складених злочинів за рахунок створення нових законодавчих конструкцій, в яких знайшли б своє закріплення ознаки типових, розповсюджених у судовій практиці складних форм злочинної діяльності. У першу чергу наведене стосується умисного вбивства, поєднаного із розбійним нападом; хуліганства, поєднаного із спричиненням тяжких тілесних ушкоджень та низки інших діянь.

Щодо складу умисного вбивства, поєднаного з розбійним нападом, зазначимо, що дана законодавча конструкція не є новою для українського кримінального законодавства. Вперше відповідальність за нього була встановлена вже згадуваним вище Указом ПВС

¹ Див.: Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. – К., 1999. – С. 430.

² Див.: Костарева Т.А. Вказ. праця. – С. 155; Козаченко І.Я., Костарева Т.А., Кругликов Л.Л. Преступления с квалифицированными составами и их уголовно-правовая оценка. – Екатеринбург, 1994. – С. 36-37.

УРСР від 28 липня 1959 р. «Про посилення кримінальної відповідальності за умисне вбивство», згідно з яким в п. «а» ст. 138 КК УРСР 1927 року поряд із вбивством із корисливих мотивів передбачалась відповідальність за «вбивство при розбійному нападі».

Наявність у КК даного складу злочину дозволяла вирішити низку проблем кваліфікації. Адже межа між застосуванням насильства, небезпечного для життя і здоров'я, та вбивством при заволодінні майном іноді досить «розпливчата», а випадки позбавлення життя потерпілого під час розбійного нападу в практиці непоодинокі. Гадаємо, що далеко не випадково, як теорія, так і практика дотепер не спромоглися винайти скільки-небудь чіткі універсальні критерії щодо відмежування корисливого вбивства «в чистому вигляді» від вбивства при розбійному нападі.

Одні автори в якості такого критерію визначали спосіб діяння¹. Інші поряд зі способом вбивства вказували на момент переходу майна від потерпілого до винного (при розбійному нападі майно переходить одразу після вбивства, а при корисливому вбивстві – через деякий час)². Треті вважали, що підставою розмежування цих діянь є два моменти: вчинення вбивства шляхом нападу і мета заволодіння майном одразу в момент вбивства чи через деякий час після нього³. Запропоновані критерії є більш чи менш прийнятними, однак вони не є всеосяжними, тому що не розповсюджуються на всі можливі випадки корисливих вбивств чи розбійних нападів.

Не вносила ясність у вирішення проблем кваліфікації таких злочинів і судова практика, хоча численні постанови Пленумів Верховного Суду СРСР, УРСР та України роз'яснювали, що «у разі вчинення умисного вбивства під час розбійного нападу дії винного кваліфікуються за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК і статтею, якою передбачено відповідальність за злочинне заволодіння майном (ч. 4 ст. 187 КК)»⁴.

¹ Див.: Брайнин Я.М. Советское уголовное право. Часть Особенная. – К., 1952. – С. 65.

² Див.: Якубович М.И., Кириченко В.Ф. Советское уголовное право. Часть Особенная. – М., 1958. – С. 308.

³ Див.: Бородин С.В. Вказ. праця. – С. 223.

⁴ Див., напр.: п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи». – Вказ. Збірник постанов. – С. 445.

Не вирішивши проблему в принципі, ці роз'яснення стали підґрунтям для продовження старих суперечок у новій формі: якщо раніше сперечалися про те, як відмежувати корисливе вбивство від вбивства при розбої, то тепер стали сперечатися про те, коли вчинене із корисливих мотивів вбивство кваліфікується тільки за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК, а коли за сукупністю з розбійним нападом¹.

Проілюструємо сказане двома кримінальними справами.

Вироком колегії суддів судової палати у кримінальних справах апеляційного суду Запорізької області від 23 серпня 2005 р. було засуджено: М. та К. за пунктами 6, 12 ч. 2 ст. 115 КК, ч. 4 ст. 187 КК України за те, що 3 лютого 2004 р. у с. Дніпровка Кам'янсько-Дніпровського району Запорізької області вони та малолітній Я. (до нього цим самим судом застосовано примусові заходи виховного характеру) у стані сп'яніння за попередньою змовою між собою вчинили розбійний напад на С., поєднаний із проникненням у її житло, під час якого з корисливих мотивів за попередньою змовою умисно вбили потерпілу. Як визнав у вирокі суд, під час нападу потерпілій С. з метою позбавлення її життя було завдано металеву трубою і металевим різком безліч ударів по голові. Потім усі троє винесли потерпілу з будинку і вкинули її в колодязь. Після цього М. та зазначені особи заволоділи грошима і майном С. на загальну суму 1202 грн.

Як на стадії досудового слідства, так і в судовому засіданні було з'ясовано, що про вбивство С. з метою заволодіння її грошима і майном М., та К. домовилися перед вчиненням цих дій. Із показань також убачається, що перед проникненням до будинку С. вони озброїлися різними предметами, які знайшли на території садиби потерпілої. Безпосередньо перед нападом на С. М. передав К. металеву трубу, якою той став завдавати удари потерпілій по голові. Потім вони утрюх вкинули С. у колодязь униз головою, після чого забрали гроші та різне майно. Із показань К. під час розслідування справи і в судовому засіданні вбачається, що, прийшовши до садиби С., М. і Я. проникли в її будинок, де К. металеву трубою, яку йому передав М., ударив потерпілу по голові. Потім вони вкинули С. у колодязь униз головою, і забрали гроші та різне майно.

¹ Див.: Сарыев Б. Ответственность за преступления против жизни и здоровья. – Ашхабад, 1973. – С. 48.

Винність М. і К. у вчиненні вказаних дій щодо потерпілої С. підтверджується й іншими наявними у справі доказами, яким суд дав оцінку у вирокі. Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України визнала, що суд обґрунтовано дійшов висновку про доведеність винності засуджених у вчиненні розбійного нападу, поєднаного з проникненням у житло і умисного вбивства потерпілої з корисливих мотивів і правильно кваліфікував їх дії у цій частині за пунктами 6, 12 ч. 2 ст. 115 і ч. 4 ст. 187 КК України¹.

На нашу думку, кваліфікація вчиненого як розбійного нападу в цьому випадку викликає певні сумніви. Із показань обвинувачених видно, що М. і К. попередньо домовилися саме про вбивство потерпілої С., для чого озброїлися, проникли до її будинку і забили потерпілу металевою трубою. Отже, вчинений злочин, скоріше за все, містить ознаки вбивства з корисливих мотивів, а не розбійного нападу.

За іншою справою вирокі апеляційного суду Донецької області від 15 серпня 2005 р. засуджено Л. і Ч. за ч. 4 ст. 187 КК, ч. 3 ст. 185 КК та за п. 6, 12 ч. 2 ст. 115 КК України, яких визнано винними за вчинення злочинів за таких обставин.

26 липня 2004 р. Л. і Ч. за попередньою змовою з метою розбійного нападу і заволодіння грошима близько 1 год. 30 хв. на пр-ті Металургів у м. Єнакієве зупинили автомобіль таксі, яким керував водій В., і запропонували йому відвезти їх у м. Юнокомунарівськ на вул. Ревуцького. Коли приїхали в указане місце, Л. наніс В. 2 удари ножицями у праву частину грудей, а Ч. наніс 6 ударів ножем потерпілому у праву руку та праву частину спини, спричинивши останньому тяжкі тілесні ушкодження, та заволоділи його грошима у сумі 150 грн.

5 серпня 2004 р. Л. і Ч., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, за попередньою змовою з метою заволодіння грошима прибули на пункт прийому металобрухту на вул. Заводській, 9 у м. Єнакієве. Виявивши там особу без постійного місця проживання В., вони з метою вбивства та заволодіння грошима на пункті металобрухту, заманили останнього у зарості очерету, де почергово

¹ Див.: Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2006. – Вип. 1-2. – С. 102–105.

нанесли йому 7 ударів ножем у життєво важливі органи, від яких настала смерть потерпілого. Після вчиненого Л. і Ч., зламавши двері, проникли до пункту прийому металобрухту та заволоділи грошима у сумі 700 грн.

Висновки суду про доведеність винності Л. і Ч. у вчиненні зазначеного злочину щодо потерпілого В. є обґрунтованими. Виходячи із доказів, які були досліджені в судовому засіданні, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України визнала, що суд правильно кваліфікував злочинні дії Л. і Ч. по зазначених епізодах за пунктами 6, 12 ч. 2 ст. 115, ч. 4 ст. 187 КК, ч. 3 ст. 185 КК України¹.

Щодо першого епізоду злочинних дій Л. і Ч., то його кваліфікація за ч. 4 ст. 187 КК сумнівів не викликає. Але юридична оцінка другого епізоду ставить низку запитань. Якщо вбивство вчинене із корисливих мотивів, то кваліфікація за сукупністю із крадіжкою тут непотрібна. Якщо ж вбивали з метою полегшити вчинення іншого злочину (крадіжки), то тоді застосовувати слід було п. 9 ч. 2 ст. 115 КК, а не п. 6 ч. 2 ст. 115 КК.

У будь-якому разі наведені ситуації далеко неоднозначно вирішуються у судовій практиці. На нашу думку, щоб уникнути суперечностей та зробити закон більш досконалим і таким, що відповідає потребам практики, доцільно в окремому пункті ч. 2 ст. 115 КК України поряд вже із закріпленим вбивством з корисливих мотивів передбачити і його складений вид – «вбивство при розбійному нападі», який охоплюватиме собою випадки вбивства саме в процесі розбою.

Запропонована редакція закону дозволить чітко розмежувати одиничний злочин «вбивство із корисливих мотивів», який має місце у випадку, «коли винний, позбавляючи життя потерпілого, бажав одержати в зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном тощо), одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (одержати спадщину, позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягти іншої

¹ Див.: Кримінальне судочинство в Україні: Судова практика. Злочини проти життя особи (вбивства): Офіц. вид. / Верх. Суд України. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – С. 305–309.

матеріальної вигоди»¹, і розбійний напад, у процесі якого потерпілий був позбавлений життя. За такої редакції закону всі випадки умисного вбивства при розбійному нападі мали б розглядатися як один складений злочин і кваліфікуватися за однією статтею КК, не вдаючись до «штучної» кваліфікації за сукупністю злочинів.

Слід зазначити, що в кримінальному законодавстві окремих країн зараз існує норма, яка могла б стати прикладом для запропонованої нами зміни закону. Зокрема, в КК РФ 1996 р. законодавець передбачив такі складені злочини, як вбивство поєднане з розбоям, вимаганням чи бандитизмом (п. «з» ч. 2 ст. 105 КК РФ), тобто врахував в їхніх складах можливу сукупність цих злочинів.

У судовій практиці спостерігаються певні проблеми і при кваліфікації такого складеного злочину, як хуліганство, пов'язане з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку. (ч. 3 ст. 296 КК) Найбільш типовою помилкою є неоднозначне тлумачення правоохоронними органами поняття «опір». У постанові Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10 «Про судову практику у справах про хуліганство» роз'яснюється (п. 8), що «як опір представникові влади... слід розуміти активну протидію особи, котра вчиняє хуліганство (відштовхування, завдання побойів, заподіяння тілесних ушкоджень тощо), з метою позбавити зазначених осіб можливості виконати службовий обов'язок з охорони громадського порядку. Такий опір охоплюється ч. 3 ст. 296 КК, як кваліфікуюча ознака передбаченого нею злочину, а тому не потребує додаткової кваліфікації за частинами 2 і 3 ст. 342 цього Кодексу.

Якщо ж опір було вчинено після припинення хуліганських дій – як протидію затриманню, він не може бути кваліфікуючою ознакою хуліганства, і відповідальність має наставати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статей 296 і 342 КК»².

Як бачимо, практика вважає, що опір, вчинений особам, які припиняють хуліганські дії, визнається кваліфікуючою ознакою ч. 3 ст. 296 КК лише тоді, коли він є складовою частиною хуліганства,

¹ Див.: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. – С. 445.

² Див.: Там само. – С. 660.

тобто вчиняється в процесі хуліганства. Однак опір сам по собі, за своїм характером є імпульсивною, спонтанною дією, що виникає як миттєва реакція на законні вимоги представника влади чи громадськості. Найчастіше він відбувається вже після припинення хуліганства і має на меті уникнути затримання і відповідальності. Такий опір, вчинений після припинення хуліганських дій у зв'язку із затриманням винної особи, суди обґрунтовано кваліфікують за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 296 і 342 КК України. Прикладом правильної кваліфікації цих діянь є наступна справа.

Вироком Першотравневого районного суду м. Чернівців від 14 липня 2006 р. Ф. засуджено: за ч. 1 ст. 296 КК та за ч. 2 ст. 342 КК за те, що Ф., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, в кафе «Кондитерське» у м. Чернівці з хуліганських спонукань, грубо порушуючи громадський порядок з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжувалось особливою зухвалістю, завдав В. декілька ударів кулаком в обличчя, спричинивши останньому легкі тілесні ушкодження. Цього ж дня Ф. вчинив за аналогічних обставин хуліганські дії щодо К, якому завдав декілька ударів у голову, обличчя та кінцівки, та щодо Б., якому завдав удар головою в обличчя. Унаслідок таких дій Ф. була зірвана робота установи на 10 хв. Після цього Ф. вийшов на вулицю, де знову продовжуючи свою злочинну діяльність, на тротуарі біля входу в зазначене кафе вчинив хуліганські дії щодо Ч., завдавши потерпілій декілька ударів рукою та ногою по тулубу і голові.

Крім того, після вчинення зазначених дій Ф. чинив опір працівникам міліції О. та Ш. у виконанні ними своїх службових обов'язків, а саме: відмовився виконати наказ про припинення хуліганських дій та чинив активну протидію спробі затримати його, що виразилось в шарпанні за формений одяг працівників міліції, намаганні вирватись та вдарити одного з міліціонерів¹.

Зазначене свідчить про недоцільність мати в КК такий складений злочин, як хуліганство, пов'язане з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, тому що питання кваліфікації вка-

¹ Див.: Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 3(5). – С. 100–101.

заних діянь без нього вирішуються простіше. По-перше, відпадає необхідність у розмежуванні цих злочинів. По-друге, немає дублювання кваліфікуючою ознакою складеного діяння відповідного йому простого складу у випадку реальної сукупності цих злочинів. Нарешті, непотрібно з'ясовувати питання про момент вчинення опору (чи відбувся він у процесі хуліганства, чи вже після закінчення останнього), який іноді досить складно визначити.

Досліджуючи склад хуліганства, зупинимося також на проблемах його кваліфікації за сукупністю з умисним вбивством і тяжким тілесним ушкодженням, які досить часто вчиняються, так би мовити, поряд одне з одним. Типовість, усталеність сполучень названих злочинних діянь досить давно була виявлена законодавцем і навіть закріплена в КК УРСР 1927 року у вигляді складеного делікту¹. Так, у ч. 3 ст. 70 КК УРСР 1927 року йшлося про хуліганство, поєднане з вбивством, зґвалтуванням, тяжкими тілесними ушкодженнями або підпалом.

Аналізуючи ст. 70 КК УРСР 1927 р., Е.Я. Немировський писав, що «вона має на увазі такі випадки перелічених у ній злочинів, в яких вони не переслідують якоїсь мети, звичайно пов'язаної з вбивством, тілесними ушкодженнями, підпалом, наприклад, помсти, збагачення, і не викликаються такими спонуканнями, як задоволення почуття гніву, роздратування. За нею караними є випадки, в яких центр тяжіння міститься в такому, що переходить всілякі межі бешкетуванні, в такому розгулі свавілля, що ці злочини вчиняються заради них самих, для забави»².

Зазначений складений злочин було виключено з КК УРСР 1960 р. Таке рішення законодавця можна визнати правильним, адже недоліки цієї конструкції очевидні. По-перше, поряд опинилися діяння, які є різними за характером і ступенем суспільної небезпечності, наприклад, вбивство і підпал (знищення майна). По-друге, сумнівно, щоб всі злочини, вказані в ст. 70 КК УРСР, однаково часто вчинялися при порушенні громадського порядку.

¹ У частині 2 ст. 74 КК РРФСР 1926 р. також передбачалась відповідальність за хуліганство, поєднане із вбивством. Була подібна норма і в КК Узбецької РСР 1926 року.

² Див.: Немировский Э.Я. Советское уголовное право. Часть общая и особенная / Изд. 2-е, изм. и доп. — Одесса, 1926. — С. 341.

Випадки посягання на особу, її життя чи здоров'я при хуліганстві видаються більш типовими, ніж, скажімо, згвалтування чи підпал. Отже, відсутність у чинному КК даного складеного злочину, на перший погляд, є цілком виправданою і теоретично обґрунтованою. Водночас це питання має й іншу сторону.

Так, у п. 7 ст. 115 КК України передбачена відповідальність за вбивство із хуліганських мотивів, стосовно якого у постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року «Про судову практику у справах про злочини проти життя і здоров'я особи» (п. 11) роз'яснено, що як «умисне вбивство з хуліганських мотивів дії винного кваліфікуються, коли він позбавляє життя іншу особу внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу. Якщо крім вбивства з хуліганських мотивів винний вчинив ще й інші хуліганські дії, що супроводжувалися особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, вчинене кваліфікується за п. 7 ч. 2 ст. 115 і за відповідною частиною ст. 296 КК»¹.

Наведене роз'яснення є, безумовно, вірним щодо реальної сукупності цих злочинів. Однак не менш типовими є випадки їхньої ідеальної сукупності, коли вбивство вчиняється не до чи після, а в процесі хуліганства. Якщо слідувати наведеним роз'ясненням, то для таких випадків ст. 296 КК не застосовується. Отже, хоча об'єктивно при ідеальній сукупності вчиняються два злочини: вбивство і хуліганство, останнє поглинається п. 7 ч. 2 ст. 115 КК, тобто один лише хуліганський мотив прирівнюється Пленумом до хуліганства, яке при цьому «зникає» і не отримує самостійної юридичної оцінки за такої кваліфікації.

Практика, яка склалася щодо кваліфікації умисного тілесного ушкодження, спричиненого при хуліганстві, є також суперечливою. Тут ситуація ускладнюється тим, що в ст. 121 КК взагалі не передбачено спричинення тяжкого тілесного ушкодження із хуліганських мотивів, тому всі подібні випадки кваліфікуються за сукупністю злочинів. Таким чином, практика вимушена інкримінувати хуліганство особам, які фактично його не вчиняли. Характерною є справа Г., який перебуваючи у стані сп'яніння, прийшов в клуб,

¹ Див.: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. – С. 445.

де безпідставно, із хуліганських мотивів причепився до раніше незнайомого Б., викликав останнього у двір «поговорити», де наніс йому удар ножем в грудну клітину, спричинивши тяжке тілесне ушкодження. Дії Г. були кваліфіковані за ч. 1 ст. 121 і ч. 4 ст. 296 КК. Такою самою є справа по обвинуваченню Е., який на зупинці тролейбуса підійшов до раніше незнайомих йому П. і Г., вихопив ножа і із хуліганських мотивів наніс П. удар, спричинивши тяжке тілесне ушкодження¹.

Із вивчених нами 68 справ даної категорії, ст. 121 КК у сукупності з ч. 4 ст. 296 КК зустрічалася 31 раз, причому в 60% випадків (19 справ) хуліганство, як таке, було відсутнім, а спостерігався лише хуліганський мотив, який й був тією «внутрішньою причиною», що призвела до спричинення тяжкого тілесного ушкодження².

Так, неправильне встановлення ознак хуліганства і тяжкого тілесного ушкодження, і, як наслідок, помилкова кваліфікація вчиненого злочину, призвели до скасування вироку Апеляційного суду Кіровоградської області і направлення справи на новий судовий розгляд. Обставини вчиненого наступні.

Вироком колегії суддів Судової палати в кримінальних справах апеляційного суду Кіровоградської області від 31 березня 2005 р. засуджено: М. та Ш. за ч. 2 ст. 121 КК та за ч. 2 ст. 296 ч. 2 КК України за те, що вони, перебуваючи у нетверезому стані, зустріли незнайомого їм Ж., який також знаходився у нетверезому стані, і під виглядом отримати цигарку, використовуючи незначний привід, проявляючи явну неповагу до суспільства, громадського порядку і діючих у суспільстві загальноприйнятих правил поведінки та моральності, руками і ногами стали бити потерпілого, наносячи йому удари у різні частини тіла. Всього М. і Ш. нанесли Ж. не менш 20 ударів, умисно спричинивши тяжкі тілесні ушкодження у вигляді закритої черепно-мозкової травми з субарахноїдальним крововиливом в обох лобних долях, безлічі ран, саден і крововиливів на тілі. Після цього, М. і Ш. зняли з потерпілого туфлі, які по дорозі додому викинули у каналізаційний колодязь.

¹ Див.: Зинченко І.А. Составные преступления. – Х., 2005. – С. 129.

² Див.: Зинченко І.А. О квалификации некоторых составных преступлений // Проблемы законности. – 2006. – № 78. – С. 117-118.

Органами досудового слідства М. і Ш. було пред'явлено обвинувачення в тому, що вони за попередньою змовою, з хуліганських мотивів вчинили умисне вбивство Ж. В обґрунтування такого висновку органи досудового слідства взяли до уваги той факт, що приводом для вчинення умисного вбивства став якраз хуліганський мотив – малозначний привід, пов'язаний з відмовою потерпілого надати цигарки, а також заподіяння при цьому не менше 20 локальних ударів у різні частини тіла, зокрема в життєво-важливі органи. Ці обставини, як свідчать матеріали справи, знайшли своє підтвердження в судовому засіданні.

У касаційному поданні прокурора звернуто увагу суду на ту обставину, що, знімаючи з потерпілого взуття, М. і Ш. розуміли, що повністю виконали всі дії, спрямовані на позбавлення Ж. життя і, отже, сприймали потерпілого вже не як живу людину. Про це свідчать і дані висновку судово-медичної експертизи, згідно з якими потерпілий після спричинення тілесних ушкоджень міг жити лише десять хвилин. Цим та іншим обставинам, які у сукупності свідчать про суб'єктивне ставлення Ш. і М. до наслідків своїх дій у вигляді настання смерті потерпілого та про узгодженість їх дій щодо настання смерті Ж., – суд не дав належної оцінки, що призвело до неправильної кваліфікації дій Ш. і М. за ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 296 КК України.

За наведених обставин вирок як незаконний підлягає скасуванню, а справа – направленню на новий судовий розгляд, у процесі якого слід всебічно, повно й об'єктивно дослідити всі обставини справи, дати належну оцінку зібраним у справі доказам і правильно кваліфікувати дії Ш. та М¹.

Наведені приклади свідчать про необхідність вдосконалення обох кримінально-правових норм. На наш погляд, доцільно обговорити питання про закріплення в ч. 2 ст. 115 КК, поряд із вбивством із хуліганських мотивів, також такого складеного виду цього злочину, як «вбивство при хуліганстві» (або в процесі хуліганства). Що стосується хуліганства, то можна було в ч. 4 ст. 296 КК передбачити новий складений злочин – «хуліганство, поєднане із спричиненням тяжкого тілесного ушкодження». Як варіант вирішення цього питання, можна доповнити ч. 2 ст. 121 КК такою

¹ Див.: Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах: Офіц. вид. / Верх. Суд України. – К.: Концерн «Ін Юре», 2007. – С. 262–265.

кваліфікуючою ознакою – «тяжке тілесне ушкодження, вчинене із хуліганських мотивів». Вважаємо, що рішення, які пропонуються, є найоптимальнішими, бо за таких умов ч. 2 ст. 121 КК охопить ситуації, за яких у вчиненому враховуватиметься хуліганський мотив, а ч. 4 ст. 296 КК буде передбачати вже враховану законом сукупність цих злочинів.

Реалізація цих та вищерозглянутих пропозицій, на нашу думку, покращить якість і ефективність кримінального закону, дозволить уникнути вимушеного накладення одного злочину на інший, і врешті-решт, сприятиме безпроблемному відмежуванню одиничних складених злочинів від множинності злочинів та правильній їх кваліфікації.

Складені злочини необхідно відмежовувати і від конкуренції норм (іноді говорять про конкуренцію кримінальних законів).

Під конкуренцією кримінально-правових норм звичайно розуміють випадки, коли вчинене діяння одночасно містить у собі ознаки декількох складів злочинів, що передбачені різними статтями (частинами статті) кримінального закону, коли один і той самий одиничний злочин одночасно підпадає під ознаки декількох норм КК¹.

Найпоширенішим видом конкуренції є *конкуренція загальної та спеціальної норм*, яка характеризується тим, що одна норма (загальна) передбачає певне коло діянь, а інша (спеціальна) – окремі випадки з цього кола. У таких випадках при кваліфікації застосовується правило, згідно з яким, якщо злочин одночасно передбачений загальною та спеціальною нормою, то сукупність злочинів буде відсутньою, і застосуванню підлягає спеціальна норма, яка найбільшою мірою відбиває специфіку і особливості даного злочинного діяння².

¹ Див., напр.: Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – С. 210; Иногамова-Хегай Л.В. Конкуренция уголовно-правовых норм при квалификации преступления: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2002. – С. 168; Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм. – К.: Атіка, 2003. – С. 166-167 та ін.

² Правила кваліфікації даного виду конкуренції законодавчо закріплені, наприклад, в ч. 3 ст. 17 КК РФ, де вказано, «якщо злочин передбачено загальною і спеціальною нормами, то сукупність злочинів відсутня і кримінальна відповідальність настає тільки за спеціальною нормою».

Окремим видом конкуренції є *конкуренція спеціальних норм*. Вона має місце там, де вчинене діяння одночасно підпадає під ознаки двох або більше спеціальних норм. Це буває тоді, коли: а) одна із спеціальних норм містить обставини, що обтяжують відповідальність, а друга, навпаки, обставини, що її пом'якшують, а також б) якщо обидві спеціальні норми містять обставини, що обтяжують відповідальність.

За такої конкуренції правила кваліфікації інші. В першому випадку пріоритет має норма з пом'якшуючими обставинами, яка і повинна застосовуватись при кваліфікації. Якщо обидві спеціальні норми передбачають обставини, що обтяжують відповідальність, то кваліфікація вчиненого повинна відбуватися за тією з них, яка містить найбільш обтяжуючу обставину. Така кваліфікація ґрунтується на тому, що законодавець, встановлюючи норму з більш тяжкою кваліфікуючою обставиною, вже врахував можливість вчинення цього діяння за менш тяжких обтяжуючих обставин.

Нарешті, найскладнішим видом конкуренції норм є *конкуренція частини і цілого*. Саме цей вид конкуренції норм іноді важко розрізнити зі складеним злочином.

Даний вид конкуренції має місце там, де існують дві чи більше норми, одна з яких охоплює вчинене діяння в цілому, а інші – лише окрему його частину. При цьому вказані норми також знаходяться між собою у відносинах супідрядності, але вже не за обсягом, як загальна і спеціальна норми, а за змістом, тобто, як влучно зазначав А.Н. Трайнін, «один спеціальний склад включає до себе елементи іншого складу злочину»¹.

Цей вид конкуренції є більш складним, ніж конкуренція загальної та спеціальної норм і передбачає інші правила кваліфікації, які полягають в наступному: при конкуренції частини і цілого необхідно застосовувати ту норму, яка найповніше охоплює собою всі фактичні ознаки вчиненого діяння.

Отже, при конкуренції частини і цілого слід застосовувати ту норму, яка є більш повною за змістом і вужчою за обсягом. Це така норма, яка передбачає найбільшу кількість ознак вчиненого діяння і разом з тим розповсюджується, окрім даного діяння, на найменшу кількість інших видів злочинів цієї категорії. Із даного правила

¹ Див.: Трайнін А.Н. Вказ. праця. – С. 246.

можна зробити висновок, що вказаний вид конкуренції здебільшого виникає між одиничними складеними злочинами і тими діями, із яких вони утворюються.

Норма, що передбачає відповідальність за дії, що виступають в якості способу чи кваліфікуючої ознаки у складеному злочині, знаходиться у відносинах конкуренції частини і цілого з нормою, що встановлює відповідальність за даний складений делікт. За такої постановки питання – складений злочин буде цілим, а дії, що виступають в якості способу чи кваліфікуючої ознаки, – його окремою частиною. Тут наявні відносини супідрядності за змістом понять.

Виходячи із правил кваліфікації такої конкуренції, вважаємо, що норма про відповідальність за складений злочин завжди має пріоритет перед нормами, що передбачають відповідальність за вчинення кожного окремого дії, які об'єднані в межах одиничного складеного злочину. Отже наявність такої норми (що передбачає складений злочин) виключає необхідність кваліфікації вчиненого за сукупністю злочинів. Інакше кажучи, окремі злочини, що утворюють складений делікт, самостійній кваліфікації не потребують.

Слід зазначити, що судова практика в цілому дотримується вказаних правил кваліфікації при конкуренції цілого і частини. Наприклад, в таких складених злочинах, як розбій і вимагання, поєднані із спричиненням тяжкого тілесного ушкодження (ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189 КК), заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК), та в багатьох інших, питання про кваліфікацію зазначених дій за сукупністю злочинів не виникає. Тут діють правила кваліфікації одиничного складеного злочину.

Ще однією проблемою, яку необхідно розглянути при дослідженні складених злочинів є їх розрізнення (розмежування) із так званими злочинами збирального характеру. Незважаючи на те, що визначальною ознакою складеного злочину є пряма вказівка законодавця на дії, із яких він складається, в літературі окремими авторами висловлюються думки, що до складених злочинів у силу вказівки закону належать такі дії, як бандитизм (ст. 257 КК), терористичний акт (ст. 258 КК), масові заворушення (ст. 294 КК),

хуліганство (ч. 1 ст. 296 КК), дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК) тощо¹.

Особливістю цих та їм подібних діянь є те, що вони мають, так би мовити, збиральний характер, а саме: здатні спричинити шкоду невизначеному колу суспільних відносин, і за своєю суттю є узагальненими поняттями, що потребують конкретного наповнення. У реальній дійсності такі злочини здійснюються шляхом вчинення інших злочинних діянь, які і визначають їх зміст у кожному конкретному випадку.

Наприклад, бандитизм може виявлятися в розбійних нападах, вбивствах, зґвалтуваннях²; масові заворушення – в погромах, що супроводжуються спричиненням тяжких тілесних ушкоджень, підпалах, знищенні майна, вбивствах; хуліганство – у посяганнях на особу чи власність; дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань – у тероризуванні засуджених, спричиненні їм тілесних ушкоджень, нападах на адміністрацію, заволодінні зброєю тощо.

На перший погляд, у межах кожного із наведених тут деліктів також має місце своєрідне об'єднання діянь, прямо передбачених кримінальним законом, а тому цілком закономірним є питання: чи можна злочини збирального характеру відносити до складених злочинів? Відповідь можна отримати, проаналізувавши диспозиції відповідних статей закону.

Почнемо з хуліганства. Аналіз ст. 296 КК свідчить, що складеним злочином слід вважати тільки хуліганство, пов'язане із опором представникові влади (ч. 3 ст. 296 КК) і хуліганство, вчинене із застосуванням вогнепальної або холодної зброї (ч. 4 ст. 296 КК), адже тільки ці склади можна «розчленувати» на окремі злочини.

Між тим, у літературі достатньо давно існує точка зору, що «хуліганство... часто (виділено авт.) є складеним злочином, під

¹ Див., напр.: Бажапов М.И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. – С. 20; Малков В.П. Совокупность преступлений. – С. 94; Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий. – С. 117; Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений. – С. 281-283; Коренева А.В. Теоретические основы квалификации преступлений. – С. 132-136. тощо.

² Кримінально-правову характеристику цього складу злочину див., напр.: Голіна В.В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження. – Х.: Регіон-інформ, 2004. – С. 7-51.

час вчинення котрого мають місце дії, які в інших умовах тягнуть самостійну кримінальну відповідальність. Погроза вбивством, нанесення образ, побоїв, легких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень, знищення чи пошкодження майна без обтяжуючих обставин будуть складеною частиною вчиненого хуліганства і кваліфікуватися тільки за відповідною частиною статті про відповідальність за хуліганство»¹.

Зазначені діяння, дійсно, нерідко вчиняються із хуліганських спонукань або при хуліганстві, але це не надає останньому складеного характеру. По-перше, одне й те саме діяння не може бути складеним в одному випадку і не складеним в іншому. За законодавчою конструкцією воно або складене, або не належить до таких. По-друге, складений злочин утворюють не просто інші діяння, а злочинні діяння, кожне з яких само по собі передбачене в КК як окремих склад злочину. Стосовно хуліганства ситуація інша. Чинна редакція ч. 1 ст. 296 КК визначає його як грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Як впливає із п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10 «Про судову практику у справах про хуліганство» «за ознакою особливої зухвалості хуліганством може бути визнане таке грубе порушення громадського порядку, яке супроводжувалось, наприклад, насильством із завданням потерпілій особі побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень, знущанням над нею, знищенням чи пошкодженням майна, зривом масового заходу, тимчасовим припиненням нормальної діяльності установи, підприємства чи організації, руху громадського транспорту тощо, або таке, яке особа тривалий час уперто не припиняла.

Хуліганством, яке супроводжувалось винятковим цинізмом, можуть бути визнані дії, поєднані із демонстративною зневагою до

¹ Див.: Уголовный кодекс УССР. Научно-практический комментарий. – К.: Политиздат Украины, 1987. – С. 686. Майже та само складена природа хуліганства доводиться М.О. Стручковим, Н.Ф. Кузнецовою, С.С. Яценком. (Див.: Стручков Н.А. Вказ. праця. – С. 36; Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. – С. 123; Яценко С.С. Ответственность за преступления против общественного порядка. – К., 1976. – С. 70).

загальноприйнятних норм моралі, наприклад, проявом безсоромності чи грубої непристойності, знущанням над хворим, дитиною, особою похилого віку або такою, яка перебувала у безпорадному стані, та ін.»¹.

Отже, згідно із наведеними роз'ясненнями, грубе порушення громадського порядку при хуліганстві передбачає вчинення як кримінально-караних діянь, так і таких, які самі по собі (у чистому вигляді) до злочинних не належать (наприклад, порушення норм моралі, правил співжиття, зрив масового заходу тощо). І хоча через специфічний збиральний характер хуліганства окремі злочини можуть охоплюватись складом хуліганства (наприклад, нанесення легких тілесних ушкоджень як прояв особливої зухвалості хуліганства), це не є показником його складеної природи. Таким чином, слід визнати, що як основний склад хуліганства, так і кваліфіковані його види (окрім хуліганства, пов'язаного із опором представникові влади (ч. 3 ст. 296 КК) і вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї (ч. 4 ст. 296 КК), до числа складених злочинів не можуть бути віднесені².

Наступним діянням, яке багато науковців вважають складеним злочином, є бандитизм. Зокрема, Н.Ф.Кузнецова вказує, що для характеристики бандитизму законодавець використовує специфічний прийом законодавчої техніки, визначаючи узагальненим терміном низку злочинів, що входять в об'єктивну сторону даного складеного діяння³. Інші вчені про бандитизм писали, що він передбачає такі напади, які супроводжуються грабежами, розбоями, вбивствами, знищенням майна тощо⁴.

Судова практика розглядала як бандитизм і «...дії банди, пов'язані із таємним заволодінням чужим майном, вимаганням,

¹ Див.: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1972-2009). – С. 635.

² Таку позицію поділяє і судова практика. (Див., напр.: Практика судів України з кримінальних справ (2001-2005) / За заг. ред.: В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса; Укладачі: В.В. Сташис, В.І. Тютюгін. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 313-314; Практика судів України з кримінальних справ (2006-2007) / Укладачі: В.В. Сташис, В.І. Тютюгін; За заг. ред.: В.В. Сташиса. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 696-697).

³ Див.: Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений. – С. 281.

⁴ Див., напр.: Бажанов М.И. Вказ. праця. – С. 20; Корнєєва А.В. Вказ. праця. – С. 133-134; Демин В.Ф. Вказ. праця. – С. 20 та ін.

згвалтуванням, угоном транспортних засобів, знищенням шляхів сполучень і транспорту та іншими аналогічними діями»¹. Таким чином, ознаками бандитизму фактично охоплювалися будь-які наслідки бандитських нападів. А оскільки в ст. 257 КК не зазначалися конкретні діяння, які може вчинити банда, то згідно з роз'ясненнями Верховного Суду України при їх кваліфікації належало виходити з наступного: за загальним правилом вчинені під час бандитських нападів злочини охоплювалися складом бандитизму і не потребували додаткової кваліфікації. І лише за умови, «якщо бандою вчинено злочин, за який згідно із законом встановлено більш сувору відповідальність, ніж за бандитизм, то такі дії підлягали кваліфікації за сукупністю злочинів – бандитизму і того більш тяжкого, який вчинила банда»².

Вочевидь, що за такого підходу порушувалися правила кваліфікації бандитизму. Адже юридичну кваліфікацію вчиненого не можна ставити в залежність тільки від розміру і характеру санкції, а питання про ознаки того чи іншого складу злочину вирішувати, виходячи виключно з його караності. Не міра покарання визначає кваліфікацію, а правильна кваліфікація визначає міру покарання. Погоджуємося із В.О. Навроцьким, який зауважив, що при кваліфікації диспозиція має пріоритет над санкцією кримінально-правової норми, отже кваліфікуючи злочин, слід виходити із ознак посягання, закріплених в диспозиції статті Особливої частини КК, а не із санкції – можливого покарання³. Санкція виражає ступінь суспільної небезпечності посягання, однак його природу, особливості конструкції складу не визначає.

¹ Див.: п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. «Про судову практику у справах про бандитизм». – Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1972-2004). – Х., 2004. – С. 435.

² Див.: Там само. – С. 435. За такого підходу відбувалося, що не склад злочину визначав його кваліфікацію, а характер і розмір санкції статті КК. Про помилковість такого підходу один із авторів цієї роботи вже писав в окремій статті, у якій наводилася і критика відповідних положень постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. «Про судову практику у справах про бандитизм». (Див.: Зінченко І.О. Деякі проблеми кримінальної відповідальності за бандитизм // Проблеми законності. – 2006. – № 79. – С. 116-121).

³ Див.: Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. – К.: Атка, 1999. – С. 363.

Для складених злочинів такою особливістю є пряма вказівка закону на ті діяння, з яких вони складаються. Для бандитизму в його чинній редакції законодавець такої вказівки не надає. На нашу думку, за ст. 257 КК необхідно кваліфікувати лише ті випадки, коли має місце організація банди або участь у ній. Якщо ж бандою вчинені напади, пов'язані із вчиненням окремих злочинів, то кваліфікація тільки за ст. 257 КК буде неповною, бо в ній не знайдуть відображення ознаки всіх діянь, вчинених бандою.

Саме таку виправлену позицію щодо кваліфікації бандитизму висловив Пленум Верховного Суду України в новій постанові від 23 грудня 2005 р. № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями», у п. 26 якого зазначено: «Суди мають ураховувати, що ст. 257 КК, яка містить законодавче визначення поняття бандитизму, не передбачає ні якихось конкретних цілей вчинюваних бандою нападів як обов'язкової ознаки складу цього злочину, ні відповідальності за вчинення її членами під час нападу злочинних діянь, які утворюють самостійні склади злочинів (крім відповідальності за організацію банди, участь у ній та у вчинюваних нею нападах). Тому в таких випадках судам належить керуватися положеннями ст. 33 КК, згідно з яким за сукупності злочинів кожен із них підлягає кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини КК»¹.

Отже, можна зробити висновок, що бандитизм до врахованої законодавцем сукупності злочинів, тобто до складеного одиначного злочину, не належить. Наразі це підтверджується не тільки його законодавчою конструкцією, а й визнається найвищою судовою інстанцією.

Під тим же кутом зору, що і бандитизм, можна розглянути злочин, передбачений ст. 294 КК – масові заворушення. Масові заворушення – це вчинювані великою групою осіб посягання на громадський порядок, що супроводжується насильством, погрозами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї та іншими подібними діями. Так само,

¹ Див.: Практика судів України з кримінальних справ (2006–2007) / Укладачі: В.В. Сташис, В.І. Тютюгін; За заг. ред. В.В. Сташиса. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 660.

як і за бандитизм, у ст. 294 КК передбачена відповідальність за організацію масових заворушень і за участь у них. Інші злочини, вчинені суб'єктом під час масових заворушень не охоплюються складом цього злочину і кваліфікуються самостійно за сукупністю зі ст. 294 КК¹.

Аргументи, наведені вище щодо кваліфікації хуліганства, бандитизму, масових заворушень тощо, можуть бути використані і при аналізі всіх інших діянь подібної конструкції. Зваживши їх, можна зробити висновок, що злочини збирального характеру не є складеними злочинами, передусім тому, що їх зміст законодавчо не визначений: кожного разу вони можуть виявлятися у вчиненні різних діянь, що охоплюються одним узагальненим поняттям (бандитизм, хуліганство тощо). Складені злочини, навпаки, визначені конкретно, оскільки діяння, з яких вони утворені, чітко названі («окреслені») самим законодавцем. Інакше кажучи, ці злочини завжди є складеними за своєю законодавчою конструкцією.

Крім того, злочини збирального характеру можуть утворюватися як із кримінально-караних, так й з інших діянь, які самі по собі не є злочинними, тоді як складений злочин можуть утворювати тільки злочини, кожен з яких прямо передбачений в Особливій частині КК.

Нарешті, на відміну від злочинів збирального характеру, в складених злочинах завжди можна чітко виділити, так би мовити, «прочитати, виявити» ознаки тих окремих злочинних діянь, які входять до їх складу, з яких вони утворюються і які їх складають, тоді як у злочинах, сформульованих шляхом використання узагальнених збиральних термінів, це зробити неможливо.

Наведені міркування дають підстави зробити висновок, що хоча злочини збирального характеру в окремих випадках їх вчинення і можуть посягати на декілька об'єктів кримінально-правової охорони та включати до себе інші злочинні діяння, однак до числа складених злочинів вони не належать.

¹ Див., напр.: Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Вид. четверте, доповн. – Х.: ТОВ «Одісей», 2008. – С. 835.

Розділ 6.

ЗЛОЧИН ІЗ ПОХІДНИМИ НАСЛІДКАМИ

6.1. Наукові підходи до визначення поняття злочину з похідними наслідками

До одиничних ускладнених злочинів належать також злочини з похідними наслідками. У літературі щодо таких діянь можна зустріти різні найменування: «злочини, що кваліфікуються за наслідками», «злочини, що характеризуються наявністю додаткових тяжких наслідків», «злочини, що кваліфікуються за додатковими тяжкими наслідками» тощо. Указаною термінологією, яка в принципі є ідентичною, вчені прагнуть відобразити специфіку цих діянь, яка полягає в тому, що такі злочини мають два види наслідків: основний (прямий, найближчий) і додатковий (похідний, віддалений), які настають послідовно, один за іншим внаслідок вчиненої особою дії (бездіяльності). До злочинів з похідними наслідками належать, наприклад, тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК); незаконне проведення аборту, якщо воно спричинило смерть потерпілої (ч. 2 ст. 134 КК); зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки (ч. 4 ст. 152 КК); умисне знищення або пошкодження майна, що спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 194 КК); умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, що спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 347 КК) та ін.

Злочини, в яких визначаються додаткові (похідні) наслідки, не є новелою сучасного законодавства і здавна відомі кримінальному праву. Їх склади передбачались ще в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року (наприклад, «необережне вбивство, як результат умисних понівечень або поранень» (ст. 1484); «необережне позбавлення життя, як результат умисного спричинення психічної або фізичної хвороби» (ст. 1488) тощо. Особливістю цих законодавчих конструкцій було те, що похідні наслідки ставилися в них на перше місце, вони передували основним наслідкам і вносилися законодавцем, так би мовити, на передній план. Посту-

пово, з розвитком законодавства, спочатку в Уголовному уложенні 1903 року, а потім і в радянських кримінальних кодексах акценти у визначенні суспільно небезпечних наслідків змінилися, і вони стали визначатися законодавцем в послідовному (хронологічному порядку): спочатку зазначався основний наслідок, потім похідний від нього.

У науці кримінального права на особливості цих злочинів першим звернув увагу А.Ф. Кістяківський, який, досліджуючи випадки сполучення в одному діянні умислу і необережності, зазначав, що все, що в діянні є умисного, ставиться за провину умисну; все, що є необережного – у провину необережну¹. Однак серйозне наукове обґрунтування юридичної природи злочинів з похідними наслідками здійснив А.А. Піонтковський, який вказував, що низка складів злочинів описана в законі таким чином, що до ознак об'єктивної сторони складу віднесені безпосередньо і певні якості дії (бездіяльності), і спричинений нею злочинний наслідок. У зв'язку з цим, розглядаючи їхню суб'єктивну сторону, необхідно розрізняти психічне ставлення особи до вчинених дій (бездіяльності) і психічне ставлення до злочинних наслідків, що настали. У таких складах ми зустрічаємося із випадками так званої «змішаної вини»².

Точка зору А.А. Піонтковського була сприйнята більшістю науковців, на підставі чого в кримінальному праві злочини, що кваліфікуються за наслідками, стали виділяти в окремий вид одиничних складних (ускладнених) злочинів.

Наприклад, Б.М. Леонтьєв, І.М. Тяжкова, А.М. Наумов вказували, що до складних одиничних злочинів належать злочини, ускладнені наявністю додаткових тяжких наслідків, що передбачає одночасно і наявність двох форм вини³.

¹ Див.: Кістяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Общая часть. Т. 1. – К., 1875. – С. 334.

² Див.: Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. – С. 398.

³ Див.: Курс уголовного права. Общая часть. – Т. 1 / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – С. 507; Наумов А.В. Уголовное право. Общая часть. Курс лекций. – М., 1996. – С. 318.

З.А. Незнамова називала такі діяння злочинами з декількома наслідками¹, а Є.В. Шевченко щодо цих злочинних діянь навіть ввів у науковий оборот новий термін – «злочини з похідними наслідками». На думку цього автора, у всіх деліктах даного виду мають місце два наслідки, «які настають послідовно, один за одним, як результат вчинення особою суспільно небезпечного діяння. Наявність проміжного наслідку в цих злочинах – головна ознака, що відокремлює їх від інших, передбачених у КК злочинів, які також мають в об'єктивній стороні складу злочину певні наслідки. Якщо немає проміжного наслідку – не буде і злочину, кваліфікованого за наслідками»².

Можна погодитися із таким поглядом на юридичну природу злочинів, що розглядаються, однак наступні висновки Є.В. Шевченка викликають заперечення. Так, на підставі визначення ознак злочинів з похідним наслідками, автор стверджує, що частина з них є складеними злочинами, тобто «в них кваліфікуюче похідне діяння, що утворює другий злочин, як би впливає із проміжного наслідку, що настав раніше, причому настав, виходячи з одного й того самого діяння особи. Прикладами таких складених злочинів є: умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК); проведення абортів особою, що не має спеціальної медичної освіти, якщо воно спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої (ч. 2 ст. 134 КК) тощо»³.

Думка про те, що злочини з похідними наслідками є видом складених злочинів, у літературі не нова. На цьому наполягали В.П. Малков, А.Д. Горбуза, Ю.І. Ляпунов та інші вчені. Так, характеризуючи тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть

¹ Див.: Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов / Под ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамовой. – М., 1999. – С. 290.

² Див.: Шевченко Є.В. Злочини з похідними наслідками. – Х., 2005. – С. 27-28.

³ Див.: Там само. – С. 37. Таку саму позицію займав і М.І. Бажанов, на думку якого злочини, кваліфіковані за наслідками в одних випадках можуть бути складеними, скажімо, як умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого; в інших – ні за яких умов не є такими, наприклад, зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки у вигляді самогубства потерпілої, оскільки самогубство самостійного злочину за кримінальним правом не утворює. (Див.: Бажанов М.І. Вказ. праця. – С. 24).

потерпілого, Ю.І. Ляпунов вказував, що воно «складається із умисного тяжкого тілесного ушкодження і необережного вбивства, і у сполученні вони складають якісно новий єдиний злочин, що має підвищений ступінь суспільної небезпеки»¹.

А.О. Пінаєв також писав, що конструюючи складені делікти законодавець не завжди чітко називає злочини при об'єднанні їх в один склад. «Найчастіше закон використовує таку термінологію, як «людські жертви», «загибель людей», «смерть потерпілого», «нещасні випадки з людьми», «тривалий розлад здоров'я», «тяжкі наслідки» тощо. Однак, загальновідомо, що під людськими жертвами, загибеллю людей і смертю потерпілого тут мається на увазі вбивство з необережності (ст. 119 КК), під тривалим розладом здоров'я – необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК), а під тяжкими та особливо тяжкими наслідками розуміється як вбивство або спричинення тілесних ушкоджень з необережності, так і необережне знищення чи пошкодження майна (ст. 196 КК)». Прикладом такого складеного злочину, на думку А.О. Пінаєва, є умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК), де законодавець об'єднав умисне тяжке тілесне ушкодження з необережним вбивством в один загальний склад, застосувавши модель ідеальної сукупності злочинів, передбачених ч. 2 ст. 121 і ст. 119 КК².

Подібні погляди можна зустріти і в наукових працях М.Г. Угрехелідзе. Хоча цей автор не розглядав злочини, що кваліфікуються за наслідками, як складені злочини, але так само стверджував, що «будь-який делікт, кваліфікований за наслідками є складною конструкцією, яка складається із двох повноцінних і самостійних складів. Так, умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть, передбачає умисне тяжке тілесне ушкодження плюс необережне вбивство, ... як перший, так і другий злочин у цю конструкцію увійшли в первозданному онтологічному вигляді без будь-яких змін»³.

¹ Див.: Ляпунов Ю.І. Вказ. праця. – С. 48-49.

² Див.: Пінаєв А.А. Курс лекцій по Общей части уголовного права. Книга I «О преступлениях». – Х., 2001. – С. 135-136.

³ Див.: Угрехелідзе М.Г. Проблема неосторожной вины в уголовном праве. – С. 89-90.

А.Д. Горбуза писав, що складений злочин представляє собою єдність двох відносно самостійних злочинних діянь основного (умисного) і додаткового (необережного), тобто фактично ототожнював складені злочини і злочини, що кваліфікуються за наслідками¹.

Т.Г. Черненко також не виділяє як окремий вид злочини, кваліфіковані за наслідками, називає їх злочинами із двома формами вини і вважає різновидом складених злочинів із врахованою законодавцем ідеальною сукупністю².

А.Г. Безверхов і І.Г. Шевченко відносять до складених злочинів умисне знищення або пошкодження майна, що потягло за собою смерть людини чи інші тяжкі наслідки, вважаючи, що своєрідність конструкції ч. 2 ст. 167 КК РФ (аналог ч. 2 ст. 194 КК України – *авт.*) «...полягає в тому, що законодавець як би зливає в один склад, юридично об'єднує два самостійних злочини, один з яких умисне знищення чи пошкодження майна, що потягло заподіяння значної шкоди, а інший – необережне спричинення смерті»³.

Вважаємо, що всі вищенаведені точки зору суперечать не тільки ознакам складених деліктів, які нами розглядалися в попередньому розділі, а й не відповідають загальному поняттю злочину в кримінальному праві.

Згідно з ч. 1 ст. 11 КК України злочином визнається передбачене цим кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Таким чином, злочин – це протиправне діяння. Кримінальна протиправність як формальна ознака злочину означає передбаченість його в кримінальному законі, а саме, що дія чи бездіяльність особи містять ознаки окремого складу злочину, описаного в конкретній статті Особливої частини КК, де вичерпним чином передбачені всі суспільно небезпечні діяння, які визнаються в даний час злочинами. Отже, акцентуючи увагу на тому, що складений злочин – є законодавчим об'єднанням в одному

¹ Див.: Горбуза А.Д. Смешанная форма вины по советскому уголовному праву. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1972. – С. 10-12.

² Див.: Черненко Т.Г. Вказ. праця. – С. 28.

³ Див.: Безверхов А.Г., Шевченко И.Г. Уничтожение и повреждение имущества: вопросы истории, теории, практики. – М.: Юрлитинформ, 2010. – С. 137-138.

складі декількох самостійних злочинних діянь, ми тим самим не просто можемо знайти в законі юридичні склади цих діянь, а й в самому складеному злочині звичайно можемо виділити (виокремити), часто, навіть, «прочитати» ті злочини, з яких він складається: *вбивство, поєднане із звалтуванням; розбій, поєднаний із спричиненням тяжкого тілесного ушкодження; заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем; хуліганство, поєднане із опором представнику влади* тощо.

Виходячи із викладеного, зазначені точки зору щодо юридичної природи злочинів із похідними наслідками, на нашу думку, є не зовсім коректними. Такі делікти не можуть належати до складених діянь, тому що не мають необхідних для них ознак і не складаються із декількох окремих злочинів. У цих злочинах законодавець об'єднує діяння і наслідки, що настали в результаті цього діяння. Аргументи щодо того, що «наслідки, вказані в конкретних статтях КК (наприклад, спричинення тяжкої шкоди, загибель потерпілого тощо) утворюють окремий злочин»¹, не витримують критики, бо наслідки самі по собі не можуть утворювати окремого злочину. Вони завжди є суспільно небезпечним результатом, істотною (матеріальною чи нематеріальною) шкодою, яку шляхом злочинного діяння (дії чи бездіяльності) спричиняє винний об'єкту посягання – охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам та їх учасникам.

Таким чином, злочин із похідними наслідками є окремим видом одиничного злочину, який теж має ускладнену законодавчу конструкцію. Зі складеним злочином його об'єднує те, що він також виникає тільки «на підставі особливої вказівки закону та існує лише настільки, наскільки він визнаний законом»². Однак, це є особливі випадки, які на думку М.Д. Сергеевського, повинні мати місце тоді, коли переслідування за найбільш тяжкі злочинні діяння не може бути порушене за формальними підставами, а також тоді, коли обвинування в більшому зі злочинних діянь є недоведеним на суді.

¹ Див.: Пинаев А.А. Особенности составов преступлений с двойной и смешанной формой вины. – Х., 1984. – С. 10.

² Див.: Таганцев Н.С. Русское уголовное право: Лекции. – Часть общая. – Том. 2. – СПб., 1902. – С. 1298.

Говорячи так, автор підкреслював думку, що подібні конструкції створені законом для полегшення діяльності судових органів¹.

Вважаємо, що законодавець, закріплюючи в законі склад злочину з похідними наслідками, враховує, передусім, його підвищену суспільну небезпечність, значну «руйнівну» силу прямого (першого, найближчого) наслідку, який об'єктивно, закономірно спроможний викликати похідні (віддалені) від нього шкідливі зміни. Типовість усталених сполучень діяння і декількох його наслідків, які мають вірогідність наставати один за іншим, їх підвищену суспільну небезпечність – все це законодавець повинен врахувати і відобразити. А це можливо лише за умови, якщо особливості породження одного наслідку іншим будуть адекватно закріплені у відповідній кримінально-правовій забороні. Саме тому, використовуючи наявні можливості законодавчої техніки, законодавець і зводить в єдине ціле діяння і його можливі наслідки, отримуючи при цьому якісно нову законодавчу конструкцію – злочин з похідними наслідками, з притаманними лише йому ознаками і особливостями.

Таким чином, як і у випадку зі складеними злочинами, у злочинах із похідними наслідками закон лише відображає реально існуючу дійсність, сутність і характер складної форми злочинної поведінки. Отже, на нашу думку, *злочин із похідними наслідками за своєю соціальною сутністю є особливою формою злочинної поведінки, яка характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпечності через спроможність діяння викликати декілька наслідків, які породжують один одного, настають послідовно і спричиняють шкоду декільком суспільним відносинам.*

6.2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочину з похідними наслідками

Розглянемо об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинів з похідними наслідками.

До *об'єктивних ознак* цих злочинів належать такі.

¹ Див.: Сергеевский Н.Д. Русское уголовное право. Пособие к лекциям. Часть общая. – СПб., 1913. – С. 334.

1. Наявність двох чи більше об'єктів (поліоб'єктність). Один із цих об'єктів є основним, а інший – додатковим обов'язковим об'єктом, якому завжди у разі вчинення вказаного злочину завдається шкода. Можна погодитися із Є.В. Шевченком, який аналізуючи співвідношення даних об'єктів з точки зору їхньої соціальної цінності, дійшов висновку, що додатковий обов'язковий об'єкт у злочинах із похідними наслідками завжди є більш важливим соціальним благом, ніж основний об'єкт. Найменування «додатковий» об'єкт у цих випадках характеризує не його цінність порівняно з основним об'єктом, а лише місце даного складу злочину в системі Особливої частини КК, яке визначається відповідно до основного безпосереднього об'єкту як складової частини об'єкта родового¹.

На перший погляд, за ознакою багатооб'єктності злочини з похідними наслідками співпадають зі складеними злочинами, які також завжди викликають соціально шкідливі зміни у сфері декількох об'єктів кримінально-правової охорони. Однак співвідношення основного і додаткового об'єктів у них відрізняється. Багатооб'єктність складеного делікту обумовлена тим, що він утворений із декількох окремих злочинів, кожен з яких посягає на певні (свої) суспільні відносини. Ці окремі злочини, як частини складеного, перебувають між собою у відносинах супідрядності: один з них завжди є основним діянням, а інший – додатковим (способом чи умовою вчинення першого). Відповідно, і об'єкт основного діяння, як правило, превалює над іншим, визначає ступінь суспільної небезпечності, спрямованість і зміст злочину в цілому, тоді як об'єкт додаткового діяння виконує допоміжну функцію, конкретизує зміст і спрямованість злочину, підвищує його суспільну небезпечність. Отже, для складених злочинів визначальним є основний безпосередній об'єкт (хоча іноді його соціальна цінність може бути меншою ніж у додаткового об'єкта).

У злочинах із похідними наслідками основний об'єкт також вказує на місце злочину в системі Особливої частини КК, однак ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння визначається, як правило, за ознаками додаткового об'єкту. Основний безпосередній об'єкт у цих злочинах виконує охоронювальну функцію щодо тих суспільних відносин, які є додатковим об'єктом. Можна

¹ Див.: Є.В. Шевченко. Вказ. праця. – С. 62.

зазначити, що в діяннях даного виду додатковий об'єкт є головним, більш значущим, він превалює над основним і вирішальним чином впливає на суспільну небезпечність злочину з похідними наслідками. При цьому механізм спричинення шкоди додатковому об'єкту завжди обумовлюється шкодою, яка завдається основному безпосередньому об'єкту.

2. Наявність, як правило, *активної поведінки* – дії. Аналіз злочинів із похідними наслідками свідчить, що більшість із них може бути вчинена лише шляхом складних дій¹. Як свідчать дослідження Є.В. Шевченка, у диспозиціях статей Особливої частини КК, що передбачають відповідальність за злочини з похідними наслідками, дія особи найчастіше виражається у фізичному впливі, за винятком окремих випадків, коли може мати місце вербальний вплив, наприклад, переляк, що спричинив психічне захворювання (ст. 121 КК), загроза при зґвалтуванні (ст. 152 КК) тощо².

Як виняток, у злочинах із похідними наслідками припускається і пасивна поведінка особи (змішана бездіяльність). Прикладом може стати спричинення тяжких тілесних ушкоджень шляхом бездіяльності, скажімо, коли мати не годує свою новонароджену дитину, внаслідок чого настають незворотні порушення функцій життєво важливих органів, що в наступному призводить до смерті дитини³.

У багатьох випадках у злочинах із похідними наслідками в описування діяння іманентно включаються і певні способи вчинення даних посягань.

Способи вчинення вказаних злочинів звичайно характеризуються підвищеною суспільною небезпечністю (є загально небезпечними) або пов'язані із насильницьким впливом на об'єкт. В обох випадках вказані способи є настільки інтенсивними, що призводять

¹ Як відомо, з фізичної сторони дія може бути простою і складною. Прості дії містять у собі одиничні (елементарні) акти поведінки людини, наприклад, завдання удару. Складні дії характеризуються ускладненою структурою. Серед них можна виділити ті, що складаються із кількох актів поведінки, кожен з яких може бути визнаний як самостійна дія. (Докладно про це див.: В.П. Тихий, М.І. Панов. Злочин, його види та стадії. – К., 2007. – С. 6-8.

² Див. Є.В. Шевченко. Вказ. праця. – С. 73.

³ Див.: Станіс В.В., Бажанов М.І. Преступления против личности в УК УССР и в судебной практике. – Х., 1981. – С. 80.

до спричинення шкоди декільком об'єктам кримінально-правової охорони, тобто певним чином обумовлюють багатооб'єктність цих злочинів.

3. Наявність двох суспільно небезпечних наслідків – основного (прямого, найближчого) і додаткового (похідного, віддаленого)¹. Ці наслідки настають послідовно, так би мовити, хронологічно, один за іншим внаслідок вчинення дії чи бездіяльності. При цьому основний (прямий) наслідок завжди тягне за собою додатковий (похідний), бо за своєю сутністю він є настільки інтенсивним, «руйнівним», що об'єктивно містить у собі реальну можливість настання похідного наслідку у всіх випадках вчинення такого злочину. Суспільно небезпечне діяння безпосередньої участі в настанні додаткового (похідного) наслідку не приймає. Воно породжує основний наслідок, який в свою чергу, викликає наслідок додатковий.

Розберемо викладене на прикладі злочину, передбаченого ч. 2 ст. 194 КК України. У цьому злочині є: а) діяння – знищення або пошкодження чужого майна; б) основний (прямий) наслідок – майнові збитки (у великих чи особливо великих розмірах), які настали через знищення чи пошкодження майна; в) додатковий (похідний) наслідок – загибель людей чи інші тяжкі наслідки. За аналогічною схемою можна розглядати будь-який злочин зазначеного виду.

Таким чином, саме наявність у діянні двох наслідків – прямого і похідного від нього – є визначальною ознакою злочинів з похідними наслідками, яка і відрізняє їх від ускладнених діянь інших видів.

Дослідження розглядуваних злочинів дає підстави для висновку, що визначення в них наслідків законодавець здійснює різним чином. У більшості випадків в якості прямого і похідного наслідків виступає реальна шкода життю, здоров'ю, власності, громадській

¹ Наприклад, В.О. Навроцький у злочинах даного виду наслідок, який спричиняє шкоду основному об'єкту, називає «проміжним», а той, що заподіює шкоду додатковому об'єкту – «кінцевим». (Див.: Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. – С. 255). Деякі науковці наслідки у таких злочинах називають «наслідками першого і другого порядку». (Див., напр.: Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х.: Право, 2010. – С. 246).

безпеці тощо. Однак в окремих випадках як похідний наслідок законодавець називає створення небезпеки спричинення шкоди (тобто визначає шкідливі наслідки як потенційно можливі)¹. Наприклад, умисне руйнування або пошкодження шляхів сполучення, споруд на них, рухомого складу або суден, засобів зв'язку чи сигналізації, а також інші дії, спрямовані на приведення зазначених предметів у непридатний для експлуатації стан, якщо це спричинило чи могло спричинити аварію поїзда, судна або порушило нормальну роботу транспорту, або створило небезпеку для життя людей чи настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 277 КК)².

Крім того, досить часто похідні наслідки формулюються законодавцем як альтернативні або із застосуванням оціночних понять, як то: «загибель людей», «інші тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки», «велика матеріальна шкода», «істотна шкода» тощо.

На нашу думку, використання вказаних прийомів законодавчої техніки при конструюванні злочинів із похідними наслідками не є випадковим. По-перше, тому, що залежно від особливостей основного безпосереднього об'єкту в різних складах цих злочинів

¹ В юридичній літературі більшість авторів схиляється до того, що створення реальної можливості настання шкоди також є суспільно небезпечним наслідком вчиненого діяння. Про це писали Н.Ф. Кузнєцова, В.М. Кудрявцев, М.И. Ковальов, С.В. Землюков, М.І. Панов, В.П. Тихий, П.С. Берзін та інші науковці. Зокрема, на думку Н.Ф. Кузнєцовой можливість настання шкідливих наслідків означає якісно новий стан, що виник в реальній дійсності, за якого з'явилися реальні, цілком конкретні умови, сили, спроможні спричинити шкоду об'єкту. (Див., напр.: Кузнєцова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. – С. 24; Ковалев М.И. Проблемы учения об объективной стороне состава преступления. – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1991. – С. 89; Берзін П.С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення. – К.: Дакор, 2009. – С. 46-48 та ін.).

Заслуговує на підтримку думка М.І. Панова і В.П. Тихого, які вважають, що у всіх випадках, коли існує законодавча вказівка на реальність загрози настання наслідків, шкода, що спричиняється об'єкту, полягає у порушенні стану захищеності, безпеки суспільних відносин, цінностей, благ, які поставлені під охорону кримінального закону. (Див.: Панов Н.И., Тихий В.П. Уголовная ответственность за создание опасности // Проблемы законности. – Х., 1997. – Вип. 32. – С. 107).

² Подібні злочини в літературі отримали назву «делікти небезпеки» або «делікти створення небезпеки».

як наслідок може виступати шкода, що завдається різноманітним додатковим безпосереднім об'єктам. А, по-друге, руйнівна сила основного (прямого) наслідку в окремих злочинах із похідними наслідками настільки велика і «різновекторна», що може викликати широкий спектр можливих наслідків. В останньому випадку їх визначення в законі навряд чи можливо здійснити без застосування оціночних понять, які «мають різноманітний зміст і у конкретному своєму прояві виступають у різних формах»¹. Вносячи у правові норми оціночний момент, такі поняття передбачають можливість самостійної оцінки конкретного випадку з боку правозастосувачів і здійснення на її основі індивідуального піднормативного регулювання суспільних відносин².

Нагадаємо, що в юридичний літературі висловлюються різні думки щодо доцільності існування в законі оціночних понять. Низка науковців, наприклад, Т.А. Костарева, М.І. Ковальов, А.В. Наумов вважають що таких понять взагалі слід позбуватися, тому що вони істотно підвищують ризик судових помилок³. Про необхідність за можливості уникати застосування оціночних понять для визначення кваліфікуючих ознак, особливо щодо суспільно небезпечних наслідків, писали С.В. Землюков, М.І. Панов, В.І. Ткаченко та інші вчені⁴.

¹ Див.: Брайнин Я.М. Уголовный закон и его применение. – М., 1967. – С. 63.

² Див.: Шапченко С.Д. Оценочные признаки в составах конкретных преступлений: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – К., 1988. – С. 10-11.

³ Див.: Костарева Т.А. Квалифицирующие обстоятельства в уголовном праве. – Ярославль, ЯрГУ, 1993. – С. 137; Ковалев М.И. Оптимальное соотношение формального и оценочного в уголовном законе // Сов. гос-во и право. – 1973. – № 11. – С. 69-70; Наумов А.В. Применение уголовно-правовых норм. – Волгоград, 1973. – С. 97-98.

⁴ Див.: Землюков С.В. Понятие вредных последствий преступления и их правовое значение: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1983. – С. 21-23; Землюков С.В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1991; Панов Н.И. О точности норм уголовного права и совершенствовании законодательной техники // Правоведение, 1987. – № 4. – С. 81-82; Панов Н.И. Оценочные понятия и их применение в уголовном праве // Проблемы соц. законности. – Х.: Вища школа, 1981. – Вып. 7. – С. 99-106; Ткаченко В.И. Составы преступлений с отягчающими обстоятельствами // Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью. – М., 1988. – С. 39.

Ми погоджуємося із тим, що оціночні поняття не повинні широко використовуватися для визначення ознак складу злочину, однак вважаємо, що в певних випадках їх застосування є доцільним і, навіть, корисним. Як справедливо зазначив В.М. Кудрявцев, «супільні відносини протягом дії кримінально-правової норми постійно зазнають змін, розвиваються, ускладнюються. Суд повинен мати можливість в певних межах враховувати ті зміни, що відбуваються в житті. Таку можливість забезпечують оціночні поняття»¹. Про важливу регулятивну функцію, яку виконують оціночні поняття, писав і М.І. Панов, зазначаючи, що оціночні поняття «...надають кримінально-правовому регулюванню більшу гнучкість, повноту, динамічність, що дозволяє кримінальному закону враховувати всю різноманітність явищ у їх динаміці та розвитку»².

Отже, використання оціночних понять при визначенні похідних наслідків у розглядуваних злочинах є виправданим, однак має бути виваженим і обережним. У тих випадках, де їх неможливо уникнути в законі, формалізація оціночних понять має здійснюватись за допомогою судової практики.

Наразі в судовій практиці існують певні напрацювання щодо тлумачення змісту похідних наслідків, які визначені через оціночні поняття в окремих злочинах з похідними наслідками. Наприклад, згідно з п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевих свободи та статевих недоторканності особи» особливо тяжкими наслідками, передбаченими ч. 4 ст. 152 та ч. 3 ст. 153 КК можуть бути визнані, зокрема, смерть або самогубство потерпілої особи, втрата нею будь-якого органу чи втрата органом його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний із стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину, непоправне знівечення обличчя, переривання вагітності чи втрата репродуктивної функції, а так само зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є не-

¹ Див.: Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – С. 118.

² Див.: Панов Н.И., Огородник А.П. Методологический аспект исследования оценочных понятий в уголовном праве // Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Х.: Право, 2004. – С. 319.

безпечною для життя людини, які сталися внаслідок зґвалтування або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом¹.

У пункті 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» вказується, що під тяжкими наслідками в ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 252 КК слід розуміти: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах, тощо².

Тяжкими наслідками при перевищенні влади або службових повноважень (ч. 3 ст. 365 КК), згідно з роз'ясненнями, що містяться у п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду від 26 грудня 2003 р. № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень», визнаються заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень, або смерті, доведення його до самогубства, спричинення матеріальних збитків, які у 250 і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян, розвал діяльності підприємства, установи, організації, їх банкрутство, створення аварійної ситуації, що потягла людські жертви, тощо³.

Отже, вважаємо, що завдяки судовій практиці і роз'ясненням вищої судової інстанції цілком можливо нейтралізувати негативні якості оціночних понять, уніфікувати їх зміст і тим самим уникнути помилок при кваліфікації злочинів.

4. Матеріальний склад злочинів із похідними наслідками і наявність опосередкованого причинного зв'язку. Усі злочини з похідними наслідками мають матеріальний склад, а тому встановлення причин-

¹ Див.: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1972-2009). – С. 703.

² Див.: Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 1. – С. 9.

³ Див.: Там само. – 2004. – № 2. – С. 8.

ного зв'язку в них є обов'язковим. Однак з'ясування особливостей співвідношення діяння і наслідків у їх складах призводять до висновку, що встановленню підлягає не тільки причинний зв'язок між діянням і основним (прямим, найближчим) наслідком, а й зв'язок між діянням і наслідком додатковим (похідним, віддаленим).

Причинний зв'язок у першій із зазначених ланок є прямим або безпосереднім¹. Щодо діяння і додаткового (похідного) наслідку слід говорити про опосередкований причинний зв'язок. При його встановленні потрібно визначити: а) наявність безпосереднього зв'язку між діянням і основним (прямим) наслідком; б) передумови в часі прямого наслідку щодо похідного наслідку; в) обумовленість похідного наслідку прямим наслідком; г) реальну можливість настання похідного наслідку внаслідок спричинення основного (прямого) наслідку. Як бачимо, в зазначеному випадку спрацьовує правило «причина причини є причиною спричинення» (*causa causae est causa causati*), що визначає сутність опосередкованого причинного зв'язку.

Таким чином, якщо не встановлено причинний зв'язок між діянням і додатковим (похідним) наслідком, то буде відсутнім і склад даного злочину, а особа може понести кримінальну відповідальність лише за діяння, що спричинило настання основного (прямого) наслідку, звичайно, за умови причинного зв'язку між ними.

Наведене дозволяє стверджувати, що приналежність злочинів із похідними наслідками до складних одиничних злочинів пояснюється також і специфічним характером їх причинного зв'язку, який, як доведено, також має складний характер.

Прикладом правильного встановлення причинного зв'язку між діянням і наслідками у злочині даного виду може стати наступна кримінальна справа.

Дніпровський районний суд м. Києва вироком від 24 травня 2005 р. засудив Б. за ч. 2 ст. 121 КК за те, що він 18 вересня 2004 р., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, через особисту не-

¹ Як зазначав В.М. Кудрявцев, «під прямим причинним зв'язком ми розуміємо такий розвиток подій, який був викликаний суспільно небезпечною дією чи бездіяльністю і призвів до злочинного результату, що відбувся без втручання інших людських вчинків». (Див.: Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступлений. – М., 1960. – С. 214).

приятель побив А., завдавши йому по декілька ударів кулаком у голову та ногою в живіт, заподіявши потерпілому тяжкі тілесні ушкодження, від яких 22 вересня цього ж року А. помер.

У касаційній скарзі захисник посилався на те, що судове слідство у справі проведено неповно й однобічно, з порушенням права засудженого на захист та інших вимог кримінально-процесуального закону. Він стверджував, що Б. злочинів, за які його засуджено, не вчиняв, а висновки суду не відповідають фактичним обставинам справи і не підтверджені зібраними у ній доказами, котрим суд, крім того, не дав належної оцінки, внаслідок чого неправильно застосував кримінальний закон.

Перевіривши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у задоволенні касаційної скарги відмовила з таких підстав. Як убачалося із матеріалів справи, досудове та судове слідство у ній проведено з дотриманням вимог кримінально-процесуального закону, порушень закону, що тягли б скасування постановлених у справі судових рішень, не встановлено, а висновки суду про винність Б. у вчиненні ним злочинів, за які його засуджено, відповідають фактичним обставинам справи і підтверджені перевіреними у ній та викладеними у вирокі доказами.

Зокрема, свідок К. на досудовому слідстві та в судовому засіданні дав докладні показання про обставини побиття Б. потерпілого А. і заподіяння останньому таких тілесних ушкоджень, від яких той помер. Свої показання свідок підтвердив і при проведенні за його участю відтворення обстановки й обставин події, очної ставки з Б. Інший свідок – Л. – послався у своїх показаннях на те, що під час інциденту між А. та Б., останній завдавав удари ногами по тілу потерпілого і при цьому один з ударів було завдано ногою зверху вниз.

Згідно з висновками судово-медичної експертизи в А. виявлені тяжкі тілесні ушкодження живота, небезпечні для життя в момент заподіяння, від яких сталася смерть потерпілого. Експерт у судовому засіданні повністю підтвердив висновок експертизи і пояснив, що між отриманою потерпілим А. травмою живота та настанням його смерті є необхідний причинний зв'язок. Крім того, експерт зазначив, що така травма при падінні виникнути не може.

Виходячи з наведеного, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у задоволенні касаційної скарги відмовила і визначила, що завдання ударів ногами по тілу потерпілого, від яких настала його смерть, за відсутності доказів наявності умислу в особи на позбавлення потерпілого життя, суд правильно кваліфікував за ч. 2 ст. 121 КК¹.

До *суб'єктивних ознак* розглядуваних злочинів належить змішана вина: умисел щодо діяння і основного (прямого, найближчого) наслідку і необережність щодо додаткового (похідного, віддаленого) наслідку.

Питання про змішану (складну, подвійну) вину є неоднозначним і суперечливим у кримінальному праві². Як відомо, окремі склади злочинів у законі сформульовані таким чином, що в них має місце ускладнена суб'єктивна сторона, коли в межах одного складу злочину чітко проглядається різне психічне ставлення суб'єкта до діяння (умисел) і до наслідків (необережність). Такі склади в теорії кримінального права називаються складними складами з двома формами вини³. Їм в свою чергу відповідають складні злочини з двома формами вини, які інакше вчені називають злочинами, що кваліфікуються за тяжкими наслідками або злочинами з похідними наслідками⁴.

На думку А.І. Рарога, який досліджував суб'єктивну сторону злочинів даного виду, вони характеризуються сполученням двох різних форм вини: умислу і необережності (сполучення прямого і непрямого умислу, а також самовпевненості та недбалості змішаної вини не утворює). При цьому йдеться про «різне психічне ставлення особи щодо різних юридично значущих об'єктивних ознак, одні з яких є обов'язковою ознакою основного складу злочину, а

¹ Див.: Рішення Верховного Суду України. – 2007. – Вип. 1(14). – С. 103–105.

² У роботі не ставиться завдання докладно аналізувати проблему так званої змішаної (складної, подвійної) форми вини, а звертається увага на це питання лише в зв'язку з характеристикою злочинів з похідними наслідками.

³ А.Н. Трайнін з цього приводу зазначав, що сполучення двох форм вини є можливим лише у складних складах злочинів такого типу. (Див.: А.Н. Трайнін. Общее учение о составе преступлений. – М., 1957. – С. 112).

⁴ Див.: Малков В.П. Совокупность преступлений. – С. 112; Шевченко Є.В. Вказ.праця. – С. 35–37.

інші – кваліфікуючим наслідком»¹. На неоднорідне психічне ставлення особи щодо діяння і наслідків у злочинах даного виду вказують В.Д. Іванов, С.К. Мазуков, Є.В. Шевченко та інші автори.

А.І. Рарог виділяє два типи злочинів, кваліфікованих за наслідками, залежно від особливостей їх суб'єктивної сторони. Перший тип складають злочини, основний склад яких є матеріальним, а в ролі кваліфікуючої ознаки виступає більш тяжкий наслідок, ніж той, що є обов'язковою ознакою основного складу. Для цих злочинів характерним є те, що кваліфікуючий наслідок полягає у спричиненні шкоди не тому безпосередньому об'єкту, на який посягає основний вид даного злочину, а іншому об'єкту. Скажімо, умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК) в якості об'єкта має здоров'я людини, однак якщо воно спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК), то об'єктом цього необережного посягання стає життя людини. Злочини з похідними наслідками даного типу характеризуються умисним спричиненням прямого наслідку і необережним ставленням до більш тяжкого похідного наслідку, який є кваліфікуючою ознакою цього злочину.

Другий тип злочинів, кваліфікованих за наслідками, характеризується неоднорідним психічним ставленням до дії (бездіяльності), що є злочинними незалежно від наслідків, а також до кваліфікуючого наслідку. Це стосується тих злочинів, основний склад яких є формальним, а кваліфікований склад містить певні тяжкі наслідки. Вказані наслідки можуть визначатися конкретно, наприклад, незаконне проведення абортів, якщо воно спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої (ч. 2 ст. 134 КК) або формулюватись за допомогою оціночних понять – зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки (ч. 4 ст. 152 КК). У складах цього типу умисне вчинення злочинної дії (бездіяльності) сполучається із необережним ставленням до кваліфікуючого наслідку².

Звернемо увагу, що в КК РФ 1996 р. питання щодо відповідальності за злочини, які вчинені з двома формами вини, регламентується безпосередньо в законі. У ст. 27 КК РФ зазначається, «якщо в

¹ Див.: Рарог А.І. Кваліфікація преступлений по субъективным признакам. – С. 130-131.

² Див.: Рарог А.І. Вказ. праця. – С. 132-133. Позицію А.І. Рарога підтримує Т.Г. Черненко. (Див.: Черненко Т.Г. Вказ. праця. – С. 28-29).

результаті вчинення умисного злочину спричиняються більш тяжкі наслідки, які за законом тягнуть більш суворе покарання і не охоплюються умислом особи, кримінальна відповідальність за такі наслідки настає тільки у випадках, якщо особа передбачала можливість їх настання, але без достатніх до того підстав розраховувала на їх відвернення, або у випадку, якщо особа не передбачала, але повинна була і могла передбачити настання цих наслідків. У цілому такий злочин визнається вчиненим умисно». Приблизно так само вирішується зазначене питання і в КК Туркменістану 1997 р. тощо.

Отже, додаткові (похідні) наслідки можуть бути поставлені особі у провину лише за умови необережного до них ставлення. Щодо діяння і основного (прямого) наслідку повинна бути встановлена умисна форма вини.

Таким чином, підсумовуючи розглянуті вище ознаки, визначимо, що *злочин із похідними наслідками* – це вид багатооб'єктного ускладненого одиничного злочину, в якому умисне суспільно небезпечне діяння спричиняє два окремих наслідки – основний (прямий) та додатковий (похідний), що настають послідовно і характеризуються різним психічним ставленням особи: до прямого наслідку – умисел, а до похідного – необережна форма вини.

Як і всі одиничні злочини, злочин із похідними наслідками завжди кваліфікується за однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК.

6.3. Відмежування злочину з похідними наслідками від суміжних понять і окремі питання його кваліфікації

Злочини з похідними наслідками, передусім, слід відрізняти від складених злочинів. Як зазначалося, в юридичній літературі багато авторів ототожнюють такі діяння¹ або співвідносять їх як родові (складений злочин) та видові (злочин з похідними наслідками) поняття².

¹ Див.: Угрехелідзе М. Вказ. праця. – С. 89-90; Горбуза А.Д. Вказ. праця. – С. 10-12; Безверхов А.Г., Шевченко І.Г. Вказ. праця. – С. 137-139 та ін.

² Див.: Черненко Т.Г. Вказ. праця. – С. 27; Бажанов М.І. Вказ. праця. – С. 24; Шевченко Є.В. Вказ. праця. – С. 19-20 та ін.

Вище вже наводилися аргументи на користь того, що вказані одиничні злочини мають різну юридичну природу, самостійні ознаки і є окремими видами ускладнених одиничних злочинів. Об'єднує складені злочини і злочини з похідними наслідками те, що вони мають складні законодавчі конструкції, через що зовні видаються схожими на множинність злочинів. Існують ці законодавчі конструкції до тих пір, поки їх такими визнає законодавець.

У той же час об'єктивні та суб'єктивні ознаки зазначених злочинів істотно відрізняються. Складені злочини утворюються із двох або більше окремих взаємопов'язаних умисних злочинних діянь, з яких одне є основним, а інші – додатковими, що сприяють (супроводжують) вчинення основного.

Злочин із похідними наслідками складається із умисного діяння і двох наслідків: основного (прямого) і додаткового (похідного), причому, психічне ставлення до останнього характеризується лише необережною формою вини.

На практиці визначення суб'єктивних ознак злочинів із похідними наслідками викликає найбільше помилок. Особливі проблеми виникають при кваліфікації тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК) і його відмежуванні від умисного та необережного вбивства.

Зокрема, неправильне встановлення форми вини щодо наслідків злочину призвело до судової помилки за справою Б. і Д., яких було засуджено апеляційним судом Луганської області: Б. – за пунктами 12, 13 ч. 2 ст. 115 КК; Д. – за п. 12 ч. 2 цієї ж статті КК за те, що вони, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, затіяли сварку з О., під час якої в них на ґрунті особистих неприязних стосунків виник умисел на його вбивство. Б., діючи за попередньою змовою з Д., завдав кілька ударів кулаками в обличчя О. Після нього потерпілому завдав ударів кулаками в цю ж частину тіла Д., від чого О. впав на підлогу. Намагаючись позбавити життя потерпілого, Д. і Б. завдали йому не менше ніж п'ять ударів ногами по тулубу з обох боків, а останній – ще й удару ногою по голові. Потім Д., а після нього й Б., завдали металевим совком не менше ніж п'ять ударів по голові О., а Б. – ще й по тулубу потерпілого. Діючи спільно, Б. і Д. заподіяли О. тілесні ушкодження у виді ран, перелому кісток носа, численних переломів ребер, розриву тканини печінки, від яких той помер на місці події.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши наведені у касаційній скарзі доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що скарга підлягає задоволенню частково, а вирок щодо Б. і Д. — зміні у порядку, передбаченому ст. 395 КПК, з таких підстав.

Висновки суду про винність Б. у злочині, за який його засуджено, відповідають фактичним обставинам справи і підтверджені наведеними у вирокі доказами, які суд належним чином дослідив. Доводи засудженого Б. про те, що між його діями і смертю О. немає причинного зв'язку, безпідставні і спростовані такими доказами.

При розслідуванні справи та її розгляді в суді Б. визнав факт побиття разом із Д. потерпілого. Він засвідчив, що спочатку удари завдав кулаками в обличчя О., а після того, як той впав, — ногами по тулубу й голові, а також ударив один раз у живіт. Показання Б. про обставини побиття потерпілого підтверджені показаннями Д., які останній давав під час досудового слідства, а також об'єктивно узгоджуються з даними судово-медичної експертизи трупа О., згідно з якими наявні на ньому рани, крововиливи, садно, переломи кісток носа і ребер та розрив тканини печінки утворилися внаслідок дії тупих твердих предметів, якими, за висновком експерта, могли бути кулаки, взуті ноги. Рани в ділянці голови, за його ж твердженням, могли утворитися від дії тупого твердого предмета з обмеженою контактуючою поверхнею, яким міг бути металевий совок, долучений до справи як речовий доказ. Смерть потерпілого настала від закритої травми тулуба, що супроводжувалася численними переломами ребер, розривом тканини печінки. Разом з тим доводи Б. про відсутність у нього умислу на вбивство О. та вчинення злочину за попередньою змовою із Д. ґрунтуються на матеріалах справи, тому заслуговують на увагу.

Обґрунтовуючи наявність у засуджених умислу на вбивство потерпілого, суд у вирокі послався на їхні дії, спрямовані на виконання об'єктивної сторони злочину, а також кількість і локалізацію тілесних ушкоджень на трупі О. та механізм їх заподіяння. Однак з такими висновками суду погодитися не можна.

Як убачається з матеріалів справи, Б., Д. і О. проживали неподалік один від одного, стосунки між ними були нормальними. Безпосередньо перед подією, що сталася, а також у перервах між по-

биттям потерпілого Б. і Д. розпивали з ним спиртні напої. Б. і Д. ще на початку досудового слідства заявили, що умислу на вбивство О. не мали, а побили його за те, що він проміняв телевізора, який йому не належав, на горілку, але в цьому зізнатися не бажав. Крім того, відповідно до показань засуджених при побитті потерпілого вони один одного стримували від активних дій і залишили його живим. Такі показання Б. і Д. наявними у справі доказами не спростовані та не суперечать висновку судово-медичної експертизи, згідно з яким потерпілий після заподіяння йому тілесних ушкоджень короткий проміжок часу міг рухатися і вчиняти певні дії.

Не може в цьому випадку бути доказом про умисне позбавлення життя засудженими О. й та обставина, що вони, як установив суд, завдали йому ударів совком по голові. Такі дії не мають причинного зв'язку зі смертю потерпілого. Згідно з висновком судово-медичного експерта в такий спосіб О. були заподіяні легкі тілесні ушкодження. Із пояснень експерта в суді вбачається, що за умови надання потерпілому медичної допомоги наслідок його лікування міг бути позитивним.

Суд установив і зазначив у вирoku, що Б. і Д. під час побиття потерпілого діяли спільно і в ситуації, що склалася, були співвиконавцями злочину. Даних про те, що вони заздалегідь домовилися про вбивство О., у справі немає. Не навів їх у вирoku й апеляційний суд, обмежившись лише формальним посиланням на вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб.

Ураховуючи всі обставини вчинення злочину, спосіб заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому, причини припинення злочинних дій, а також поведінку засуджених і потерпілого, яка передувала події, їх відносини, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що Б. і Д. при побитті О. не мали умислу на його вбивство, а тілесні ушкодження заподіяли йому в обопільній бійці без мети позбавлення життя. Про те, що така бійка мала місце, крім визнання цієї обставини засудженими, свідчать також дані судово-медичних експертиз про наявність у них тілесних ушкоджень. При цьому, завдаючи потерпілому ударів по тулубу, засуджені усвідомлювали, що такими діями заподіюють тілесні ушкодження, небезпечні для його життя, передбачали, що від таких дій може настати смерть О., але легковажно

розраховували на її відвернення, тобто ставлення засуджених до наслідків, що настали, було необережним (злочинно самовпевненим).

За таких обставин колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирок апеляційного суду щодо Б. та Д. змінила: перекваліфікувала дії Б. із пунктів 12, 13 ч. 2 ст. 115 КК, Д. – із п. 12 ч. 2 цієї ж статті на ч. 2 ст. 121 КК¹.

Таким чином, невстановлення умислу до похідного наслідку надало підстави кваліфікувати це діяння за ч. 2 ст. 121 КК, тобто як злочин з похідними наслідками.

Питання щодо відмежування умисного вбивства від умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, через свою суперечливість і неоднозначність спеціально роз'яснено Пленумом Верховного Суду України в постанові від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи» (п. 22), де акцентувалася увага, що «суди повинні ретельно досліджувати докази, що мають значення для з'ясування змісту і спрямованості умислу винного. Питання про умисел необхідно вирішувати виходячи із всіх обставин вчиненого діяння, зокрема, враховувати спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їх стосунки. Визначальним при цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій: (при умисному вбивстві настання смерті охоплюється умислом винного, а в разі заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, ставлення винного до її настання характеризується необережністю»².

Зазначені роз'яснення Пленуму Верховного Суду України були покладені колегією суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у підставу виправлення судової помилки, припущеної Апеляційним судом АРК щодо кваліфікації дій А., якого було засуджено за умисне вбивство і визнано винним у тому, що він, будучи судимим за умисне вбивство, 9 травня 2005 р. під час сварки, що виникла в процесі застілля у кв. 160

¹ Див.: Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 4. – С. 21-22.

² Див.: Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 1. – С. 41.

на вул. Субхи, 5 смт. Гаспра м. Ялти, з неприязні умисно вбив У. А. наніс потерпілому численні удари ногами в різні частини тіла, наступив йому на шию ногою.

У касаційній скарзі засуджений А. просив змінити вирок, пере-кваліфікувати його дії з п. 13 ч. 2 ст. 115 на ч. 2 ст. 121 КК України, стверджуючи, що він побив потерпілого, але не мав наміру вбивати його.

Заслухавши доповідь судді Верховного Суду України, засудженого А., який підтримав доводи скарги, міркування прокурора, перевіrivши матеріали справи та обговоривши доводи скарги, колегія суддів дійшла наступного.

Винність А. у вчиненні злочину за обставин, зазначених у вирок-у, доведена показаннями самого засудженого, свідка К. та іншими доказами у справі. Разом із тим суд безпідставно дійшов висновку про те, що, наносячи У. численні удари ногами, А. мав умисел на позбавлення його життя.

Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України зазначила, що приймаючи рішення про зміст і спрямованість умислу винного А., суду потрібно було виходити з сукупності всіх обставин вчиненого злочину, до того ж ураховувати не тільки саму по собі кількість нанесених винним ударів потерпілому, а й використані ним знаряддя і засоби злочину, його стосунки з потерпілим, які передували злочину, поведінку під час виконання злочину, причини припинення злочинних дій. У той же час, визнаючи засудженого винним в умисному вбивстві У. під час сварки і кваліфікуючи ці дії за ч. 2 п. 13 ст. 115 КК України, суд фактично виходив із факту нанесення ним численних ударів ногами в різні частини тіла потерпілого, від чого той і помер, і не врахував, що сам по собі факт нанесення потерпілому численних ударів не свідчить про умисел А. на вбивство. Не було взято до уваги і ставлення засудженого до вчиненого та інші дані, які містяться в матеріалах справи.

Під час досудового слідства і в судовому засіданні А. сам визнавав факт побиття ним потерпілого і стверджував, що не мав умислу на вбивство. Зазначені твердження засудженого не спростовані, у матеріалах справи немає даних, які б свідчили про намір А. вчинити вбивство У. Згідно з матеріалами справи засуджений, потер-

пілий і свідок К. упродовж вказаного дня розпивали спиртні напої. Застілля вони розпочали у квартирі останньої з самого ранку. Напідпитку з'ясовували між собою стосунки і весь час сварились. Надвечір, коли вони знову зійшлися, між А. і У. розгорівся конфлікт, оскільки К. продовжувала за столом жалітись на останнього та розповідала, що він її часто б'є. А. став на захист господарки квартири. Заявивши, що провчить її кривдника, він побив його руками і ногами.

Щодо безпосередньої події злочину, то суд, згідно з мотивувальною частиною вироку, побудував своє рішення винятково на показаннях свідка К. на досудовому слідстві. Разом із тим він проаналізував їх вибірково. До того ж у судовому засіданні К. безпосередньо не допитувалася і ті її твердження, які мають суттєве значення для справи, залишилися без уваги. Йдеться про наступне: К. зазначала, що як тільки А. на її зауваження припинив бити У, він заставив потерпілого йти до ванної кімнати вмитись і, не дочекавшись цього, примусив його зробити це. Незабаром вони вийшли звідти, та А. знову почав бити потерпілого, проте на її зауваження припинив свої дії і пішов із квартири. Крім цього, К. твердила, що коли А. залишив квартиру, то вони ще раз повернулись до спиртного. Вона пригостила і потерпілого, який перебував на підлозі, при цьому запитала його чи потрібно викликати швидку допомогу, але він відмовився.

За таких обставин вчинене А. діяння необхідно розглядати не як умисне вбивство У., а як умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинило смерть потерпілого. Тому злочинні дії засудженого слід перекваліфікувати з п. 13 ч. 2 ст. 115 на ч. 2 ст. 121 КК України¹.

* * *

Завершуючи розгляд питання щодо поняття і видів одиничних злочинних діянь, зазначимо, що проведений в роботі їх аналіз надає підстави зробити наступні висновки.

1. При встановленні єдності злочинного діяння необхідно базуватися на двох критеріях: юридичному і соціальному. Одиничний

¹ Див.: Кримінальне судочинство в Україні: Судова практика. Злочини проти життя особи (вбивства): Офіц. вид. / Верх. Суд України. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – С. 480–482

злочин конструюється законодавцем, виходячи із соціальних властивостей відповідного діяння, і, передусім, типовості цього діяння, єдності його об'єктивних і суб'єктивних ознак. Із точки зору юридичної форми – одиничний злочин завжди передбачається кримінально-правовою нормою в якості одного (єдиного) складу злочину. Отже одиничний характер вчиненого злочину визначається як межами кримінально-правової норми, так і соціальним змістом вчинених дій, що складають зміст злочину. Ігнорування хоча б одного із зазначених критеріїв призводить до неправильного встановлення змісту злочину, і як, наслідок, до помилок у кваліфікації.

2. Одиничні злочини можуть мати найрізноманітніші юридичні конструкції і виявлятися у різних видах. Вони можуть бути простими і ускладненими. В останньому випадку не виключається їх зовнішня схожість із множинністю злочинів і виникає потреба у відмежуванні від неї.

3. Важливість з'ясування поняття і сутності одиничних злочинів обумовлюється тим, що вони є найважливішим інструментом у пізнанні інституту множинності злочинів.

По-перше, одиничні злочини дають змогу з'ясувати із яких структурних елементів складається сама множинність.

По-друге, визначення поняття та видів одиничних злочинів має значення як для кваліфікації злочинів, так й для призначення за них покарання.

Нарешті, це дає можливість знайти критерії для відмежування одиничних злочинів від схожих з ними видів множинності та інших кримінально-правових інститутів і уникнути тим самим помилок при кваліфікації.

Розділ 7.

ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ОДИНИЧНИЙ ЗЛОЧИН У СТРУКТУРІ МНОЖИННОСТІ ЗЛОЧИНІВ

Одиничний злочин є структурним елементом будь-якого виду множинності злочинів. Утім, не завжди формальна наявність двох чи більше одиничних злочинів утворює їх множинність. Обов'язковою ознакою множинності є те, що всі одиничні злочини, які входять до її складу, повинні бути юридично значущими та зберігати свої юридичні властивості. На цьому наголошує більшість авторів, які досліджували множинність злочинів.

Зокрема, І.М. Тяжкова та Б.М. Леонтьєв пишуть, що множинність злочинів – це вчинення однією особою двох чи більше злочинів, за які не спливили строки давності і не погашена судимість¹.

З.А. Незнамова під множинністю розуміє «сполучення в поведінці однієї й тієї самої особи декількох правопорушень, передбачених кримінальним законом, за умови, що кожний із актів злочинної поведінки суб'єкта є самостійним складом злочину, зберігає кримінально-правове значення і не має процесуальних перешкод для кримінального переслідування»². Такий погляд на сутність множинності підтримується І.Б. Агаєвим, В.П. Малковим та іншими науковцями³.

Наведені судження знаходять своє безпосереднє втілення і в нормах кримінального закону. Так, у ч. 4 ст. 32 КК прямо передбачено, що повторність відсутня, якщо за раніше вчинений злочин особу було звільнено від кримінальної відповідальності на підста-

¹ Див.: Курс уголовного права. Общая часть. Т.1. / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М.: Зерцало, 1999. – С. 497.

² Див.: Уголовное право. Общая часть: Учебник для вузов / Отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова. – М., 1997. – С. 296.

³ Див.: Агаев И.Б. Рецидив в системе множественности преступлений. – М.: Юрист, 2002. – С. 9; Малков В.П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. – С. 12; Зінченко І.О., Тютюгін В.І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання. – Х.: Фінн, 2008. – С. 16.

вах, встановлених законом, або якщо судимість за цей злочин було погашено або знято. А в ч. 1 ст. 33 КК зазначається, що у разі визнання вчиненого сукупністю злочинів не враховуються такі злочини, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом. На юридичну значущість попереднього злочину вказується і в ст. 34 КК, коли зазначається, що рецидивом визнається не просто вчинення особою нового умисного злочину, а лише за умови, якщо за попередній умисний злочин така особа має судимість, бо погашення або зняття останньої виключає наявність такого виду множинності, як рецидив.

Отже, можна стверджувати, що множинність злочинів буде відсутньою, якщо хоча б по одному із двох вчинених одиничних злочинів встановлені обставини, що знищують його кримінально-правові наслідки або виключають кримінальне переслідування за нього. Зважаючи на цю ознаку множинності, в літературі зазначені обставини звичайно розглядаються як такі, що виключають множинність злочинів¹.

Ми вважаємо, що в даному випадку більш правильно говорити про обставини, що виключають одиничний злочин у структурі (із структури) множинності злочинів. Пояснюється це, перш за все, тим, що одиничний злочин є первинним елементом множинності, тому й питання щодо останньої виникає лише тоді, коли особа вчинила хоча б два одиничних злочини. По-друге, обставини, що виключають окремих одиничний злочин із структури множинності, не завжди спроможні виключити саму множинність у випадках, якщо до її складу входять, наприклад, не два, а три чи більше одиничних злочинів.

Слід урахувати також, що соціально-правовий зміст множинності злочинів нерозривно пов'язаний із одиничними злочинами, які є структурними елементами останньої. Ось чому, з одного боку, поза поняттям «множинність злочинів» існування поняття «одиничний злочин» втрачає будь-який сенс, а, з іншого, – саме від особливостей вчинення та сполучення одиничних злочинів залежить як існування самої множинності, так і наявність того чи іншого її виду. Через це і обставини, що виключають одиничний

¹ Див., напр.: Малков В. П. Вказ. праця. – С. 21-39; Черненко Т. Г. Вказ. праця. – С. 37-49.

злочин у структурі множинності злочинів у багатьох випадках обумовлюються її видом.

До висловленого додамо, що оскільки одиничному злочину притаманні всі загальні ознаки злочину, передбачені в ч. 1 ст. 11 КК, то відсутність хоча б однієї з них, виключає наявність і одиничного злочину, так само, як не може розглядатися як одиничний злочин діяння, що підпадає під ознаки ч. 2 ст. 11 КК. Отже серед обставин, що виключають одиничний злочин, загальні питання щодо злочинності та караності діяння, на нашу думку, розглядати недоцільно, адже вони презюмуються¹.

Під зазначеним кутом зору з'ясуємо обставини, що виключають одиничний злочин у структурі множинності злочинів. Такими обставинами є *передбачені КК та іншими нормативними актами випадки, за наявності яких знищуються юридичні властивості вчиненого злочинного діяння, коли воно стає «юридично нікчемним» і не породжує кримінально-правових наслідків*.

Аналіз чинного законодавства дає підстави для поділу вказаних обставин на дві групи: *загальні та спеціальні*.

Загальні обставини виключають одиничний злочин незалежно від виду множинності злочинів, тоді як *спеціальні* – залежать від певного її виду: повторності, сукупності чи рецидиву.

До загальних обставин, що виключають одиничний злочин, на нашу думку, належать: 1) декриміналізація злочину; 2) застосування закону про амністію; 3) застосування акта про помилування; 4) засудження особи судом іншої держави; 5) дотримання умов видачі особи, яка вчинила злочин.

1. Декриміналізація злочину². Ця обставина буде мати місце у випадку, коли набрав чинності новий закон, який усуває злочинність і караність вчиненого одиничного злочину (ст. 5 КК).

¹ Висловлене стосується не тільки ознак злочину, а й інших питань, наприклад, обставин, що виключають злочинність діяння і передбачені в Розділі VIII Загальної частини КК, визнання особи неосудною за раніше вчинене суспільно небезпечне діяння тощо.

² У науці кримінального права усунення злочинності діяння, виключення його з числа злочинів, тобто оголошення його таким, що не визнається більше злочином і не породжує у держави повноважень на кримінальне переслідування, дістало назву декриміналізації злочину. (Див., напр.: Пономаренко Ю.А. Чинність і дія кримінального закону в часі. – К.: Атіка, 2005. – С. 191 та ін.).

Декриміналізація, як матеріальна підстава зворотної дії кримінального закону в часі, полягає в такій його зміні, внаслідок якої діяння, яке раніше визнавалося злочинним та кримінально-караним, більше таким не визнається. За способом декриміналізація може бути здійснена шляхом зміни змісту, форми чи змісту і форми кримінального закону одночасно. За змістом декриміналізація може полягати у визнанні: а) суспільнонебезпечного діяння таким, що не є кримінально-протиправним; б) формально протиправного діяння таким, що не є суспільно небезпечним; в) діяння, яке раніше вважалось злочином, таким, що не є кримінально протиправним та суспільно небезпечним. Таке діяння визнається або правомірним, або правопорушенням іншого виду, наприклад, адміністративним проступком¹.

У будь-якому разі внаслідок декриміналізації одиничний злочин втрачає свої юридичні властивості як структурний елемент множинності злочинів. Тому в цих випадках виключається визнання вчиненого повторністю (ч. 4 ст. 32, ч. 2 ст. 74 КК), сукупністю (ч. 1 ст. 33 КК) або рецидивом злочинів (ст. 33, ч. 3 ст. 88 КК).

2. *Амністія*². Згідно з ч. 1 ст. 44 КК особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності на підставі закону України про амністію³. Амністія оголошується законом України

¹ Див.: Пономаренко Ю.А. Вказ. праця. – С. 215; Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / В.Н. Кудрявцев, П.С. Давель, Г.А. Злобин и др. / Отв. ред. В.Н. Кудрявцев и А.М. Яковлев. – М.: Наука, 1982. – С. 183; Коробеев А.И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. – Владивосток: Из-во ДВГУ, 1987. – С. 59.

² Докладно про підстави, порядок та наслідки застосування амністії та помилування див.: Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2004; Чепелюк О.В. Амністія та помилування в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2009; Гришко А.Я., Потапов А.М. Амнистия. Помилование. Судимость. – М.: Университетская книга; Логос, 2009 та ін.

³ Слід зазначити, що наразі у Верховній Раді України знаходиться на розгляді проект закону «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні», який вже прийнято у першому читанні і згідно з яким законом про амністію особи, визнані винними у вчиненні злочину обвинувальним вирокіом суду, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили, можуть бути повністю або частково звільнені

(ч. 3 ст. 92 Конституції України) стосовно певної категорії осіб (ч. 1 ст. 86 КК). Закон про амністію приймається у відповідності із положеннями Конституції України, КК України та Закону «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 р¹.

Передумовами звільнення від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію є: а) вчинення злочину, який відповідає ознакам певної категорії злочинів, що передбачені в законі про амністію; б) відповідність особи, що вчинила злочин, ознакам тієї категорії осіб, на яких поширюється дія закону про амністію. Як слушно зазначали В.Є. Квашиш та К. Мірзаджанов, амністія поширюється на групу осіб, які індивідуально не визначені, але відповідають певним «родовим ознакам»².

При цьому згідно зі ст. 4 Закону «Про застосування амністії в Україні» дія закону про амністію поширюється на злочини, вчинені до дня набрання ним чинності включно, і не поширюється на злочини, що тривають (триваючі злочини) або продовжуються (продовжувані злочини), якщо вони закінчені, припинені або перервані після прийняття закону про амністію.

Саме з цього приводу в судовій практиці ще допускаються помилки.

Так, постановою Городищенського районного суду Черкаської області від 23 січня 2006 р. кримінальна справа щодо Г., обвинуваченого у скоєнні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК, провадженням закрита на підставі пунктів «б», «е» ст. 1 Закону «Про амністію».

Від відбування покарання. Відповідні зміни пропонується внести і до статей 44 та 86 КК. Таким чином, якщо саме в такій редакції цей закон буде прийнято остаточно, звільнення особи на підставі закону про амністію від кримінальної відповідальності стане неможливим і амністія перетвориться лише на один з видів звільнення особи від відбування покарання.

За звуження сфери застосування амністії виступають і деякі спеціалісти. (Див., напр., Присяжнюк Т.І. Проблеми застосування амністії в Україні // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 9. – С. 39-42).

¹ Див.: Від. Верхов. Ради України. – 1996. – № 48. – Ст. 263; 1997. – № 9. – Ст. 69; 2000. – № 35. – Ст. 281; 2007. – № 9. – Ст. 79.

² Див.: Квашиш В.Е. Гуманизм советского уголовного права. – М.: Юрид. лит., 1969. – С. 48; Мирзаджанов К. Вопросы советского уголовного права (досрочное освобождение от наказания). – Ташкент: Изд. «Укитувчи», 1980. – С. 25.

Органами досудового слідства Г. обвинувачувався в тому, що він влітку 2000 р., придбавши 48 бойових припасів до нарізної вогнепальної зброї, до 17 листопада 2005 р. незаконно їх зберігав за місцем свого проживання.

У касаційному поданні заступник прокурора Черкаської області посилався на безпідставне застосування судом Закону України «Про амністію».

Як видно з матеріалів справи, Г. обвинувачувався у тому, що він вчинив *продовжуваний злочин* (виділено – *авт.*)¹, передбачений ч. 1 ст. 263 КК, в період часу з літа 2000 р. до 17 листопада 2005 р.

Відповідно до вимог ст. 12 Закону України «Про амністію» від 31 травня 2005 р. дія цього закону поширюється на осіб, які вчинили злочини до дня набрання ним чинності включно. Зазначений закон набув чинності 23 червня 2005 р.

Отже, звільняючи від кримінальної відповідальності Г. у зв'язку з актом амністії, суд не взяв до уваги, що його злочинні дії, які полягали в незаконному зберіганні бойових припасів, продовжувалися і після набуття чинності Законом України «Про амністію» від 31 травня 2005 р., а тому положення цього закону на Г. не поширюються².

Віднесення злочину до певної категорії злочинів, що зазначена в законі про амністію, визначається на підставі того кримінального закону, який був чинним під час проголошення амністії.

Юридичною підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію є рішення суду щодо кожної особи індивідуально.

Набрання законної сили постановою (ухвалою) суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію, засвідчує припинення кримінально-правових відносин між особою, що вчинила злочин, і державою. Із цього моменту особа вже не має обов'язку відповідати перед державою, а вчинене

¹ Слід зазначити, що приймаючи правильне рішення по суті, суд припустився помилки щодо оцінки вчиненого Г. злочину, тому що незаконне зберігання бойових припасів, безумовно, належить не до продовжуваних (як зазначив суд), а до триваючих злочинів.

² Див.: Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 1(3). – С. 17-18.

нею злочинне діяння визнається юридично незначущим, піддається забуттю і в зв'язку з цим не може враховуватися як складова частина множинності злочинів¹.

3. *Помилування*². Відповідно до ч. 1 ст. 44 КК особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності на підставі акта про помилування, яке згідно з ч. 1 ст. 87 КК здійснюється Президентом України стосовно індивідуально визначеної особи. Окрім КК України, нормативною підставою для застосування помилування є Конституція України (п. 27 ст. 106) і Положення про здійснення помилування (затв. Указом Президента України від 19 липня 2005 р. № 1118/2005).

Передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі акта про помилування є вчинення нею злочину. Причому, ні Положення про здійснення помилування, ні Кримінальний кодекс не передбачають яких-небудь обмежень щодо кола цих злочинів. Тому це може бути злочин будь якого ступеня тяжкості, умисний чи необережний, закінчений чи незакінчений, вчинений одноособово чи в співучасті тощо. Також відсутні обмеження і щодо кількості вчинених злочинів, що можуть виступати зазначеною передумовою³.

Юридичною підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності є Указ Президента України щодо помилування індивідуально визначеної особи, яка вчинила злочин.

¹ Див.: Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності. – К.: Атіка, 2004. – С. 77.

² Про підстави, порядок та наслідки застосування помилування докладно див.: Музика А.А., Школа С.М. Амністія і помилування в системі сучасного українського права // Кримінальне право України. – 2006. – № 1. – С. 10-23; Гришко А.А. Помилування осужденных в России: Научно-практ. пособие. – М.: Логос, 2005; Саженков Ю.В., Селиверстов В.И. Правовые проблемы помилования в России. – М.: ИД «Юриспруденция», 2007.

³ Лише у п. 5 Положення про здійснення помилування зазначається, що особа, яку раніше було неодноразово (два і більше разів) засуджено за вчинення умисних злочинів або до якої раніше застосовувались помилування, амністія, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання з випробуванням, якщо вона до погашення чи зняття судимості знову вчинила умисний злочин, може бути помилувана лише у виняткових випадках.

Слід однак зауважити, що хоча Положення про здійснення помилування і було прийняте в 2005 році, тобто після набуття чинності КК України 2001 р., проте в ньому аж ніяк не враховані приписи ч. 1 ст. 44 КК про можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі акта про помилування. Так, у п. 2 цього Положення зазначається, що помилування здійснюється лише щодо *засуджених* і застосовується у виді: а) заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк; б) повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання; в) заміни покарання або невідбутої його частини більш м'яким покаранням. У п. 4 цього Положення також підкреслюється, що клопотання про помилування може бути подане лише *після набрання вироком законної сили*.

Таким чином, на відміну від КК, відповідно до Положення про здійснення помилування, останнє може застосовуватися лише щодо *засудженого* і тільки у формі (виді) *звільнення від покарання*, а не від кримінальної відповідальності¹.

Більше того, певні суперечності та неузгодженості у вирішенні розглядуваного питання містяться і в нормах самого КК. Так, у ч. 2 ст. 86 КК стосовно амністії передбачено, що вона може полягати у звільненні як від кримінальної відповідальності, так й від покарання, тоді як у ст. 85 та ч. 2 ст. 87 КК стосовно помилування зазначено, що воно може полягати лише в повному чи частковому звільненні засудженого від покарання або в заміні покарання чи невідбутої його частини більш м'яким. Таким чином, наразі ч. 1 ст. 44 КК, яка вказує на можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі акта про помилування, не узгоджується як з іншими положеннями, передбаченими у самому КК (ст. 85, ч. 2 ст. 7 КК), так і з нормами, які закріплені в Положенні про здійснення помилування 2005 р. (пункти 2 і 4).

До сказаного додамо, що попереднє Положення «Про порядок застосування помилування», затверджене Указом Президента Ук-

¹ Як спеціальний вид звільнення особи саме від покарання, а не від кримінальної відповідальності розглядається помилування і в літературі. (Див., напр.: Музика А.А., Школа С.М. Вказ. праця. – С. 23; Маляренко В.Т., Музика А.А. Амністія та помилування в Україні: Навч. посібник. – К.: Атіка, 2007. – С. 29, 37; Школа С.М. Вказ. праця. – С. 12 та ін.).

раїни від 12 квітня 2000 р. (№ 2 588/2000) так само передбачало помилування тільки засуджених і лише від покарання і не згадувало про можливість звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які ще не були засуджені за злочин. Колізію, що виникала між нормами цього Положення і ст. 44 КК України окремі науковці пояснювали тоді тим, що Положення було прийнято раніше КК і не могло врахувати його вимоги щодо помилування¹. Однак нове Положення про здійснення помилування було затверджене в 2005 році, тобто вже під час дії нового КК України, але воно не тільки не вирішило існуючі суперечності, а й поглибило їх. Тому цілком погоджуємося із позицією С.С. Яценка, що «положення ст. 44 КК, яка регламентує правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності щодо можливості застосування цього інституту на підставі акта помилування виглядає юридично неспроможним»².

Вважаємо, що Положення про здійснення помилування наразі потребує узгодження з чинним КК України і підтримуємо висловлену в літературі пропозицію про необхідність прийняття спеціального закону щодо помилування³, тим більше, що ч. 2 ст. 44 КК прямо вказує, що «порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється *законом*» (виділено – *авт.*). Отже, встановлення такого порядку щодо помилування Указом Президента України також суперечить приписам чинного КК.

4. *Засудження особи судом іншої держави.* У ч. 1 ст. 9 КК зазначається, що вирок суду іноземної держави може бути врахований, якщо громадянин України, іноземець або особа без громадянства були засуджені за злочин, вчинений за межами України, та знову вчинили злочин на території України. Вказана норма втілює вимоги ст. 56 «Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків», яка ратифікована Законом України від 26 вересня 2002 року. За цією статтею конвенції «кожна Договірна Держава приймає таке законодавство, яке вона вважає за доцільне, для того, щоб надати можливість своїм судам при винесенні виро-

¹ Див.: Баулін. – Вказ. праця. – С. 185.

² Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального Кодексу України / За ред. С.С.Яценка. – К., 2002. – С. 185.

³ Див.: Баулін Ю.В. Вказ. праця. – С. 185

ку брати до уваги будь-яке попереднє європейське судове рішення у кримінальній справі, винесене за інший злочин... з тим, щоб додати до цього вироку усі чи деякі наслідки, які її законодавство надає вирокам, винесеним на її території. Вона визначає умови, за яких такий вирок береться до уваги»¹.

При цьому згідно зі ст. 9 КК врахування вироку суду іноземної держави є правом суду України або іншого відповідного органу, а не обов'язком.

Наразі застосування положень ст. 9 КК обмежується тими застереженнями, які зробила Україна при ратифікації міжнародного договору, учасником якого вона є. Зокрема, при ратифікації Законом України від 3 березня 1998 р. Протоколу до Мінської «Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах»² було зроблено застереження щодо нової ст. 76-1 Конвенції про «Визначення вироків», згідно з яким «Україна не бере на себе зобов'язання визнавати та враховувати вирoki, винесені судами Договірних Сторін (Азербайджану, Молдови, Вірменії, Росії, Білорусії, Таджикистану, Грузії, Туркменістану, Казахстану, Узбекистану, Киргизії – *авт.*), при вирішенні питань про визнання особи особливо небезпечним рецидивістом, про встановлення факту вчинення злочину повторно та порушення зобов'язань, пов'язаних з умовним звільненням, відстрочкою виконання вироку або умовно-достроковим звільненням»³.

Керуючись даним положенням, суди України при вирішенні зазначених у ньому питань не враховують вирoki, постановлені судами іноземних держав. На цей факт багато разів звертав увагу Верховний Суд України в ухвалах із конкретних кримінальних справ.

Так, ви роком Білозерського районного суду Херсонської області Д. було засуджено за сукупністю злочинів, тому що при поста-

¹ Див.: Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. – Вид. 4-е. / За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я.Тация. – Х., 2008. – С. 29.

² Конвенція укладена 22 січня 1993 р. і ратифікована Законом України від 10 листопада 1994 р. (Див.: Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога. – К., 1995. – Кн. 1. – С. 1014-1082).

³ Див.: Від. Верхов. Ради України. – 1998. – № 26. – Ст. 162.

новленні вироку з'ясувалося, що ще до цього Д. вчинив злочин на території Російської Федерації, за який був засуджений судом цієї держави і після відбуття покарання повернувся в Україну, де знов вчинив злочин. Тому в Україні суд засудив Д. за сукупністю цих злочинів і на підставі ч. 3 ст. 42 КК України 1960 р. (ч. 4 ст. 70 КК України 2001 р.) зарахував у строк покарання, остаточно визначеного за сукупністю злочинів, те покарання, яке Д. відбув за вироком іноземної держави.

Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України скасувала цей вирок, а в ухвалі за цією справою зазначила, що «відповідно до Закону від 3 березня 1998 р. № 140/98-ВР «Про ратифікацію Протоколу до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 р.» Україна не взяла на себе зобов'язання визнавати та враховувати вирoki, винесені судами Договірних сторін, зокрема, при вирішенні питання про встановлення факту вчинення злочину повторно. Отже, при призначенні Д. покарання за злочин, вчинений ним на території України, місцевий суд не повинен був враховувати вирок суду іноземної держави»¹.

Як свідчить узагальнення судової практики, проведене Верховним Судом України, суди у цілому дотримуються вимог закону щодо неврахування вчинених злочинів та вироків іноземних держав при визначенні множинності злочинів.

Так, у провадженні Бориспільського міськрайонного суду Київської області перебувала кримінальна справа за обвинуваченням громадянина республіки Молдова Г. у вчиненні злочинів, склад яких передбачено ч. 5 ст. 27, ч. 1 ст. 358 та ч. 3 ст. 358 КК. При розгляді справи суд встановив, що на день розгляду справи між Україною та Республікою Молдова не було укладено договір про порядок притягнення до кримінальної відповідальності громадян Молдови за злочини, які вчинені ними на території Молдови. Оскільки органами досудового слідства підсудний обвинувачувався за ч. 5 ст. 27 та ч. 1 ст. 358 КК в

¹ Див.: Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах. Офіц. вид. – К., 2006. – С. 116-118. Див. також: Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 5. – С. 19-20.

пособництві підробленню документів на території Республіки Молдова, прокурор на підставі ст. 264 КПК відмовився від обвинувачення в цій частині.

Іншим прикладом може слугувати справа, яка перебувала у провадженні Хортицького районного суду м. Запоріжжя. Громадянин Т., який неодноразово був засуджений судами СРСР та відбував покарання, обвинувачувався за ч. 3 ст. 357 КК та ч. 2 ст. 185 КК. Розглядаючи цю справу, факти попереднього засудження Т. суд врахував лише як ознаку, що характеризує особу підсудного. При визначенні повторності та призначенні покарання судом попередні судимості Т. не враховувалися¹.

Водночас наведене узагальнення практики засвідчило, що позиції судів щодо питання визнання вироків іноземних держав інколи різняться. Одні суди вважають, що за ст. 9 КК враховувати вирок іноземного суду для кваліфікації вчиненого злочину за ознакою повторності є не обов'язком, а правом суду України, який розглядає справу. Деякі суди вважають, що за буквальним змістом цієї самої статті суд не повинен враховувати повторність у разі вчинення злочину за межами України, в тому числі, коли особу засуджено за цей злочин вироком іноземного суду.

Окремі суди дотримуються думки, що чинне національне кримінальне законодавство (ст. 9 КК) визнає кримінальне законодавство інших держав і враховує правові наслідки засудження особи вироком суду іноземної держави, у зв'язку з чим повторність матиме місце і буде враховуватися судом при постановленні вироку. У той же час деякі суди вважають, що такого роду обов'язок національного суду матиме місце лише у випадку, якщо це передбачено міжнародно-правовим договором².

Отже, можна констатувати, що незважаючи на позицію Верховного Суду України, наразі в судах ще не вироблена однакова і усталена практика застосування кримінального закону щодо визнання (чи невизнання) злочину, вчиненого за межами України як структурного елемента множинності злочинів.

¹ Див.: Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 4. – С. 39-40.

² Див.: Там само. – С. 40.

5. *Дотримання умов видачі особи, яка вчинила злочин*¹. Спираючись на приписи ст. 9 Конституції України в ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» зазначається, що чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору². Із цих самих принципів виходить і ч. 5 ст. 3 КК України.

Саме цими положеннями повинні керуватися певні державні органи України та їх службові особи, коли звертаються із запитом до іншої держави про видачу особи, яка вчинила злочин (або декілька злочинів) на території України і перебуває на території іншої держави, для притягнення такої особи до кримінальної відповідальності.

Питання про видачу особи у таких випадках вирішуються або на підставі двосторонніх угод між Україною та іншими державами, або відповідно до багатосторонніх міжнародних договорів і конвенцій. Наразі такими є Європейська конвенція про видачу правопорушників (Париж, 13 грудня 1957 р.), яка ратифікована Законом України від 16 січня 1998 р., а також зазначена вище Конвенція (Мінська) держав СНД про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 р., яка ратифікована Законом України від 10 листопада 1994 р³.

Згідно із зазначеними міжнародними актами видача правопорушників здійснюється у зв'язку із правопорушеннями, які кара-

¹ Про підстави, порядок та наслідки екстрадиції (видачі) осіб, які вчинили злочини, докладно див.: Лукашук І.І., Наумов А.В. *Выдача обвиняемых и осужденных в международном уголовном праве: Учебно-практическое пособие.* – М.: Рос. Юрид. Издат. Дом, 1998. – С. 30-69; Лукашук І.І., Наумов А.В. *Международное уголовное право: Учебник.* – М.: Спарк, 1999. – С. 210-250 та ін.

² Див.: Від. Верхов. Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.

³ Див.: Від. Верхов. Ради України. – 1994. – № 46. – Ст. 417. (Додатково див.: Протокол до Конвенції від 29 березня 1997 р. та Закон про його ратифікацію від 3 березня 1998 р.).

ються за законами як запитуючої, так і запитуваної Сторін¹ і, як правило, позбавленням волі на строк не менше одного року або більш суворим покаранням (ст. 2 Європейської конвенції, ст. 56 конвенції держав СНД)².

Окрім того, відповідно до ст. 14 Європейської конвенції та ст. 66 конвенції держав СНД у разі видачі особи завжди діє правило *ad hoc*, згідно з яким *видана особа не може переслідуватися, засуджуватися або затримуватися з метою виконання вироку чи постанови про утримання під вартою ні за яке правопорушення, вчинене до її видачі, крім правопорушення, за яке вона була видана, без згоди на це Сторони, яка її видала*³.

Із наведеного випливає, що якщо відповідні державні органи України звертаються до іншої держави із запитом про видачу особи, яка вчинила декілька злочинів на території України і перебуває на території іншої (запитуваної) держави, питання про притягнення її до кримінальної відповідальності за ці злочини (множинність злочинів) може бути вирішено наступним чином.

По-перше, якщо у видачі буде відмовлено повністю, наприклад, у зв'язку з тим, що ті злочинні діяння, за вчинення яких особа обвинувачується в Україні, не є кримінально-караними за законами запитуваної сторони або хочай є такими, але за законами запитуваної держави за ці злочини вже закінчилися строки давності. У такому випадку питання про кримінальну відповідальність, а, отже, і про множинність злочинів, взагалі не виникає.

По-друге, якщо в запиті ставилося питання про видачу особи за вчинення декількох злочинів, але стосовно одних (чи одного) з них запитувана сторона погодилася на видачу, а стосовно інших – не погодилася, то у такому випадку особа не може бути притягнута до відповідальності в Україні за той злочин (злочини),

¹ Обов'язковість кримінальної караності відповідних діянь за законодавством як запитуючої, так і запитуваної сторін у міжнародному кримінальному праві є необхідною умовою видачі особи, яка обвинувачується у вчиненні цих діянь. Ця умова видачі отримала назву – принцип подвійної кримінальності. (Див.: Лукашук І.І., Наумов А.В. Выдача обвиняемых и осужденных... – С. 33).

² Див.: Кримінальний кодекс України з постатейними матеріалами / За відп. ред. В.В. Сташиса; Упоряд.: В.С. Ковальський, В.І. Тютюгін. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 183, 197.

³ Див.: Там само. – С. 186-187, 199-200.

стосовно яких було відмовлено в її видачі. Отже саме у цих випадках складається така правова ситуація, коли злочини, за вчинення яких було відмовлено у видачі, виключаються із структури множинності, їх юридичні властивості знищуються, вони стають «юридично нікчемними» і не породжують кримінально-правових наслідків.

Проте суди ще не завжди вірно вирішують це питання.

Так, Рівненський міський суд Рівненської області вироком від 16 червня 2007 р. засудив Т. А.: за ч. 2 ст. 229⁶ КК 1960 р. – на два роки шість місяців позбавлення волі; за ч. 2 ст. 355 КК – на три роки шість місяців позбавлення волі; за ч. 2 ст. 186 КК – на чотири роки шість місяців позбавлення волі; за ч. 2 ст. 187 КК із застосуванням ст. 69 КК – на п'ять років позбавлення волі з конфіскацією майна, яке є його власністю, а за сукупністю злочинів на підставі ст. 70 КК – на п'ять років позбавлення волі з конфіскацією майна, що є його власністю. Відповідно до ст. 71 КК до цього покарання частково приєднано один місяць не відбутого Т. А. покарання за попереднім вироком і остаточно визначено йому п'ять років один місяць позбавлення волі з конфіскацією зазначеного майна.

У касаційному клопотанні прокурор Рівненської області послався на те, що міський суд, постановляючи вирок щодо Т. А., порушив норми Конституції України та Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р. (ратифікована Україною згідно із Законом від 10 листопада 1994 р., набула чинності 14 квітня 1995 р.), а саме, що цей суд без згоди Російської Федерації засудив Т. А., якого видано Україні, за вчинення злочинів, за які засуджений не видавався. У зв'язку з наведеним прокурор порушив питання про скасування вироку та закриття справи щодо Т. А. у частині його засудження за ч. 2 ст. 355 КК та ч. 2 ст. 229⁶ КК 1960 р. за епізодом незаконного придбання і зберігання без мети збуту макової соломи вагою 80 грамів, а також просив виключити з вироку повторність як кваліфікуючу ознаку, передбачену ч. 2 ст. 229⁶ КК 1960 р. та ч. 2 ст. 186 КК, і відповідно перекваліфікувати дії засудженого на ч. 1 ст. 229⁶ КК 1960 р. та ч. 1 ст. 186 КК.

Перевіривши матеріали справи й обговоривши викладені в касаційному клопотанні доводи, судді Судової палати у криміналь-

них справах і Військової судової колегії Верховного Суду України дійшли висновку, що його необхідно задовольнити з таких підстав.

Відповідно до ст. 9 Основного Закону чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Ці договори застосовуються у порядку, передбаченому Законом від 29 червня 2004 р. № 1906-IV «Про міжнародні договори України».

У ст. 14 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р. (ратифікована Україною згідно із Законом від 16 січня 1998 р.) передбачено, що видана особа не може переслідуватися, засуджуватися ні за яке правопорушення, вчинене до її видачі, крім того, за яке вона була видана.

Як убачається із матеріалів справи, Генеральна прокуратура Російської Федерації (далі – РФ) видала Т. А. для притягнення його до кримінальної відповідальності тільки за незаконне придбання, виготовлення, перевезення та зберігання наркотичних засобів без мети збуту, за грабіж, а також за розбій, вчинений за попередньою змовою групою осіб. При цьому було відмовлено у задоволенні клопотання Міністерства юстиції України про видачу засудженого для притягнення його до кримінальної відповідальності за примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань з погрозою насильства над потерпілим, вчиненого повторно за попередньою змовою групою осіб (оскільки згідно із кримінальним законодавством РФ це діяння не містить складу злочину та відповідно такої кваліфікуючої ознаки, як повторність), а також за незаконне придбання, перевезення та зберігання без мети збуту макової соломи вагою 80 грамів (оскільки відповідно до законодавства РФ вчинення таких дій у цьому розмірі наркотичного засобу не містить складу злочину).

Незважаючи на наведені обставини, міський суд, не перевіривши умов видачі Т. А. Україні, засудив його за ч. 2 ст. 355 КК, за якою він не видавався. Суд також кваліфікував дії Т. А. за ч. 2 ст. 186 КК та ч. 2 ст. 229⁶ КК 1960 р. як учинені повторно, хоча його дії за такою ознакою кваліфіковані не були, тобто порушив вимоги Європейської конвенції про видачу правопорушників і вийшов за межі домовленості між РФ та Україною.

Більше того, до призначеного Т. А. покарання було частково приєднано один місяць не відбутої ним частини покарання за попереднім вироком, яким його було засуджено за діяння, що не зазначалося у запиті про його видачу.

Враховуючи наведене, Верховний Суд України вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 16 червня 2007 р. у частині засудження Т. А. за ч. 2 ст. 355 КК та ч. 2 ст. 229⁶ КК 1960 р. за незаконне придбання, зберігання та перевезення без мети збуту макової соломи вагою 80 грамів скасував і справу в цій частині закryw.

Цей суд також виключив із зазначеного вироку таку кваліфікуючу ознаку злочину, як повторність, перекваліфікувавши дії Т. А. з ч. 2 на ч. 1 ст. 229⁶ КК 1960 р. як незаконне придбання, виготовлення та перевезення без мети збуту наркотичного засобу, та з ч. 2 на ч. 1 ст. 186 КК, і постановив вважати його засудженим на підставі ст. 70 КК за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 229⁶ КК 1960 р., ч. 1 ст. 186 та ч. 2 ст. 187 КК, на п'ять років позбавлення волі з конфіскацією майна, яке є його власністю. Виключено з вироку і вказівку про призначення Т. А. покарання за сукупністю вироків на підставі ст. 71 КК¹.

По-третє, якщо особа вчинила на території України декілька злочинів, але у запиті про видачу ставиться питання про її видачу за вчинення лише одного злочину (чи хоча і декількох, але не всіх), то в такому випадку особа на території України може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише за той злочин, у зв'язку зі скоєнням якого її видали. Таким чином, і у цій ситуації злочини, за які особа не видавалася, виключаються зі складу їх множинності.

Однак і з цих питань суди ще припускаються помилок.

Так, Цюрупинський районний суд Херсонської області вироком від 8 червня 2005 р. засудив Н.Л.: за ч. 2 ст. 187 КК на сім років позбавлення волі з конфіскацією всього майна, яке є власністю засудженого; за ч. 2 ст. 189 КК на п'ять років позбавлення волі; за ч. 3 ст. 289 КК на 10 років позбавлення волі з конфіскацією всього майна, яке є власністю засудженого.

¹ Див.: Вісн. Верхов. Суду України. – 2008. – № 9. – С. 9-10.

На підставі ст. 70 КК суд першої інстанції визначив Н.І. остаточне покарання у виді позбавлення волі на строк 11 років з конфіскацією всього майна, яке є власністю засудженого.

За цим же вироком Н.Е., 21 липня 1979 р. н., громадянка України, не судима, засуджена: за ч. 2 ст. 187 КК із застосуванням ст. 69 цього Кодексу на п'ять років позбавлення волі з конфіскацією $\frac{1}{2}$ частини майна, яке є власністю засудженої; за ч. 2 ст. 189 КК на чотири роки позбавлення волі.

На підставі ст. 70 КК суд першої інстанції визначив Н.Е. остаточне покарання у виді позбавлення волі на п'ять років з конфіскацією $\frac{1}{2}$ частини майна, яке є власністю засудженої.

У клопотанні, внесеному за поданням п'яти суддів про перегляд зазначених судових рішень у порядку виключного провадження, Н.І. порушив питання про внесення до постановлених щодо нього судових рішень відповідних змін у зв'язку із безпідставним засудженням його за ч. 2 ст. 187 КК, оскільки це суперечить ратифікованим Україною положенням міжнародного законодавства.

Заслухавши доповідь судді Верховного Суду України, думку прокурора про наявність підстав для задоволення клопотання засудженого Н.І. та внесення відповідних змін у судові рішення щодо обох засуджених, перевіривши матеріали справи та обговоривши наведені у клопотанні доводи, судді Судової палати у кримінальних справах та Військової судової колегії Верховного Суду України дійшли висновку, що це клопотання слід задовольнити з таких підстав.

Відповідно до положень ст. 9 Конституції чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому Законом від 29 червня 2004 р. № 1906-IV «Про міжнародні договори України».

Згідно з положеннями ст. 66 Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 р., яку було ратифіковано Законом від 10 листопада 1994 р. № 240/94-ВР, видана особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності або бути покарана за злочин, вчинений до її видання, за який її не було видано.

Перевіркою матеріалів справи встановлено, що 1 липня 2003 р. слідчий Цюрупинського РВ УМВС України в Херсонській області виніс постанову про притягнення як обвинувачуваних Н.І. та Н.Е. за ч. 3 ст. 289, ч. 2 ч. 189 КК. 15 липня 2003 р. було оголошено розшук обвинувачуваних, а 18 січня 2004 р. їх затримали на території Російської Федерації.

Дані долучених до матеріалів справи клопотань про видачу Н.І. та Н.Е. свідчать, що з таким проханням українська сторона зверталася до правоохоронних органів Російської Федерації у зв'язку із необхідністю притягнення обвинувачених до кримінальної відповідальності лише за незаконне заволодіння транспортним засобом Ф. і вимагання грошей у К., тобто за ч. 3 ст. 289, ч. 2 ст. 189 КК. Це клопотання української сторони було задоволено Генеральною прокуратурою Російської Федерації.

Кримінальна справа стосовно Н.І. та Н.Е. за ч. 2 ст. 187 КК щодо епізоду розбійного нападу на Ф., як видно зі змісту долученої до справи постанови слідчого, була порушена 12 лютого 2005 р. і в клопотанні про видачу Н.І. та Н.Е. про це не йшлося.

За таких обставин суд першої інстанції, засудивши Н.І. та Н.Е. за ч. 2 ст. 187 КК, вийшов за межі відповідної домовленості між Російською Федерацією та Україною, допустивши порушення згаданої Конвенції.

Із урахуванням викладеного як вирок суду першої інстанції, так і ухвали апеляційного та касаційного судів щодо Н.І., а також в порядку ст. 395 КПК щодо Н.Е., в частині їх засудження за ч. 2 ст. 187 КК підлягають скасуванню, а провадження у справі в цій частині – закриттю¹.

По-четверте, якщо особа була видана, але із застереженням, що вона не може бути притягнута до відповідальності за наявності таких кваліфікуючих ознак, як повторність чи рецидив, оскільки за законодавством запитуваної держави ці злочини не мають таких ознак (наприклад, у КК РФ відсутня така кваліфікуюча ознака, як повторність), то в цьому випадку особа не може бути засуджена в Україні за повторне вчинення злочину або за рецидив злочинів. Отже і тут ознаки множинності злочинів є відсутніми.

¹ Див.: Рішення Верховного Суду України. – 2008. – Вип. 2(17). – С. 96-98. Див. також: Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 11. – С. 16.

Показовою у цьому відношенні є наведена нижче кримінальна справа, за якою, крім іншого, вирішувалося питання про наявність у вчиненому ознак повторності злочинів.

Вироком апеляційного суду Луганської області від 1 липня 2005 р. Г. визнано винним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 357; ч. 3 ст. 357; ч. 2 ст. 358; ч. 3 ст. 358; ч. 5 ст. 185; ст. 15, ч. 5 ст. 185 КК України.

У клопотанні заступника Генерального прокурора України порушувалось питання про зміну вироку апеляційного суду щодо Г., виключення з вироку вказівки суду про визнання винним та засудження Г. за частинами 2, 3 ст. 357, частинами 2, 3 ст. 358 КК України, перекваліфікацію його дій з ч. 5 ст. 185 КК України на ч. 2 ст. 185 КК України, а зі ст. 15, ч. 5 ст. 185 КК України на ст. 15, ч. 2 ст. 185 КК України з тих мотивів, що суд при постановленні вироку щодо Г. порушив вимоги ст. 9 Конституції України, ч. 5 ст. 3 КК України, ст. 5 КПК України, Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. № 1906-IV та ст. 14 Європейської конвенції про видачу правопорушників і засудив Г. за злочини, за які його не було видано Російською Федерацією, на території якої було розшуковано і затримано Г.

Заслухавши доповідача, пояснення заступника Генерального прокурора України К., який підтримав клопотання, перевіривши матеріали справи та обговоривши доводи клопотання, судді Судової палати у кримінальних справах та Військової судової колегії Верховного Суду України вважають, що клопотання підлягає задоволенню.

Відповідно до ст. 9 Конституції України та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Статтею 14 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року, ратифікованої Верховною Радою України згідно із Законом України від 16 січня 1998 р. № 43/98-ВР, передбачено, що видана особа не може переслідуватися та засуджуватися ні за яке правопорушення, вчинене до її видачі, крім правопорушення, за яке вона була видана.

Як убачається із матеріалів справи, у зв'язку з ухиленням Г. від суду і відсутністю його за місцем проживання постановою Луганського обласного суду від 31 березня 1997 р. обраний Г. запобіжний захід підписку про невийїзд змінено на взяття під варту і оголошено його розшук. За результатами розшуку Г. було затримано 1 липня 2004 р. у м. Нижньому Новгороді Російської Федерації.

На запит Міністерства юстиції України про видачу Г. для притягнення його до кримінальної відповідальності за пред'явленим йому обвинуваченням Генеральною прокуратурою Російської Федерації 11 лютого 2005 р. було прийнято рішення про видачу Г. для притягнення його до кримінальної відповідальності за крадіжку і замах на крадіжку за обтяжуючих обставин і залишено без задоволення вимоги про видачу Г. у частині інкримінування йому кваліфікуючих ознак розкрадання державного майна в особливо великих розмірах, оскільки на момент вчинення злочину цієї кваліфікуючої ознаки у ст. 144 КК РСФСР (у редакції від 1 липня 1994 р.) не було, а також повторності у зв'язку з тим, що ця кваліфікуюча ознака виключено з чинного російського кримінального закону.

Крім того, відмовлено у видачі Г. для притягнення його до кримінальної відповідальності за крадіжку та підробку документів, оскільки за російським кримінальним законом минули строки давності притягнення до кримінальної відповідальності за ці злочини, а також за крадіжку паспорта Д. і використання підробленого документа у зв'язку із тим, що санкції ч. 2 ст. 325 і ч. 3 ст. 327 КК Російської Федерації не передбачають покарання у виді позбавлення волі.

Зазначені обставини залишилися поза увагою апеляційного суду при розгляді справи щодо Г., і його було засуджено за крадіжку та замах на крадіжку чужого майна в особливо великих розмірах, за викрадення печатки та паспорта Д., за підроблення документів та використання завідомо підроблених документів, тобто за злочини, за які не було надано дозволу на притягнення до кримінальної відповідальності Г. з боку сторони, яка його видала, що є порушенням вимог ст. 14 Європейської конвенції про видачу правопорушників.

У зв'язку з цим з вироку необхідно виключити рішення суду про визнання винним та засудження Г. за частинами 2, 3 ст. 357, частинами 2, 3 ст. 358 КК України, а також перекваліфікувати дії Г. з ч. 5 ст. 185 на ч. 2 ст. 185 КК України, зі ст. 15, ч. 5 ст. 185 на ст. 15 ч. 2

ст. 185 КК України за кваліфікуючою ознакою вчинення крадіжки та замаху на крадіжку чужого майна за попередньою змовою групою осіб і призначити йому покарання відповідно до вимог ст. 65 КК України¹.

На відміну від загальних обставин, *спеціальні обставини*, що виключають одиничний злочин як структурний елемент певного виду множинності, залежать від того, чи була особа засуджена за раніше вчинений одиничний злочин. У цьому аспекті можна виділити:

а) обставини, що виключають одиничний злочин у структурі сукупності злочинів та повторності, не пов'язаної із засудженням за раніше вчинений злочин;

б) обставини, що виключають одиничний злочин у структурі рецидиву та повторності, пов'язаної із засудженням особи за раніше вчинений злочин.

Перша група спеціальних обставин передбачає випадки звільнення особи від кримінальної відповідальності за одиничний злочин з підстав, зазначених у статтях 45-49, 97, 106 Загальної частини КК, а також на підставі окремих норм про спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені в Особливій частині КК (наприклад, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 2 ст. 255 та ін.).

Друга група зазначених обставин виключає наявність одного злочину через анулювання самого факту засудження (судимості) за нього: як внаслідок зняття чи погашення судимості за даний злочин (статті 89, 91, 108 КК), так і з інших підстав, визначених в законі.

У всіх вказаних випадках вчинений особою одиничний злочин також визнається «юридично нікчемним», так би мовити, піддається забуттю, і не може враховуватися при визначенні сукупності, повторності або рецидиву.

Надамо коротку характеристику обставинам, що належать до першої групи.

Загальна частина КК передбачає сім випадків звільнення від кримінальної відповідальності за вчинений одиничний злочин, а

¹ Див.: Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 2(4). – С. 5–8. Див. також: Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 10. – С. 21–22; 2008. – № 9. – С. 9–10.

саме у зв'язку: а) з дійовим каяттям (ст. 45 КК); б) з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК); в) з передачею особи на поруки (ст. 47 КК); г) із зміною обстановки (ст. 48 КК); д) із закінченням строків давності (ст. 49 КК); д) із застосуванням до неповнолітньої особи примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК); е) із закінченням строків давності стосовно злочинів, які вчинені неповнолітніми (ст. 106 КК).

Більшість із зазначених видів звільнення від кримінальної відповідальності є обов'язковими і безумовними. Це означає, що вимога закону щодо них має імперативний характер, і зобов'язує суд остаточно і безповоротно звільнити особу від кримінальної відповідальності.

Факультативними є звільнення, передбачені ст. 48 КК (зміна обстановки), ст. 47 КК (передача на поруки) та ч. 1 ст. 97 КК (звільнення неповнолітньої особи із застосуванням примусових заходів виховного характеру)¹. У двох останніх випадках звільнення є умовним, тобто ставиться в залежність від подальшої поведінки особи після ухвалення рішення суду про її звільнення. Так, якщо особа порушила умови передачі на поруки і протягом строку порук вчинила новий злочин, то вона має відповідати за сукупністю злочинів (ст. 70 КК). У разі ж, якщо вчинений протягом строку порук новий одиничний злочин передбачається тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК, що і попередній злочин, особа підлягатиме кримінальній відповідальності за правилами повторності злочинів (ст. 32 КК).

Кожен вид звільнення від кримінальної відповідальності має свої передумови та підстави, визначені в законі. Наприклад, за статтями 45, 46 КК, передумовою є вчинення вперше злочину невеликої або необережного злочину середньої тяжкості. Тут зауважимо, що відповідно до п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» такою, що вчинила злочин уперше, вважається особа, яка раніше не вчиняла злочинів, або раніше вчинила зло-

¹ У літературі висловлена пропозиція щодо заміни терміну «факультативне звільнення» на термін «дискреційне звільнення» (від латинського *discretio* – на власний розсуд). (Див.: Баулін Ю.В. Вказ. праця. – С. 62-63).

чин, котрий вже втратив правове значення. Вчинення триваючого злочину (наприклад, ухилення від сплати аліментів на утримання дітей – ч. 1 ст. 164 КК), а також продовжуваного злочину (вчинення у декілька прийомів шахрайства – ч. 1 ст. 190 КК) не може бути перепорою для застосування ст. 45 КК, оскільки зазначені злочини є одиначними і повторності не утворюють¹.

Певні особливості має застосування положень ст. 49 та 106 КК (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності) до триваючих і продовжуваних злочинів. Це пов'язано із тим, що для правильного обчислення строків давності необхідно визначити їх початковий і кінцевий моменти. Початковим днем, з якого обчислюється строк давності, є день, наступний за днем, коли злочин було вчинено². Дане правило є загальним і стосується всіх злочинів. Між тим, законодавець, встановлюючи правовий режим обчислення строків давності, не вбачає ніякої різниці між «звичайними» злочинами і триваючими та продовжуваними діяннями, хоча останні мають специфіку у визначенні моменту закінчення. Через це в науковій літературі висловлюються різні погляди щодо початку обчислення строків давності за вказані злочини.

Так, А.А. Піонтковський вказував, що «строк давності при триваючих злочинах обчислюється з моменту припинення злочинного стану»³. М.Д. Дурманов вважав, що при триваючих злочинах строки давності притягнення до кримінальної відповідальності слід обчислювати із акту вчинення злочинного діяння, яким починається триваючий злочин⁴. На думку В.Є. Смольнікова та Ю.М. Ткачевського, обчислення строку давності за триваючий злочин починається з дня припинення безперервного процесу вчинення злочину, а за продовжуваний злочин – з дня вчинення останньої дії, що входить до нього⁵.

¹ Див.: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. – С. 586.

² Див.: Баулін Ю.В. Вказ. праця. – С. 161.

³ Див.: Піонтковский А.А. Учение о преступлении. – С. 639.

⁴ Див.: Дурманов Н.Д. Давность и погашение судимости. – М., 1939. – С. 41.

⁵ Див.: Смольников В.Е. Давность в уголовном праве. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 61-65; Ткачевский Ю.М. Давность в советском уголовном праве. – М.: Изд. МГУ, 1978. – С. 53-56; Курс уголовного права. Общая часть. Т. 2. Учение о нака-

І. Каминін пропонує обчислювати давність з дня виявлення триваючого чи продовжуваного злочину, і крім того в законі надати перелік злочинів, на які буде розповсюджуватися новий режим обчислення строків давності¹.

Позицію І. Каминіна вважаємо необґрунтованою, по-перше, тому, що вона ігнорує юридичну природу продовжуваних та триваючих злочинів. Як вже зазначалося, ці діяння є такими не через свою законодавчу конструкцію, а внаслідок особливостей злочинної поведінки суб'єкта. Саме тому не може бути злочинів, які завжди, у всіх випадках їх вчинення є продовжуваними чи триваючими. Отже законодавчий перелік таких діянь надати неможливо. По-друге, в теорії кримінального права відсутня доктрина виявлення злочину. Момент виявлення злочину має суто процесуальний аспект і пов'язаний головним чином із виникненням приводів та підстав для порушення кримінальної справи (ст. 94 КПК). Його не можна ототожнювати ні з моментом закінчення злочину, ні з моментом припинення чи присічення злочинного стану.

На нашу думку, при визначенні початкового дня, з якого має обчислюватися строк давності кримінального переслідування за триваючі та продовжувані злочини, слід керуватися тими положеннями, які вироблені судовою практикою² та підтримуються наукою. Зокрема, строк давності стосовно триваючих злочинів слід обчислювати з дня фактичного припинення дії (бездіяльності) з волі або поза волею особи, наприклад, з дня її явки з повинною або затримання. Щодо продовжуваних злочинів – з дня вчинення останнього тотожного діяння із числа тих, що об'єднані єдиним злочинним наміром і складають продовжуваний злочин. Утім, з огляду на труднощі та неоднозначні тлумачення, які іноді можуть виникати при вирішенні питання щодо початку обчислення строків

зани / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М.: Зерцало, 1999. – С. 189-190.

¹ Див.: Каминин И. Вказ. праця. – С. 30-31.

² Спеціальних роз'яснень Верховного Суду України з цього питання наразі не існує і судова практика користується тими роз'ясненнями, які були надані ще в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 4 березня 1929 р. «Про умови застосування давності і амністії до триваючих і продовжуваних злочинів» (в ред. постанови від 14 березня 1963 р.).

давності за вказані злочини, доцільно було б сформулювати спеціальні роз'яснення на рівні Пленуму Верховного Суду України.

В Особливій частині КК підстави звільнення від кримінальної відповідальності передбачені в ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 2 ст. 255, ч. 5 ст. 258, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 6 ст. 369, ч. 4 ст. 401 тощо. Усі вони є імперативними і безумовними.

У будь-якому разі звільнення особи від кримінальної відповідальності чи то з підстав, зазначених у статтях 45-49, 97, 106 Загальної частини КК, чи у випадках, передбачених в статтях Особливої частини КК, означає, що вчинений нею одиничний злочин визнається юридично незначимим (неіснуючим) і не може враховуватися при визначенні множинності. Дане правило закріплене зокрема в ч. 1 ст. 33 КК, згідно з якою при визначенні сукупності не враховуються злочини, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом. Так само, в ч. 4 ст. 32 КК вказано, що повторність відсутня, якщо за раніше вчинений злочин особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом.

До *другої групи* належать обставини, що виключають одиничний злочин в структурі рецидиву та повторності, пов'язаної із засудженням особи за раніше вчинений злочин.

Такою обставиною є анулювання (відсутність) судимості за раніше вчинений одиничний злочин.

У пункті 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 16 «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості» визначається, що судимість є правовим станом особи, який виникає у зв'язку з її засудженням до кримінального покарання і за зазначених в законі умов тягне настання для неї певних негативних наслідків¹. Із такого розуміння судимості виходить і переважна більшість спеціалістів-науковців².

¹ Див.: Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 2. – С. 10.

² Докладніше про поняття, сутність, ознаки та правові наслідки судимості див.: Голина В.В. Погашение и снятие судимости по советскому уголовному праву. – Х.: Вища школа, 1979. – С. 6-24; Голина В.В. Судимість. – Х.: «Харків юридичний», 2006. – С. 8-76; Гришко А.Я., Потапов А.М. Вказ. праця. – С. 176-260.

Відповідно до ч. 1 ст. 88 КК особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості. Якщо судимість за попередній одиничний злочин було знято (статті 91, 108 КК) або погашено (статті 89, 108 КК), то цей злочин перестає бути структурним елементом рецидиву та повторності, пов'язаної із засудженням, тому що погашення чи зняття судимості анулює факт попереднього засудження і, за образним висловлюванням М.І. Бажанова і В.В. Сташиса, у такому разі «попередня судимість вважається юридично знищеною»¹.

Крім того, такими, що не мають судимості визнаються особи, які: а) засуджені вироком суду без призначення покарання (ч. 4 ст. 74, ч. 3 ст. 88 КК)²; б) звільнені від покарання у зв'язку із закінченням строків давності (статті 80, 106 КК); в) звільнені від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК); г) відбули покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом (за декриміналізовані діяння) (ч. 3 ст. 88 КК); д) були реабілітовані (ч. 4 ст. 88 КК), тобто визнано несправедливо репресованими в судовому або позасудовому порядку з поновленням в усіх правах, у тому числі на підставі Закону України від 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»³.

Для даної обставини також є характерним, що поняття засудження розповсюджується тільки на вироки, винесені судами України. Як вже зазначалося вище, Україна не взяла на себе зобов'язання визнавати та враховувати вироки, винесені судами іноземних держав, зокрема, при вирішенні питання про встановлення факту множинності злочинів.

¹ Див.: Бажанов М.І., Сташис В.В. Новое в уголовном законодательстве. – М.: Юрид. лит., 1970. – С. 66.

² Наприклад, якщо за злочин, передбачений ст. 128 КК, засуджується вагітна жінка, то суд буде вимушений постановити щодо неї обвинувальний вирок без призначення покарання, тому що ні один із видів покарань, які зазначені в санкції цієї статті, згідно з ч. 3 ст. 56 КК (громадські роботи), ч. 2 ст. 57 КК (виправні роботи) та ч. 3 ст. 61 КК (обмеження волі) не може бути до неї застосований.

³ Див.: п. 5 указаної постанови Пленуму Верховного Суду України. (Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. – С. 512-513). Див. також: Письменний Є.О. Інститут судимості в кримінальному праві України: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – К., 2009. – С. 12-13.

Узагальнення судової практики з питань кваліфікації повторності та сукупності злочинів, проведене Верховним Судом України¹, засвідчило, що суди у цілому з'ясовують чи не погашена (знята) судимість за раніше вчинений підсудним злочин, чи не підлягає особа за перший злочин звільненню від кримінальної відповідальності.

Прикладом правильного судового рішення може стати наступна справа. Так, Заводський районний суд м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області вироком від 25 квітня 2005 р. засудив С. за ч. 2 ст. 309 КК України. Апеляційний суд Дніпропетровської області ухвалою від 15 липня 2005 р. залишив вирок без зміни. С. визнано винною в тому, що 20 листопада 2003 р. вона придбала у не встановленої слідством особи особливо небезпечний наркотичний засіб – 8,4 мілілітра опію ацетильованого – і перевезла за місцем свого проживання.

У касаційній скарзі засуджена С. заперечувала проти кваліфікації її дій за ознакою повторності.

Перевіривши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційну скаргу не задовольнила з таких підстав. Винність С. у вчиненні злочину підтверджена сукупністю зібраних у справі доказів, яким суд дав належну оцінку і які обґрунтовано поклав в основу вироку, що у скарзі засуджена не заперечує. Кваліфікація її дій за ч. 2 ст. 309 КК є правильною.

Посилання С. на відсутність у її діях такої кваліфікуючої ознаки, як учинення злочину повторно не заслуговують на увагу. Із матеріалів справи вбачається, що вироком від 21 лютого 2002 р. С. було засуджено за ч. 2 ст. 309 КК, і що судимість у встановленому законом порядку не знято й не погашено. Тому її дії правильно кваліфіковано за ознакою повторності. У зв'язку із зазначеним та враховуючи, що засудженій призначено покарання відповідно до вимог закону, з урахуванням характеру та ступеня суспільної небезпечності вчиненого нею злочину, даних про її особу й інших обставин справи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у задоволенні касаційної скарги С. відмовила².

¹ Див. Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 3. – С. С. 27-28

² Див.: Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 9. – С. 18.

Як бачимо, в розглянутій ситуації не існувало обставин, які б виключали раніше вчинений одиничний злочин. Даний злочин зберіг свої юридичні властивості на момент вчинення С. нового злочину, отже суд цілком справедливо кваліфікував її діяння, як повторне.

Утім, у судовій практиці трапляються й інші випадки, коли суди не з'ясовують питання про погашення або зняття судимості, що призводить до неправильної кваліфікації дій засуджених, безпідставного призначення покарання за сукупністю злочинів або визнання повторності злочину обставиною, що впливає на кваліфікацію чи обтяжує покарання.

Наприклад, згідно з вироком Полтавського районного суду Полтавської області С. засуджено за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 309, ч. 1 ст. 317, ч. 2 ст. 307 КК із застосуванням ст. 69 КК на три роки три місяці позбавлення волі із конфіскацією майна. На підставі ст. 71 КК до призначеного покарання суд частково приєднав покарання за попереднім вироком. За апеляцією засудженого апеляційний суд Полтавської області вирок щодо С. змінив, виключивши вказівку про першу судимість, тому що за даними справи С. був звільнений від покарання за першим вироком і відповідно до ст. 89 КК вважався таким, що не має судимостей. Дії С. з ч. 2 ст. 309 КК були перекваліфіковані на ч. 1 ст. 309 КК у зв'язку із відсутністю кваліфікуючої ознаки повторності.

Так само Володимир-Волинський міський суд Волинської області вироком від 12 грудня 2007 р. засудив Ч. за ч. 2 ст. 186 КК до позбавлення волі на строк п'ять років. На підставі ст. 104 КК його звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком два роки та покладенням на нього обов'язків, передбачених підпунктами 3, 4 ч. 1 ст. 76 КК.

Ч. визнано винним у тому, що 11 листопада 2007 р. він, приблизно о дев'ятій годині, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, повторно відкрито викрав майно та гроші П. на загальну суму 25 грн.

У касаційному поданні прокурор, пославшись на неправильне застосування кримінального закону при кваліфікації дій Ч., порушив питання про зміну вироку щодо Ч., перекваліфікацію його дій з ч. 2 на ч. 1 ст. 186 КК та зменшення покарання до позбавлення волі на строк чотири роки.

Перевіривши матеріали справи та доводи, зазначені у поданні, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційне подання підлягає частковому задоволенню з таких підстав.

Висновки суду про доведеність винуватості Ч. у касаційному поданні не оспоруються та підтверджені розглянутими в судовому засіданні й викладеними у вирокі доказами, зокрема показаннями самого засудженого, який повністю визнав свою вину.

Разом з тим при кваліфікації дій Ч. суд неправильно застосовував кримінальний закон.

Згідно з ухвалою Апеляційного суду Волинської області від 14 серпня 2007 р. на підставі п. «а» ст. 1 Закону від 19 квітня 2007 р. № 955-V «Про амністію» Ч. звільнено від відбування призначеного покарання.

Відповідно до вимог ч. 3 ст. 88 КК особи, засуджені за вироком суду та звільнені від покарання, у тому числі і на підставі амністії, визнаються такими, що не мають судимості.

Проте дії Ч. помилково були кваліфіковані за ч. 2 ст. 186 КК за ознакою повторності.

З урахуванням зазначеного колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України змінила вирок Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 12 грудня 2007 р.: перекваліфікувала дії Ч. з ч. 2 ст. 186 на ч. 1 ст. 186 КК¹.

Згідно з довідкою кримінально-виконавчої інспекції Управління Державного департаменту України з питань виконання покарань у зв'язку з виконанням вироку К. перебував на обліку у цій установі і 1 листопада 2005 р. на підставі постанови Апостолівського районного суду його було звільнено від покарання у зв'язку із закінченням іспитового строку.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 89 КК у таких випадках особи визнаються такими, що не мають судимості, тому із вступної частини вироку слід виключити вказівку про засудження К. 25 жовтня 2004 р. за ч. 1 ст. 185 КК, а з його обвинувачення за епізодами заволодіння транспортним засобом та таємного викрадення майна у потер-

¹ Див.: Вісн. Верхов. Суду України. – 2010. – № 1. – С. 28-29. Див. також: Рішення Верховного Суду України. – 2008. – Вип. 2(17). – С. 99-100.

пілого А., тобто за ч. 2 ст. 289 КК та ч. 3 ст. 185 КК –кваліфікуючу ознаку цих злочинів – повторність.

У наведеній нижче ситуації оскарження судового рішення було пов'язане із неправильним розумінням судом поняття погашення судимості, і, як наслідок цього, помилкою у визначенні рецидиву злочинів.

Ухвалою Верховного Суду України за касаційною скаргою захисника змінено вирок Апеляційного суду Сумської області стосовно П., засудженого за п. 13 ч. 2 ст. 115 КК до довічного позбавлення волі. В ухвалі Верховного Суду України зазначено, що суд правильно встановив фактичні обставини вчиненого злочину, але помилився даючи їм неправильну юридичну оцінку. Так, кваліфікуючи дії П. за п. 13 ч. 2 ст. 115 КК, суд зазначив, що умисне вбивство потерпілого З. вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство. Однак такий висновок суду не відповідає встановленим обставинам справи. Суд зазначив у вирокі про наявність у П. судимості за злочин (ст. 94 КК 1960 р.), за який він був засуджений і відбув покарання у 1990 році. З часу відбуття покарання за це вбивство і до вчинення іншого вбивства пройшло 16 років, отже, відповідно до ст. 89 КК він вважається не судимим за попереднє вбивство, а тому кваліфікуюча ознака «умисне вбивство, вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство», поставлена йому у вину безпідставно і підлягає виключенню з вироку. За встановлених судом обставин злочинні дії П. підлягають кваліфікації не за п. 13 ч. 2 ст. 115 КК, а за ч. 1 ст. 115 КК¹.

Інша судова помилка пов'язана із кваліфікацією повторної крадіжки.

Вироком Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 18 квітня 2005 р. С, раніше неодноразово судимого, засуджено за ч. 2 ст. 185 КК та за ч. 4 ст. 187 КК України. Ухвалою апеляційного суду Донецької області від 5 липня 2005 р. вирок щодо С. залишено без змін.

С. визнаний винним у тому, що він 25 серпня 2004 р. з метою крадіжки зайшов до приміщення Слов'янського районного центру соціальних служб для молоді у м. Слов'янську, шляхом вільного доступу пройшов у один із кабінетів, де зі столу таємно викрав

¹ Див. Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 3. – С. 28.

шкіряну сумку (вартістю 40 грн.), що належала Т., у якій було майно потерпілої на загальну суму 246 грн. 70 коп.

Також С. 25 серпня 2004 р. з метою заволодіння чужим майном шляхом розбою, маючи при собі ніж, зайшов у магазин «Альянс» у м. Слов'янську, проник за торговий прилавок і заволодів грошима в сумі 68 грн., після чого, будучи помічений працівниками магазину, які намагалися його затримати, з метою утримання викраденого С. ножом заподіяв К. легкі тілесні ушкодження, що спричинили короткочасний розлад здоров'я, а Г. і Ф., які усвідомлювали злочинний характер дій засудженого і намагалися його затримати, – тяжкі тілесні ушкодження.

У касаційній скарзі засуджений С. заперечував вчинення ним розбійного нападу, стверджував про безпідставність засудження за ч. 2 ст. 185 КК України, оскільки попередня його судимість погашена, і просив вирок скасувати, а справу направити на новий судовий розгляд.

Дослідивши матеріали справи та обговоривши доводи скарги, колегія суддів вважає, що касаційна скарга підлягає частковому задоволенню.

Дії С. кваліфіковані судом за ч. 2 ст. 185 КК України як таємне викрадення чужого майна повторно. Така кваліфікуюча ознака, як повторність інкримінована С. у зв'язку тим, що, як зазначено у вироку, в засудженого є не знята і не погашена судимість. Дійсно С. раніше був засуджений за вчинення тяжких злочинів, останнього разу 13 липня 1993 р. – на 7 років позбавлення волі, а звільнений 16 січня 1998 р. за відбуттям строку покарання. Також С. був засуджений у 1980 році на 10 років позбавлення волі. Строк погашення судимості за ст. 55 КК УРСР для осіб, засуджених до позбавлення волі на строк не більше 10 років, був установлений на рівні 8 років зі дня відбуття покарання. Строк погашення судимості за п. 8 ст. 39 КК України для осіб, засуджених до позбавлення волі за тяжкий злочин, дорівнює 6 рокам зі дня відбуття покарання, якщо вони не вчинять нового злочину. Відповідно до ст. 5 КК України, закон про кримінальну відповідальність, який її пом'якшує, має зворотну дію в часі, тобто поширюється на осіб, які, зокрема, відбули покарання, але мають судимість. Злочин, передбачений ст. 185 КК України, С. скоїв 25 серпня 2004 р., тобто через 6 років і 7 місяців після

відбуття покарання. Отже врахування такої кваліфікуючої ознаки, як повторність, у зв'язку з наявністю попередньої судимості С. є безпідставною, тому його дії належить перекваліфікувати з ч. 2 на ч. 1 ст. 185 КК України¹.

Як видно, щодо кваліфікації дій засудженого за ч. 2 ст. 185 КК України в даному випадку було застосоване кримінальне законодавство, яке не підлягало застосуванню. Тому цей вирок було обґрунтовано змінено шляхом виключення кваліфікуючої ознаки повторності крадіжки із формули обвинувачення.

У судовій практиці також трапляються випадки, коли суди не враховують відсутність судимості в особи з огляду на положення ч. 3 ст. 88 КК, відповідно до якого визнається такою, що не має судимості особа, яка звільнена від покарання.

Так, Кіровський районний суд м. Дніпропетровська засудив Д. за ч.2 ст. 190 КК (за ознакою повторності) на два роки позбавлення волі. Ухвалою Апеляційного суду Дніпропетровської області дії Д. перекваліфіковані на ч. 1 ст. 190 КК і покарання йому пом'якшено через те, що засуджений за попереднім вироком підпадав під дію п. «б» ст. 1 Закону від 31 травня 2005 р. №2591-IV «Про амністію» та підлягав звільненню від покарання².

Такими, на нашу думку, є обставини, що виключають одиничний злочин у структурі множинності злочинів. Незважаючи на особливості у застосуванні кожної із зазначених обставин, їх об'єднує те, що вони знищують юридичні властивості вчиненого злочинного діяння і погашають його кримінально-правові наслідки. За наявності даних обставин одиничний злочин перестає існувати і не може розглядатися як структурний елемент множинності злочинів.

¹ Див.: Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2006. – Вип. 1-2. – С. 109–111.

² Див. Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 3. – С. 28.

Розділ 8.

МІСЦЕ ОДИНИЧНОГО ЗЛОЧИНУ В СИСТЕМІ ІНСТИТУТУ МНОЖИННОСТІ ЗЛОЧИНІВ

Після визначення поняття та видів одиничного злочину, постає нагальна потреба у з'ясуванні його місця в системі кримінального права, зокрема, встановленні того, до якого кримінально-правового інституту це поняття належить.

Як відомо, найменшим елементом системи права є норма права. Первинним структурним утворенням системи права, яке складається із норм права, є правовий інститут. У теорії кримінального права поняття кримінально-правового інституту дотепер не отримало належного аналізу¹, не досліджені підстави виділення інститутів та їх значення для побудови системи кримінального права. Між тим загальне вчення про кримінально-правовий інститут наразі є конче потрібним, адже з ним безпосередньо пов'язана перспектива подальшого вдосконалення чинного кримінального законодавства, яке розвивається як за рахунок покращення вже існуючих інститутів, так і завдяки появі нових інститутів права.

Для з'ясування змісту кримінально-правового інституту, передусім, слід звернутися до загальнотеоретичних положень з цього питання.

У літературі із загальної теорії права майже одноставно зазначається, що будь-яка галузь права складається із особливих структурних утворень –правових (юридичних) інститутів, а її норми обов'язково належать до того чи іншого інституту².

¹ Однією з перших наукових праць, у якій комплексно досліджувались проблеми інститутів кримінального права, була стаття Тенчова Е. С. (Див.: Тенчов Е. С. Інститути уголовного права: система и взаимосвязь // Сов. гос-во и право. – 1986. – № 8). Із сучасних наукових праць найбільш детально інститути кримінального права досліджуються в монографії Коняхіна В.П. (Див.: Коняхин В.П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права. – СПб., 2002. – Глава 1У).

² Див.: Алексеев С.С. Проблемы теории права. Т. 1. – Свердловск, 1972. – С. 139-140.

У теорії права під правовим інститутом звичайно розуміють сукупність правових норм, які забезпечують цілісне, самостійне регулювання певної групи суспільних відносин. Іноді уточнюють, що інститут – це відокремлений комплекс правових норм, які є частиною галузі права і регулюють певний вид суспільних відносин¹.

На думку С.С. Алексеева, правовий інститут (інститут права) – це порівняно невелика, усталена група правових норм, які регулюють певний різновид суспільних відносин. Якщо юридична норма є початковим елементом, «живою» клітиною правової матерії, то правовий інститут представляє собою первинну правову спільність².

С.С. Алексеев виділяє такі ознаки правового інституту: 1) наявність певної сукупності норм, яка має свою власну структуру; 2) специфічність юридичних конструкцій даної сукупності норм; 3) зовнішнє відокремлення даної групи норм; 4) забезпечення самостійного регулятивного впливу на певне коло суспільних відносин; 5) галузева чистота норм³.

Деякий інший підхід до визначення правового інституту пропонує В.І. Гойман, який зазначає, що інституту притаманні такі риси. По-перше, це однорідність фактичного змісту, тобто кожний інститут призначений для регулювання самостійної та відносно відокремленої групи відносин або окремих вчинків людей.

Другою ознакою є юридична єдність правових норм, які утворюють єдиний комплекс, що виражається у спільних положеннях, специфічних правових поняттях і створює особливий, характерний для даного виду відносин, режим правового регулювання.

По-третє, ознакою інституту є нормативна відокремленість, тобто групування норм, що його утворюють, у главах, розділах, інших структурних частинах закону чи іншого нормативного акту.

¹ Див., напр.: Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М.: Юрист, 2000. – С. 397; Хропанюк В.Н. Теория государства и права. 2-е изд. – М., 1997. – С. 213. та ін.

² Див.: Алексеев С.С. Структура советского права. – М., 1975. – С. 119.

³ Див.: Там само. – С. 121-135. Приблизно таким же чином визначають правовий інститут й інші автори. (Див.: Якушев В.С. Понятие правового института // Правоведение. – 1970. – № 6. – С. 62; Общая теория права: Учебник для юридических вузов / Под ред. А.С. Пиголкина. – М.: Изд. МГТУ им. Баумана, 1995. – С. 181-182; Загальна теорія держави і права: Підручник / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.Я. Петришина. – Х.: Право, 2002. – С. 258-259 та ін.).

По-черверте, це є повнота регульованих суспільних відносин, тобто інститут права містить у собі такий набір норм (дефінітивних, забороняючих, уповноважуючих тощо), який дає можливість забезпечити відсутність «прогалин» у відносинах, що ним регулюються, і не потрапляє у колізію з іншими структурними елементами системи права¹.

На нашу думку, більш прийнятним є визначення інституту, сформульоване С.С. Алексеевим, а відповідне поняття та ознаки, запропоновані В.І. Гойманом, мають певні недоліки. Зокрема, на-вряд чи правильно говорити, що правовий інститут призначений для регулювання окремих вчинків людини, адже це є функцією норми права. Також вважаємо, що правовий інститут не може утворити одна (одинична) норма, який би важливий припис вона в собі не містила, тому що одна норма не спроможна охопити всебічним правовим регулюванням окрему групу суспільних відносин або відповідну одну суспільну відносину.

Крім того, відсутність прогалин та цілісність правового регулювання можуть забезпечити тільки такі правові інститути, які містять загальні (так би мовити, об'єднувальні) положення, що розповсюджуються на всю групу норм, які до них входять. Щодо відсутності колізій у праві, яку, на думку В.І. Гоймана, начебто забезпечують інститути, то, як справедливо зазначає В.П. Коняхін, це є очевидна ідеалізація правових реалій, а існування правових інститутів, що містять внутрішні колізії – звичайне явище в праві².

У теорії правові інститути розрізняються за обсягом і змістом. Наприклад, кримінально-правовий інститут покарання регулює окрему групу суспільних відносин, а інститут добровільної відмови забезпечує регулювання однієї суспільної відносини.

За змістом інститути поділяються на прості і складні. Простий інститут, як правило, невеликий і не містить у собі інших структурних підрозділів. Складний (або комплексний) інститут є відносно великим і має у своєму складі більш дрібні самотійні утворення, які називають субінститутами³.

¹ Див.: Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. – М.: Юрист, 1997. – С. 169.

² Див.: Коняхин В.П. Вказ. праця. – С. 115-119.

³ Див.: Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – С. 398.

Правовий інститут, що об'єднує групу інститутів і субінститутів у літературі називають генеральним інститутом¹.

Розглянуті теоретичні положення цілком розповсюджуються і на поняття кримінально-правового інституту, яким, на думку Е.С. Тенчова, є об'єктивно існуюча в середині галузі кримінального права сукупність кримінально-правових норм, що регламентують відповідальність за посягання проти групи однорідних суспільних відносин (інститути Особливої частини) або визначають принципи, функціональне призначення та підстави кримінальної відповідальності (інститути Загальної частини)².

І.Я. Козаченко, який також виділяє інститути Загальної та Особливої частини, впевнений, що інститути Загальної частини виконують роль своєрідної кримінально-правової матриці: вони мають значення фундаментальних положень, які зумовлюють всю систему кримінального права, структуру його Особливої частини, коло її інститутів та перелік діянь, що визнаються злочинами³.

Зауважимо, що погляди Е.С. Тенчова та І.Я. Козаченка на сутність кримінально-правового інституту поділяють не всі криміналісти. Зокрема, Ю.Є. Пудовочкін, Т.В. Кленова та інші вважають, що приписи Загальної частини КК самі по собі не можуть утворювати інститутів. Так, Т.В. Кленова вказує, що про інститути Загальної та Особливої частини можна говорити з певною мірою умовності, тому що норми і окремі правові приписи, що стосуються кожного інституту, як правило, виражаються в статтях, як Загальної, так і Особливої частини КК. В.П. Коняхін взагалі стверджує, що в структурі Загальної частини виділяються не правові інститути, а інститути кримінально-правових нормативних приписів, які є частинами кримінально-правових норм⁴.

¹ Див.: Алексеев С.С. Вказ. праця. – С. 147-149.

² Див.: Тенчов Е.С. Институты уголовного права: система и взаимосвязь // Сов. гос-во и право. – 1986. – № 8. – С. 60-61.

³ Див.: Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов / Под ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамовой. – М.: Норма, 1999. – С. 6-7.

⁴ Див.: Коняхин В.П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права. – СПб., 2002. – С. 155-168; Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Понятие, принципы и источники уголовного права: Сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. – СПб., 2003. – С. 40-45; Кленова Т.В. Основы теории кодификации уголовно-правовых норм. – Самара, 2001. – С. 195.

Таким чином, істотні розбіжності, які спостерігаються в точках зору науковців, свідчать, що єдиного розуміння сутності кримінально-правового інституту поки що немає.

У науці кримінального права також пропонуються різні підходи до визначення системи кримінально-правових інститутів.

Наприклад, Н.Ф. Кузнєцова вважає, що зміст кримінального права складають чотири інститути: «кримінальний закон», «злочин», «покарання», «звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання». Ці інститути, на її думку, систематизовані в Загальній і Особливій частині КК і поділяються на більш дрібні інститути і норми¹.

Е.С. Тенчов пише, що в кримінальному праві існує дві підсистеми інститутів: підсистема інститутів Загальної частини кримінального права і підсистема інститутів Особливої частини. Перша підсистема має ієрархічний характер і містить у собі інститут функцій кримінального права, інститут злочину і інститут покарання, які деталізуються у більш дрібних інститутах. Підсистему інститутів Особливої частини кримінального права складають інститути окремих видів злочинів, що утворюються на підставі спільності родового об'єкту посягання².

І.Я. Козаченко вказує, що найбільш великими є інститути злочину і покарання, які в свою чергу містять у собі більш дрібні за обсягом, але значні за змістом підінститути, наприклад, стадії злочинної діяльності, співучасть, множинність, види покарань, судимість тощо³.

Ю.І. Ляпунов зазначає, що Загальну частину кримінального права складають чотири основних «інтегрованих» інститути: інститут злочину, інститут покарання, інститут кримінальної відповідальності та інститут примусових заходів кримінально-правового характеру. У ці інститути, на його думку, входять більш обмежені за обсягами правової регламентації і сфері дії конкретні інститути – співучасті, незакінченого злочину, множинності,

¹ Див.: Курс уголовного права. Общая часть. Том 1. Учение о преступлении. – М.: Зерцало, 1999. – С. 4.

² Див.: Тенчов Е.С. Вказ. праця. – С. 61-66.

³ Див.: Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов / Под ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамовой. – С. 7.

обставин, що виключають злочинність діяння, видів покарання тощо¹.

Із нашої точки зору, більш прийнятною і аргументованою є система кримінально-правових інститутів, запропонована В.П. Малковим. Спочатку цей автор систематизує їх на інститути Загальної та Особливої частини, після чого в межах кожної частини виділяє генеральні інститути, інститути, субінститути і навіть підсубінститути.

Зокрема, до генеральних інститутів Загальної частини В.П. Малков відносить: кримінальний закон; злочин; покарання; призначення покарання і звільнення від покарання; примусові заходи медичного та виховного характеру. У свою чергу генеральний інститут злочину, на його думку, включає до себе інститути вини, осудності, співучасті, множинності та інші. Генеральний інститут покарання складається із інститутів позбавлення волі, виправних робіт, штрафу, призначення покарання тощо. Кожен із названих інститутів, у свою чергу, може поділятися на субінститути.

Генеральними інститутами Особливої частини виступають, наприклад, інститут злочинів проти власності; інститут злочинів проти особи; інститут злочинів проти громадської безпеки тощо, які також можуть мати субінститути і підсубінститути².

Погоджуючись у цілому із запропонованою В.П. Малковим класифікацією інститутів, додамо, що інститути Загальної та Особливої частини не є «статичними» та відокремленими один від одного утвореннями, так би мовити, «інститутами в собі», адже кримінально-правові норми, що належать до інститутів Загальної частини, перебувають у тісному взаємозв'язку із нормами інститутів Особливої частини КК та часто містять положення, що конкретизують останні. Також не виключається взаємопроникнення (зворотний зв'язок) між нормами окремих інститутів Особливої та Загальної частини кримінального права.

Отже, вважаємо, що система інститутів кримінального права має будуватися із урахуванням єдності предмета правового регу-

¹ Див.: Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. Н.И. Ветрова, Ю.И. Ляпунова. – М., 1997. – С. 13.

² Див.: В.П. Малков. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. – С. 131-132.

лювання і змісту кримінально-правових норм, які до нього входять. За такого підходу система інститутів у принципі буде відповідати структурі кримінального права, за винятком окремих, складних (комплексних) інститутів, які складаються із норм Загальної та Особливої частини КК. Прикладом такого комплексного кримінально-правового інституту, на нашу думку, є інститут множинності злочинів.

Ідею виділення множинності злочинів як самостійного кримінально-правового інституту вперше запропонував В.П. Малков у 1982 році. Він вказував, що матеріальною підставою всякого правового інституту є наявність особливого предмета регулювання в межах галузі права. З точки зору цієї ознаки існують всі підстави для виділення множинності злочинів як окремого інституту кримінального права. По-перше, в межах предмета регулювання кримінального права існують суспільні відносини, пов'язані із вчиненням винним більше ніж одного злочину, які потребують спеціального правового регулювання, а, по-друге, в законодавстві існує певна сукупність правових норм, що регулюють даний вид суспільних відносин. А оскільки вказані норми належать до Загальної частини кримінального права, то і множинність злочинів слід розглядати як інститут Загальної частини кримінального права¹. При цьому автор наголошував, що відсутність в КК РФ окремого розділу «Множинність злочинів» істотно ускладнює цілісне сприйняття даного інституту і доводив необхідність виділення такого розділу в чинному КК РФ.

Більш конкретно місце інституту множинності в системі кримінального права визначається іншими російськими науковцями. Так, Ю.І. Ляпунов вважає, що інститут множинності входить до складу основного «інтегрованого» інституту злочину. С.С. Пірвагін зазначає, що інститут злочину включає до себе інститут множинності злочинів. Ю.Є. Пудовочкін вказує, що загальний ін-

¹ Див.: Малков В.П. Вказ. праця. – С. 134. Пропозицію В.П. Малкова про виділення множинності в окремий інститут в той час підтримував Р.Р. Галіакбаров, який вважав, що в межах кримінального права потрібно виділити новий інститут – множинність, який би об'єднував як множинність злочинів, так і множинність його учасників. (Див.: Галіакбаров Р.Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия. – Хабаровск, 1987. – С. 22).

ститут злочину включає до себе субінститути категоризації та множинності злочинів тощо¹.

Визначення місця інституту множинності в системі кримінального права України наразі не є особливо дискусійним питанням, тому що це здійснено на законодавчому рівні. З прийняттям в 2001 році нового Кримінального Кодексу в Україні відбулося докорінне реформування кримінального законодавства. У новому КК інститут множинності вперше набув своєї законодавчої регламентації шляхом закріплення таких її видів, як повторність, сукупність та рецидив злочинів безпосередньо в Розділі VII Загальної частини КК (статті 32-35). Як видно, вказані норми розташовані в межах генерального інституту Загальної частини кримінального права – злочину.

У той же час частина норм, що належать до інституту множинності, міститься в Розділі XI Загальної частини (ст. 70-72 КК). Вони регулюють особливості призначення покарання за окремі види множинності і належать до іншого генерального інституту Загальної частини КК – покарання.

Крім того, ціла низка норм, які передбачені в Особливій частині КК і які встановлюють відповідальність за злочини, вчинені за наявності окремих видів множинності (біля 100 статей Особливої частини КК передбачають такі кваліфікуючі ознаки, як повторність та рецидив), також, на наш погляд, певною мірою належать до інституту множинності, бо вони сконструйовані із врахуванням особливостей кваліфікації і караності окремих її видів.

Таким чином, інститут множинності злочинів отримав у Кримінальному Кодексі України 2001 року достатньо повну правову регламентацію і наразі складається із цілого комплексу норм як Загальної, так і Особливої частини КК, які і забезпечують цілісність та закінченість регулювання суспільних відносин, пов'язаних із вчиненням декількох злочинів. Зазначена особливість інституту множинності дає підстави розглядати його як особливий комплексний кримінально-правовий інститут в межах генерального інституту злочину.

¹ Див.: Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. Н.И. Ветрова, Ю.И. Ляпунова. – С. 13; Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Вказ. праця. – С. 44-49; Энциклопедия уголовного права. Т. 1. – Издание проф. Малинина В.Б. – СПб., 2005. – С. 196.

У теорії права зазначається, що комплексні правові інститути є складними за своєю структурою і можуть містити в собі менші за обсягом самостійні утворення – субінститути, які характеризуються певним складом і послідовністю. При цьому важливо пам'ятати, що і субінститути, і окремі правові норми у складі будь-якого правового інституту утворюють їх систему¹ і перебувають між собою у тісному взаємозв'язку (взаємозалежності) та взаємодії. Наявність стійких зв'язків між ними є показником того, що одні норми (субінститути) можуть існувати і здійснювати правове регулювання лише за наявності інших норм (субінститутів), з якими такий зв'язок передбачається. У цьому розумінні і розглянемо систему комплексного інституту множинності злочинів.

Як випливає із КК України наразі інститут множинності складається із трьох субінститутів: повторності злочинів та рецидиву, які включають норми як Загальної, так і Особливої частини КК, а також сукупності злочинів. Крім того, вважаємо, що до інституту множинності входять і окремі норми, які не утворюють субінститутів, наприклад норми, що визначають ознаки продовжуваного злочину та сукупності вироків.

На нашу думку, існуюча система норм інституту множинності злочинів зараз є неповною і потребує вдосконалення за рахунок доповнення її субінститутом одиничного злочину.

По-перше, це буде відповідати логіці даного інституту, адже одиничний злочин є структурним елементом будь-якого виду множинності, так би мовити, первинною клітинкою, із яких вона утворюється. Немає одиничного злочину – відсутня і їх множинність.

По-друге, певні початкові кроки у формуванні вказаного субінституту законодавець вже здійснив, визначивши в ч. 2 ст. 32 КК ознаки одиничного продовжуваного злочину.

¹ Під системою (з грецької *systema* – ціле, складене з частин) розуміють сукупність взаємопов'язаних елементів будь-якого цілого, розташованих в певному порядку. Коли говорять про систему в праві, то мають на увазі об'єктивне об'єднання певних правових частин за змістовними ознаками в структурно-впорядковану цілісну єдність, що має відносну самостійність, стійкість та автономність функціонування. (Див.: Керимов Д.А. *Философские проблемы права*. – М.: Наука, 1972. – С. 278.

По-третє, закріплення на законодавчому рівні ознак та правил кваліфікації деяких видів одиничних злочинів (триваючих, складених, злочинів з похідними наслідками тощо) припинить їх неоднозначне тлумачення як у науці кримінального права, так й в слідчо-судовій практиці, допоможе розмежувати їх із окремими видами множинності, що сприятиме правильній кваліфікації вчиненого і справедливому призначенню покарання.

Нарешті, це забезпечить всебічне правове регулювання всіх випадків вчинення особою декількох злочинних діянь і підвищить ефективність чинного кримінального законодавства.

Із урахуванням висловленого, система норм інституту множинності в Загальній частині КК України, могла б виглядати таким чином (як один із можливих варіантів *de lege ferenda*)¹.

Розділ VII. ПОВТОРНІСТЬ, СУКУПНІСТЬ ТА РЕЦИДИВ ЗЛОЧИНІВ

Стаття... Повторність злочинів

Стаття... Продовжуваний злочин

Повторність злочинів, передбачена ст..., відсутня у разі вчинення особою одиничного продовжуваного злочину, який складається з двох або більше юридично тотожних, не співпадаючих у часі діянь, що посягають на один об'єкт, спричиняють єдиний злочинний наслідок та об'єднані єдиним умислом і спільною метою.

Продовжуваний злочин кваліфікується за однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК.

¹ Пропонуючи доповнити КК положеннями, які б визначали окремі види одиничних злочинів, зауважимо, що ми не вважаємо за доцільне визначати безпосередньо в законі загальне поняття одиничного злочину, оскільки останнє є суто теоретичною конструкцією, тоді як наявність окремих його різновидів (продовжуваний, триваючий, складений злочини та злочин з похідними наслідками) безпосередньо впливає на вирішення питань про кваліфікацію відповідних діянь та призначення за них покарання.

Стаття... Триваючий злочин.

Повторність злочинів, передбачена ст..., відсутня у разі вчинення особою одиничного триваючого злочину, який характеризується безперервним здійсненням складу закінченого злочину шляхом тривалого умисного невиконання обов'язків, покладених на особу кримінальним законом (бездіяльність) або шляхом тривалого умисного порушення встановленої законом заборони (дія).

Триваючий злочин кваліфікується за однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК.

Стаття... Сукупність злочинів та її види

Стаття... Складений злочин

Сукупність злочинів, передбачена ст..., відсутня у разі вчинення особою одиничного складеного злочину, який об'єднує декілька внутрішньо пов'язаних між собою, супідрядних умисних дій, кожне з яких передбачене в кримінальному законі як окремий самостійний склад злочину.

Складений злочин кваліфікується за однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК.

Стаття... Злочин із похідними наслідками

Сукупність злочинів, передбачена ст..., відсутня у разі вчинення особою одиничного злочину з похідними наслідками, в якому умисне суспільно небезпечне діяння спричиняє два окремих наслідки – основний (прямий) та додатковий (похідний), що настають послідовно і характеризуються різним психічним ставленням особи: до прямого наслідку – умисел, а до похідного – необережна форма вини. У цілому злочин із похідними наслідками визнається умисним і кваліфікується за однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК.

Стаття... Рецидив злочинів

Стаття... Правові наслідки повторності, сукупності та рецидиву злочинів

Запропонований варіант удосконалення системи інституту множинності злочинів, безумовно, не претендує на істину в останній інстанції. Як варіант, запропоновані норми можна було б сгрупувати і в одній статті КК, назвавши її, наприклад, «Правила кваліфікації одиничних ускладнених злочинів» чи знайти будь-яке інше рішення. Однак не викликає сумніву, що потреба у законодавчому закріпленні окремих видів одиничних злочинів існує, а вказана проблема вимагає подальшого наукового обговорення, нових рішень та пропозицій з боку наукової громадськості.

Завершуючи питання про можливі напрямки вдосконалення інституту множинності злочинів, зазначимо, що, на нашу думку, виділяти в її окремий субінститут сукупність вироків наразі достатніх підстав немає, хоча в новітній літературі з кримінального права окремі автори пропонують розглядати сукупність вироків як вид множинності злочинів. Зокрема, В.П. Малков зазначає, що виділення сукупності вироків в окремий вид множинності є цілком обґрунтованим, тому що поняттями сукупність злочинів і рецидив злочинів не охоплюються всі можливі варіанти вчинення двох чи більше злочинів однією особою¹.

М.М. Становський також стверджує, що сукупність вироків є одним із різновидів множинності злочинів, оскільки вона хоча і відрізняється особливим порядком призначення покарання, однак все ж таки її основу утворюють декілька злочинів (у тому числі й ті, за які особа вже засуджувалась, але судимості на погашені), що підлягають врахуванню при призначенні покарання².

Вказана думка, на перший погляд, має раціональне зерно. Дійсно, за чинною редакцією ст. 34 КК рецидив злочинів не можна отожднювати із сукупністю вироків, тому що ці поняття не співпадають за змістом. Рецидив наразі пов'язується лише із вчиненням умисних злочинів, тоді як сукупність вироків має місце у всіх ви-

¹ Див.: *Энциклопедия уголовного права*. Т. 3. – С. 494; Чернова Т., Малков В. Назначение наказания по совокупности приговоров // *Российская юстиция*. – 1999. – № 10. – С. 46-48. Цю думку також поділяє А.А. Стрижевська. (Див.: *Стрижевська А.А. Сукупність злочинів за кримінальним правом України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук*. – К., 2007. – С. 8.

² Див.: *Становский М.Н. Назначение наказания*. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 1999. – С. 303.

падках вчинення нового злочину після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання за попередній злочин. Крім того, рецидив злочинів не утвориться, якщо попереднім вироком особа була засуджена за злочин, вчинений у віці до 18 років, хоча сукупність вироків в цих випадках матиме місце. Отже зміст поняття рецидиву є вужчим за зміст поняття «сукупність вироків», хоча останній часто пов'язують саме із цим видом множинності злочинів.

Згідно із абз. 1 п. 25 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року «Про практику призначення судами кримінального покарання», «...за сукупністю вироків (ст. 71 КК) покарання призначається, коли засуджена особа до повного відбукання основного чи додаткового покарання вчинила новий злочин, а також коли новий злочин вчинено після проголошення вироку, але до набрання ним законної сили»¹.

Як бачимо, сукупністю вироків наразі охоплюються не тільки випадки рецидиву, але також вчинення будь-якого умисного чи необережного злочину після винесення вироку і до набрання ним законної сили, тобто за відсутності у особи судимості за попередній злочин.

За загальним правилом сукупність вироків не може співвідноситись також і з сукупністю злочинів, передусім тому, що якісною ознакою останньої є вчинення особою всіх злочинів до постановлення обвинувального вироку хоча б за один із них (ч. 1 ст. 33 КК).

Однак у судовій практиці іноді зустрічаються випадки сукупності вироків, які можуть сполучатися із сукупністю злочинів. Про ці винятки йдеться в абз. 6 п. 25 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року «Про практику призначення судами кримінального покарання», де роз'яснюється: «...коли після постановлення вироку у справі буде встановлено, що засуджений винен ще в кількох злочинах, одні з яких вчинено до, а інші – після постановлення першого вироку, покарання за останнім за часом вироком призначається із застосуванням як ст. 70, так і ст. 71 КК: спочатку – за правилами ч. 1 ст. 70 КК – за сукупністю злочинів, вчинених до постановлення першого вироку; після цього за правилами ч. 4 ст. 70 КК; потім за сукупністю злочинів, вчинених

¹ Див.: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. – С. 482

після постановлення першого вироку; і остаточно – за сукупністю вироків»¹.

Сукупність вироків не спроможна охопити і всі можливі випадки повторності злочинів, яка пов'язана із засудженням особи. Згідно із ст. 32 КК повторність утворюється лише тотожними злочинами, іноді однорідними (якщо це прямо зазначено в Особливій частині КК), а для сукупності вироків має значення не вид злочину, а час його вчинення – між постановленням вироку, але до повного відбуття покарання.

Отже, якщо засудженим за необережний злочин після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання, вчинено, наприклад, новий необережний чи умисний злочин, різнорідний з першим, то дана ситуація має розглядатися як сукупність вироків, однак вона не є ні повторністю, ні сукупністю, ні рецидивом злочинів.

Таким чином, можна погодитись із В.П. Малковим щодо існування особливих випадків поєднання двох чи більше злочинів, які не охоплюються визначеними в законі видами множинності злочинів. Однак найменування таких випадків «сукупністю вироків» викликає певні сумніви.

Вирок це – найважливіший акт правосуддя, який виноситься від імені держави. Це завжди письмовий офіційний процесуальний документ. Згідно із ст. 327 КПК України якщо підсудний визнається винним у вчиненні злочину, суд постановляє обвинувальний вирок і призначає підсудному покарання, передбачене кримінальним законом. У кримінальному праві поняття сукупність вироків наразі пов'язане із особливими правилами призначення покарання, визначеними в ст. 71 КК, а не з видом злочинної діяльності особи.

Множинність злочинів, навпаки, є об'єктивно існуючою ситуацією вчинення особою (групою осіб) двох чи більше злочинів. Вона має місце незалежно від судових рішень, хоча інколи (при рецидиві) може бути з ними пов'язана.

Ось чому при віднесенні сукупності вироків до виду множинності злочинів порушуються логічні принципи поділу понять, зникає єдина підстава для класифікації множинності, перекичуються її специфічні юридичні ознаки.

¹ Див.: Там само. – С. 483.

Грунтуючись на сказаному вважаємо, що сукупність вироків не можна розглядати ні як вид множинності, ні як субінститут інституту множинності, хоча вказана проблема, безумовно, потребує подальшого наукового обговорення.

ВИСНОВКИ

У цій роботі зроблено спробу здійснити комплексний аналіз такого правового явища як одиничний злочин. Основні висновки проведеного дослідження полягають у наступному.

1. Одиничний злочин завжди є соціально обумовленим. Закріплюючи ту чи іншу дію (бездіяльність) або комплекс дій в якості злочинних, законодавець завжди виходить із їх соціальної значущості в суспільстві та враховує повторюваність, розповсюдженість, типовість, суспільну небезпечність саме такого сполучення діянь.

2. Одиничний злочин може бути як однооб'єктним, так і багатооб'єктним (поліоб'єктним); складатися як з однієї дії (бездіяльності), так і з декількох дій (наприклад, тотожних – у продовжуваному злочині, різнорідних чи однорідних – у складеному); залежно від настання наслідків – бути злочином із формальним або матеріальним складом (з одним чи декількома наслідками). Тобто, залежно від юридичної форми (законодавчого опису) або від особливостей злочинної поведінки суб'єкта, одиничний злочин може бути простим або ускладненим діянням.

3. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки одиничного злочину завжди тісно пов'язані між собою, оскільки дії (бездіяльність), що його утворюють, охоплюються єдиною виною суб'єкта (умисною, необережною, змішаною). У випадках із продовжуваними одиничними злочинами констатується також єдина мета, що пов'язує окремі тотожні дії суб'єкта в єдине ціле.

4. Одиничний злочин містить у собі ознаки одного складу злочину і кваліфікується за однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК. У нормі Особливої частини КК закріплюються об'єктивні та суб'єктивні ознаки одиничного злочину, визначаються його обсяг і межі.

Таким чином, під одиничним злочином, як структурним елементом множинності злочинів, слід розуміти просте чи ускладнене суспільно небезпечне діяння, яке має взаємопов'язані об'єктивні та суб'єктивні ознаки, що повторюються в об'єктивній дійсності саме в такому сполученні, містить ознаки одного складу злочину і кваліфікується за однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК.

5. Одиничний злочин є структурним елементом будь-якого виду множинності злочинів. Втім, не завжди формальна наявність двох чи більше одиничних злочинів утворює їх множинність. Обов'язковою ознакою множинності є те, що всі одиничні злочини, які входять до її складу, повинні бути юридично значущими та зберігати свої юридичні властивості. Отже є підстави для визначення обставин, що виключають одиничний злочин у структурі множинності злочинів. Такими обставинами є передбачені КК та іншими нормативними актами випадки, за наявності яких знищуються юридичні властивості вчиненого злочинного діяння, воно стає «юридично нікчемним» і не породжує кримінально-правових наслідків.

6. Інститут множинності злочинів є комплексним і складається із трьох субінститутів: сукупності злочинів, повторності злочинів, рецидиву та окремих норм, що визначають ознаки продовжуваного злочину та сукупності вироків. Вважаємо, що існуюча система норм інституту множинності злочинів потребує вдосконалення за рахунок доповнення її субінститутом одиничного злочину. На наш погляд, це забезпечить всебічне правове регулювання всіх випадків вчинення особою декількох злочинних діянь і підвищить ефективність чинного кримінального законодавства.

ДОДАТКИ

І. Судова практика з питань кваліфікації одиничних злочинів та їх відмежування від множинності злочинів

За кожним окремим пунктом ст. 93 КК покарання не призначається, а пред'явлене обвинувачення за декількома пунктами цієї статті може враховуватись як наявність декількох обставин, що обтяжують відповідальність за умисне вбивство

Ухвала судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України від 9 жовтня 1997 р. // ВВСУ. – 1998. – № 3. – С. 36–37

Вчинення умисного вбивства двох або більше осіб кваліфікується за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК тоді, коли позбавлення життя кількох осіб охоплювалося єдиним умислом винної особи і здійснювалося в одному місці без значного розриву у часі.

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 26 серпня 2003 р. // ВВСУ. – 2004. – № 1. – С. 13–14

Вироки судів держав СНД не тягнуть правових наслідків, передбачених статтями 9 і 71 КК України, при засудженні особи на території України, оскільки відповідно до Закону України від 3 березня 1998 р. «Про ратифікацію Протоколу до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року» Україна не взяла на себе зобов'язання визнавати і враховувати такі вироки

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 лютого 2004 р. // ВВСУ. – 2004. – № 5. – С. 19–20

Якщо особа раніше вчинила умисне вбивство, відповідальність за яке передбачена статтями 116–118 КК України (статтями 95–97 КК України 1960 р.), і знову вчинила умисне вбивство, її дії не можуть кваліфікуватися за п. 13 ч. 2 ст. 115 цього Кодексу (п. «з» ст. 93 КК України 1960 р.)

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 5 вересня 2002 р. // РВСУ. – 2004. – С. 117–119

Вчинення особою щодо різних потерпілих двох або більше тотожних діянь, не об'єднаних єдиним злочинним наміром, слід розглядати як повторність злочинів. У такому випадку складання сум заподіяної кожному потерпілому шкоди виключається

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 19 жовтня 2004 р. // РВСУ. – 2005. – Вип. 1(10). – С. 90–92

Повторність як кваліфікуюча ознака виключається, якщо судимість особи за попередній злочин знята або погашена в установленому законом порядку

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 листопада 2004 р. // РВСУ. – 2005. – Вип. 1(10). – С. 92–93

Посилання прокурора у касаційному поданні на необхідність приєднання до покарання, призначеного за новим вироком, невідбутої частини покарання за вироком суду Республіки Білорусь, визнано необґрунтованим

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 лютого 2004 року // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах. Офіц. вид. – К., 2006. – С. 114–116

Відповідно до вимог Закону України від 3 березня 1998 р. «Про ратифікацію Протоколу до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року» Україна не взяла на себе зобов'язань визнавати та враховувати вироки, винесені судами Договірних Сторін, при вирішенні питання про встановлення факту вчинення злочину повторно

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 25 листопада 2004 року // Судова прак-

тика Верховного Суду України у кримінальних справах. Офіц. вид. – К., 2006. – С. 116-118

Відповідно до ст. 70 КК України при сукупності злочинів суд, призначивши покарання (основне і додаткове) за кожний злочин окремо, визначає остаточне покарання шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим або шляхом повного чи часткового складання призначених покарань.

Звільнення особи від покарання у зв'язку з амністією за один злочин і одночасне призначення покарання за іншим чинним законодавством не передбачено

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 20 червня 2006 р. // ВВСУ. – 2006. – № 10. – С. 13

Якщо судимість за раніше вчинене викрадення чужого майна (крадіжку) погашена або знята в установленому законом порядку, то наступна крадіжка, вчинена винним, не може визнаватися вчиненою повторно.

Напад з метою заволодіння чужим майном з торгового прилавка під час роботи магазину не може розглядатися як розбій, поєднаний з проникненням в інше приміщення чи сховище

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 15 серпня 2006 р. – Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2006. – Вип. 1-2. – С. 109-111

Суд, звільняючи особу від кримінальної відповідальності у зв'язку з актом амністії, не взяв до уваги, що її злочинні дії продовжувались і після набуття чинності Законом України «Про амністію» від 31 травня 2005 р. № 2591-IV

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 29 серпня 2006 р. – Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 1(3). – С. 17-18

Статтею 14 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року передбачено, що видана особа не може переслідуватися та засуджуватися ні за яке правопорушення, вчинене до її видачі, крім правопорушення, за яке вона була видана

Ухвала спільного засідання Судової палати у кримінальних справах та Військової судової колегії Верховного Суду України від 26 січня 2007 р. – Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 2(4). – С. 5–8

Судом касаційної інстанції визнано, що у матеріалах справи відсутні будь-які дані на підтвердження, що засуджений діяв у стані крайньої необхідності, тобто для відвернення небезпеки, що безпосередньо загрожувала йому, охоронюваним законом правам інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави.

Відповідно до роз'яснень, що містяться у п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7 за окремими епізодами злочинної діяльності, які не мають самостійної кваліфікації, покарання не призначаються

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 3 квітня 2007 р. – Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 3(5). – С. 26–30

Визнавши, що грабіж вчинений повторно, суд помилково кваліфікував дії засудженого не за ч. 2 ст. 186 КК України, як належало, а за ч. 1 ст. 186 КК України

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 30 січня 2007 р. – Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 3(5). – С. 79–80

Розгляд судом позову про стягнення суми заборгованості зі сплати аліментів з особи, засудженої за ст. 164 КК України за злісне ухилення від їх сплати, у кримінальній справі суперечить вимогам ст. 28 КПК України

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 5 квітня 2007 р. – Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 3(5). – С. 75–76.

Умисне ухилення від сплати податків, поєднане із складанням завідомо неправдивих документів, яке спричинило тяжкі наслідки, правильно кваліфіковано за ч. 3 ст. 212 і ч. 2 ст. 366 КК України

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 20 лютого 2007 р. – Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 3(5). – С. 90–91.

Суд, розглядаючи кримінальні справи про злочини, вчинені особами, котрі були видані Україні іншими країнами, слід ураховувати положення Європейської конвенції про видачу правопорушників, в якій передбачено, що така особа не може переслідуватися та засуджуватися пі за яке правопорушення, вчинене до її видачі, крім правопорушення, за яке її було видано

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 7 червня 2007 р. // ВВСУ. – 2007. – № 10. – С. 21–22

З вироку суду виключено як зайву кваліфікуючу ознаку, передбачену п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України, – «вчинення умисного вбивства з метою приховати інший злочин», оскільки дії винного в цій частині повністю охоплюються п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України, як вбивство, поєднане зі згвалтуванням потерпілої особи

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 24 травня 2005 р. // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах: Офіц. вид. / Верх. Суд України. – К.: Концерн «Ін Юре», 2007. – С. 221–224

Оскільки засуджений позбавив життя потерпілу під час вчинення щодо неї статевих злочинів, його дії повністю охоп-

люються п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України, а інша кваліфікуюча ознака – «вбивство з метою приховати інші злочини» – є зайвою

Ухвала колегії судців Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 6 жовтня 2005 р. // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах: Офіц. вид. / Верх. Суд України. – К.: Концерн «Ін Юре», 2007. – С. 235–238

Дії засуджених перекваліфіковані з пунктів 4, 7 ч. 2 ст. 115 на ч. 2 ст. 121 КК України, оскільки їх умислом вбивство потерпілого не охоплювалося

Ухвала колегії судців Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 15 березня 2005 р. // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах: Офіц. вид. / Верх. Суд України. – К.: Концерн «Ін Юре», 2007. – С. 253–261

Вирішуючи питання про зміст умислу винної особи (наявність в її діях ознак умисного вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинило смерть потерпілого), суд повинен виходити з сукупності всіх обставин вчиненого злочину і враховувати засоби і зброя останнього, причини припинення злочинних дій, стосунки потерпілого і засудженого та їх поведінку, яка передувала злочину

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 17 листопада 2005 р. // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах: Офіц. вид. / Верх. Суд України. – К.: Концерн «Ін Юре», 2007. – С. 262–265

Дії засудженого, який учинив умисне вбивство на ґрунті особистих стосунків, правильно кваліфіковані судом за ч. 1 ст. 115 КК України, оскільки за раніше вчинене суспільно небезпечне діяння – позбавлення життя двох осіб у стані неосудності – до нього були застосовані примусові заходи медичного характеру

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 23 лютого 2006 р. // Кримінальне судочинство в Україні: Судова практика. Злочини проти життя особи (вбивства): Офіц. вид. / Верх. Суд України. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – С. 443–447

При відмежуванні умисного вбивства від заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, внаслідок яких настала смерть потерпілого, суду слід виходити з сукупності всіх обставин вчиненого злочину, при цьому враховувати не тільки кількість нанесених поранень, а й використані винним знаряддя і засоби вчинення злочину, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, його стосунки з потерпілим, які передували злочину, поведінку під час вчинення злочину, причини припинення злочинних дій винного тощо

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 січня 2006 р. // Кримінальне судочинство в Україні: Судова практика. Злочини проти життя особи (вбивства): Офіц. вид. / Верх. Суд України. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – С. 480–482

Оскільки засуджені діяли з прямим умислом на заподіяння смерті потерпілому, а не на спричинення йому тяжких тілесних ушкоджень, що призвели до смерті, дії засуджених не можуть кваліфікуватися за ч. 2 ст. 121 КК України

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 28 березня 2006 р. // Кримінальне судочинство в Україні: Судова практика. Злочини проти життя особи (вбивства): Офіц. вид. / Верх. Суд України. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – С. 483–488

Дії особи, винної в умисному заподіянні тяжких тілесних ушкоджень, внаслідок яких настала смерть потерпілої, за відсутності або недоведеності умислу винного на заподіяння смерті не можуть кваліфікуватися як умисне вбивство

Ухвала колегії судців Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 4 липня 2006 р. // Кримінальне судочинство в Україні: Судова практика. Злочини проти життя особи (вбивства): Офіц. вид. / Верх. Суд України. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – С. 488–491

Завдання ударів ногами по тілу потерпілого, від яких настала його смерть, за відсутності доказів наявності умислу в особи

на позбавлення потерпілого життя, суд правильно кваліфікував за ч. 2 ст. 121 КК

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 17 жовтня 2006 р. // РВСУ. – 2007. – Вип. 1(14). – С. 103–105

Відповідно до ст. 14 Європейської конвенції про видачу правопорушників видана особа не може переслідуватися, засуджуватися ні за яке правопорушення, вчинене до її видачі, крім того, за яке вона була видана.

Вирок суду змінено, оскільки суд, засуджуючи особу, не перевіряв умови її видачі та засудив за законом, який не підлягав застосуванню

Ухвала спільного засідання Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України і Військової судової колегії від 11 квітня 2008 р. // ВВСУ. – 2008. – № 9. – С. 9–10

Згідно із положеннями ст. 66 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 р., ратифікованої Законом України від 10 листопада 1994 р., видана особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності або бути покарана за злочин, вчинений до її видання, за який її не було видано

Ухвала спільного засідання колегії суддів Судової палати у кримінальних справах і Військової судової колегії Верховного Суду України від 6 червня 2008 р. // РВСУ. – 2008. – Вип. 2(17). – С. 96–98

Відповідно до ч. 4 ст. 32 КК повторність відсутня, якщо особу за раніше вчинений злочин було звільнено від кримінальної відповідальності, або якщо судимість за цей злочин було погашено або знято.

Дії засудженої особи, кваліфіковані за ч. 2 ст. 185 КК за ознакою повторності перекваліфіковано на ч. 1 цієї ж статті, оскільки на момент вчинення злочину строки погашення судимості, передбачені ст. 89 КК, минули

Ухвала спільного засідання колегії суддів Судової палати у кримінальних справах і Військової судової колегії Верховного Суду

України від 12 березня 2008 р. // РВСУ. – 2008. – Вип. 2(17). – С. 99-100

Вирок суду скасовано через помилкове призначення судом кримінального покарання за правилами ч. 4 ст. 70 КК України особі, яка вчинила продовжуваний злочин, передбачений ч. 1 ст. 164 цього ж Кодексу, який розпочала до постановлення вироку у першій справі та продовжила його після постановлення у ній вироку

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 23 липня 2009 р. // ВВСУ. – 2009. – № 10. – С. 25

Відповідно до положень ст. 66 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 р., ратифікованої Законом України від 10 листопада 1994 р. № 240/94-ВР «Про ратифікацію Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах», видана особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності або бути покарана за злочин, вчинений до її видання, за який її не було видано

Ухвала спільного засідання колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України і Військової судової колегії від 31 липня 2009 р. // ВВСУ. – 2009. – № 11. – С. 16.

Відповідно до ч. 3 ст. 88 КК України особи, засуджені за вироком суду без призначення покарання або звільнені від покарання чи такі, що відбули покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом, визнаються такими, що не мають судимості. У цих випадках кваліфікація дій зазначених осіб за ознакою повторності виключається

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 5 лютого 2009 р. // ВВСУ. – 2010. – № 1. – С. 28-29.

II. Збірки постанов Пленуму Верховного Суду України та матеріалів судової практики з кримінальних справ

Судебная практика. Убийства, изнасилования и другие преступления против личности: Сборник судебных решений по уголовным делам. – К.: Товариство «Знання» України, 1993. – 240 с.

Практика судів України в кримінальних справах // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – К., 1993. – № 4. – 351 с.

Судебные приговоры: Практика Верховного Суда Украины. – К.: Юринком, 1995. – 224 с.

Практика судів України у кримінальних справах (1993 – 1995) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – К.: Юрінком, 1996. – № 3. – 330 с.

Судебный прецедент (неофициальный): Судебная практика Харьковского региона по уголовным делам. – Х.: Изд. Ксилон, 1999. – 272 с.

Рішення Верховного Суду України. – 1997. – 200 с.

Рішення Верховного Суду України. – 1998. – 160 с.

Рішення Верховного Суду України. – 1999. – 168 с.

Рішення Верховного Суду України. – 2000. – 160 с.

Рішення Верховного Суду України. – 2001. – 184 с.

Рішення Верховного Суду України. – 2002. – 176 с.

Рішення Верховного Суду України. – 2004. – 176 с.

Рішення Верховного Суду України. – 2004. – Вип. 1(8). – 128 с.

Рішення Верховного Суду України. – 2005. – Вип. 2(9). – 128 с.

Рішення Верховного Суду України. – 2005. – Вип. 1(10). – 128 с.

Рішення Верховного Суду України. – 2007. – Вип. 1(14). – 128 с.

Рішення Верховного Суду України. – 2007. – Вип. 2(15). – 128 с.

Рішення Верховного Суду України. – 2008. – Вип. 1(16). – 128 с.

Рішення Верховного Суду України. – 2008. – Вип. 2(17). – 128 с.

Рішення Верховного Суду України. – 2009. – Вип. 1(18). – 128 с.

Рішення Верховного Суду України. – 2009. – Вип. 2(19). – 128 с.

Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (1973-2004). Офіційне видання / За заг. ред. В.Т. Маляренка. – К., 2004. – 336 с.

Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / За заг. ред. В.Т. Маляренка // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – № 12. – 360 с.

Практика судів України з кримінальних справ (2001–2005) / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса; Укладачі: В.В. Сташис, В.І. Тютюгін. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 464 с.

Сучасне кримінальне право України: нормативно-правові документи та судово-слідча практика: Хрестоматія / Упоряд. А.В. Савченко та ін.; За заг. ред. В.В. Кузнецова. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 496 с.

Судово-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Упоряд. і автор передмови М.І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 550 с.

Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах: Офіц. вид. / Відп. ред. П.П. Пилипчук. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2006. – 392 с.

Постановления Пленума Верховного Суда Украины по уголовным делам (2001-2006): Сборник / составление и перевод В.И. Тютюгина. – Х.: ООО «Одиссей», 2007. – 300 с.

Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2006. – Вип. 1–2. – 238 с.

Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 1(3). – 108 с.

Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 2(4). – 112 с.

Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 3(5). – 148 с.

Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2007. – Вип. 4(6). – 160 с.

Кримінальне судочинство в Україні: Судова практика. Злочини проти життя особи (вбивства): Офіц. вид. / Верх. Суд України; Відп. ред. П.П. Пилипчук. – К.: Вид. Дім. «Ін Юре», 2007. – 960 с.

Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах: Офіц. вид. / Верх. Суд України; Відп. ред. П.П. Пилипчук. – К.: Концерн «Ін Юре», 2007. – 696 с.

Практика судів України з кримінальних справ (2006–2007) / Укладачі: В.В. Сташис, В.І. Тютюгін; За заг. ред. В.В. Сташиса. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 880 с.

Кримінальне право України. Судові прецеденти (1864–2007 рр.). За ред. В.Т. Маляренка. – К.: «Освіта України», 2008. – 1104 с.

Кримінальний кодекс України. Практика судів України з кримінальних справ, 2007–2008 / уклад.: В.В. Сташис, В.І. Тютюгін; за заг. ред. В.В. Сташиса. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 384 с.

Список використаних джерел:

1. Агаев И.Б. Проблема повторности в уголовном праве. – М.: Юристъ, 2004. – 157 с.
2. Агаев И.Б. Рецидив в системе множественности преступлений. – М.: Юристъ, 2002. – 108 с.
3. Агаев И.Б. Совокупность преступлений: понятие, виды и наказуемость. – М.: ТК Велби, 2003. – 200 с.
4. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Т. 1. – Свердловск, 1972. – 385 с.
5. Алексеев С.С. Структура советского права. – М., 1975. – 290 с.
6. Антонян Ю.М., Вережагин В.А., Потапов С.А., Шостакович Б.В. Серийные сексуальные убийства. – М., 1997. – 276 с.
7. Аристотель. Сочинения в четырех томах. – М.: Мысль, 1976. – Т. 1. – 412 с.
8. Асмус В.Ф. Иммануил Кант. М.: Наука, 1973. – 148 с.
9. Афанасьев В.Г. Основы философских знаний: Для слушателей школ основ марксизма-ленинизма. – М., 1987. – 312 с.
10. Ахметшин Р., Гафурова Э. Момент окончания длящегося преступления (на примере захвата заложников) // Уголовное право. – 2007. – № 2. – С. 9-12.
11. Бажанов М.И., Сташис В.В. Новое в уголовном законодательстве. – М.: Юрид. лит., 1970. – 92 с.
12. Бажанов М.И. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров: Учеб. пособие. – Х.: Юрид. ин-т, 1977. – 49 с.
13. Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. – К.: Вища школа, 1980. – 216 с.
14. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть. – Днепропетровск: Пороги, 1992. – 168 с.
15. Бажанов М.И. Повторність злочинів як вид множинності злочинів / Конспект лекцій/. – Х.: Укр. юрид. акад., 1993. – 16 с.
16. Бажанов М.И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. – Х.: Право, 2000. – 128 с.
17. Безверхов А.Г., Шевченко И.Г. Уничтожение и повреждение имущества: вопросы истории, теории, практики. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 192 с.

18. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.
19. Белогриц-Котляревский Л. С. Учебник русского уголовного права. Общая и Особенная часть. – К.: Южно-русское книгоиздат-во, 1904. – 618 с.
20. Берзін П.С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення. – К.: Дакор, 2009. – 736 с.
21. Блум М.И. Применение советского уголовного закона к продолжаемым и длящимся преступлениям // Вопросы уголовного права и процесса. – Рига, 1969. – С. 53-70.
22. Бородин С. В. Квалификация убийств по действующему законодательству. – М.: Юрид. лит., 1966. – 252 с.
23. Бородин С. В. Преступления против жизни. – СПб.: Юрид. центр Пресс. – 2003. – 467 с.
24. Бурчак Ф.Г. Квалификация преступлений. – К.: Политиздат Украины, 1983. – 141 с.
25. Брайнин Я.М. Уголовный закон и его применение. – М.: Юрид. лит., 1967. – 240 с.
26. Введение в философию / И.Т. Фролов, Э.А. Арат-оглы, Г.С.Арефьева и др. Ч. 2. – М.: Политиздат, 1989. – 274 с.
27. Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 3; 2003. – № 1; 2004. – № 2; № 4; № 5; № 8; № 11; 2005. – № 1; 2006. – № 4; № 9; 2007. – № 2; № 10; 2008. – № 7; № 9; 2009. – № 3; № 4; № 10; № 11; № 12; 2010. – № 1.
28. Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 46. – Ст. 417; 1996. – № 48. – Ст. 263; 1997. – № 9. – Ст. 69; 1998. – № 26. – Ст. 162; 2000. – № 35. – Ст. 281; 2004. – № 50. – Ст. 540; 2007. – № 9. – Ст. 79.
29. Владимиров В.А., Ляпунов Ю.И. Ответственность за корыстные посягательства на социалистическую собственность. – М.: Юрид. лит., 1986. – 224 с.
30. Волженкин Б. В. Принцип справедливости и проблемы множественности преступлений по УК РФ // Законность. – 1998. – № 12. – С. 2–7.
31. Галиакбаров Р. Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия: Уч. пособие – Хабаровск: ВШ МВД СССР, 1987. – 86 с.

32. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. – М.: АО «Центр ЮрИнфор», 2001. – 448 с.
33. Гаухман Л. Д. Проблемы уголовно-правовой борьбы с насильственными преступлениями в СССР. – Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та. – 1981. – 160 с.
34. Герцензон А. А. Уголовное право. Учебное пособие для слушателей ВЮА. – Т. 1. – Часть Общая / изд. 2-е. – М.: Юриздат, 1948. – 590 с.
35. Голина В. В. Погашение и снятие судимости по советскому уголовному праву. – Х.: Вища школа, 1979. – 137 с.
36. Голина В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження. – Х.: Регіон-інформ, 2004. – 212 с.
37. Голина В. В. Судимість. – Х.: Харків юридичний, 2006. – 384 с.
38. Горбуза А. Д. Смешанная форма вины по советскому уголовному праву: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1972. – 21 с.
39. Гришко А. Я. Помилование осужденных в России: Научно-практ. пособие. – М.: Логос, 2005. – 112 с.
40. Гришко А. Я., Потапов А. М. Амнистия. Помилование. Судимость. – М.: Университетская книга; Логос, 2009. – 272 с.
41. Грищук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: Навч. посіб. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 568 с.
42. Дагель П. С., Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и ее установление. – Воронеж: Изд. ВГУ. – 1974. – 244 с.
43. Данилюк Т. М. Теоретико-прикладні проблеми встановлення моменту закінчення злочину: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Л., 2009. – 20 с.
44. Демин В. Ф. Социальная обусловленность законодательного конструирования единого сложного преступления и его квалификация: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1989. – 24 с.
45. Довідник про автореферати виконаних в Україні за 1991-2008 роки дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата юридичних наук / укладачі: В. К. Грищук, Б. О. Кирись, О. Ф. Пасека. – Л.: Львів. держ. ун-т внутрішніх справ, 2009. – 472 с.
46. Дурманов Н. Д. Давность и погашение судимости. – М.: Юриздат, 1939. – 72 с.

47. Дурманов Н.Д. Понятие преступления. – М.–Л.: Изд. АН СССР. – 1948. – 311 с.
48. Дурманов Н.Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1955. – 211 с.
49. Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон. – М.: Изд. МГУ, 1967. – 319 с.
50. Жиряев А.С. Уголовное право. Лекции // Юридический вестник, издаваемый Николаем Калачовым. – Вып. 41. – № 11. – СПб. – 167 с.
51. Загальна теорія держави та права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
52. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963–1997 роки). – Сімферополь: Таврія, 1998. – 712 с.
53. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2007). – Х.: Вид. ФО-П Вапнярчук Н.М., 2007. – 720 с.
54. Зелинский А.Ф. Квалификация повторных преступлений: Уч. пособие. – Волгоград: НИ и РИО ВСШ МВД СССР, 1976. – 55 с.
55. Зелинский А.Ф. Рецидив преступлений (Структура, связи, прогнозирование). – Х.: Вища школа, 1980. – 152 с.
56. Землюков С.В. Понятие вредных последствий преступления и их правовое значение: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1983. – 25 с.
57. Землюков С.В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1991. – 244 с.
58. Зинченко И.А. Составные преступления. – Х.: СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2005. – 176 с.
59. Зінченко І.О. Деякі проблеми кримінальної відповідальності за бандитизм // Проблеми законності. – 2006. – № 79. – С. 116–121.
60. Зинченко И.А. О квалификации некоторых составных преступлений // Проблеми законності. – 2006. – № 78. – С. 110–119.
61. Зінченко І.О., Тютюгін В.І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання / за заг. ред. професора Тютюгіна В.І. – Х.: Фінн, 2008. – 336.
62. Злотіна М.Л. Діалектика / За ред. Ю.А. Мелкова. – К.: Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – 2004. – 344 с.
63. Зозуля В.В. Совокупность преступлений против собственности: вопросы квалификации и назначения наказания: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Тамбов, 2009. – 24 с.

64. Зубкова В.И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. – М.: Норма, 2005. – 256 с.
65. Иванов В.Д., Мазуков С. Х. Субъективная сторона преступления. – Ростов-н/Д.: Изд-во Ростовск. ун-та, 1999. – 196 с.
66. Иванов Н.Г. К вопросу о квалификации «преступлений сопряженности» // Вестник Академии Ген. прокуратуры РФ. – 2007. – № 2. – С.40-44.
67. Ивлев Ю.В. Логика. – М., 1992. – 275 с.
68. Игнатов А.Н., Красиков Ю.А. Курс российского уголовного права: В 2 т. Т. 1. Общая часть. – М.: Изд-во НОРМА (Издат. группа НОРМА-ИНФРА – М), 2001. – 560 с.
69. Иногамова-Хегай Л.В. Конкуренция уголовно-правовых норм при квалификации преступления: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 169 с.
70. Кант И. Сочинения в шести томах. – Т. 3. – М.: Наука, 1973. – 376 с.
71. Калинина Т.А. Понятие длящегося преступления в уголовном праве России // Актуальные проблемы российского права. – Вып. 2: Сб. науч. тр. – М.: ОО «Полиграф ОПТ», 2005. – С. 183-190.
72. Камынин И. Особенности определения сроков давности по длящимся и продолжаемым преступлениям // Законность. – 2004. – № 1. – С. 29-33.
73. Капинус О.С. Убийства: мотивы и цели. – М.: Изд. ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2003. – 312 с.
74. Караев Т.Э. Повторность преступлений. – М.: Юрид. лит., 1983. – 104 с.
75. Кафаров Т.М. Проблема рецидива в советском уголовном праве. – Баку: Элм, 1972. – 256 с.
76. Квашиш В.Е. Гуманизм советского уголовного права. – М.: Юрид. лит., 1969. – 152 с.
77. Кедров Б.М. Единство диалектики, логики и теории познания. – Изд. 2-е. – М.: Комкнига, 2006. – 294 с.
78. Керимов Д.А. Философские проблемы права. – М.: Наука, 1972. – 452 с.
79. Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Часть общая – 3-е изд. – К.: Тип. Иогансона, 1891. – 850 с.

80. Кленова Т.В. Основы теории кодификации уголовно-правовых норм. – Самара, 2001. – 176 с.
81. Ковалев М.И. Оптимальное соотношение формального и оценочного в уголовном законе // Сов. гос-во и право. – 1973. – № 11. – С. 68-74.
82. Ковалев М.И. Проблемы учения об объективной стороне состава преступления. – Красноярск: Изд-во Красноярск. ун-та, 1991. – 176 с.
83. Козлов А.П. Понятие единичного преступления // Проблемы уголовной ответственности и наказания: Сб. статей. – Красноярск: Краснояр. гос. ун-т, 1999.
84. Козлов А.П. Учение о стадиях преступления. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002 – 353 с.
85. Козлов А.П. Неоконченное преступление. Уч. пособие. – Красноярск: Краснояр. гос. ун-т 1999. – 182 с.
86. Козаченко И.Я., Костарева Т.А., Кругликов Л.Л. Преступления с квалифицированными составами и их уголовно-правовая оценка: Текст лекции. – Екатеринбург: Урал. гос. юрид. акад. – 1994. – 59 с.
87. Коломытцев Н. А. Особо опасный рецидив преступлений и борьба с ним. – М., 1999. – 189 с.
88. Комментарий к УК Российской Федерации. 3-е издание. Под ред. В. М. Лебедева. – М.: Юрайт, 2004. – 917 с.
89. Коняхин В.П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 348 с.
90. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – М.: Акад. МВД СССР. – 1980. – 248 с.
91. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 416 с.
92. Коробеев А.И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. – Владивосток: Изд. ДВГУ, 1987. – 268 с.
93. Коротких Н. Судимость как признак рецидива преступлений // Законность. – 2005. – № 1. – С. 37-39
94. Косарев А.И. Римское право. – М.: Юрид. лит., 1986. – 256 с.
95. Корнеева А.В. Теоретические основы квалификации преступлений: Уч. пособие. – М.: Проспект, 2006. – 176 с.

96. Костарева Т.А. Квалифицирующие обстоятельства в уголовном праве (понятие, законодательная регламентация, влияние на дифференциацию ответственности). – Ярославль: Изд. ЯрГУ. – 1993. – 234 с.
97. Красиков Ю.А. Множественность преступлений (Понятие, виды, наказуемость): Уч. пособие. – М.: ВЮЗИ, 1988. – 96 с.
98. Краев Д.Ю. Проблемы уголовной ответственности за убийства, сопряженные с иными преступлениями. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 224 с.
99. Криволапов Г. Г. Множественность преступлений по советскому уголовному праву и установление ее признаков органами внутренних дел: Уч. пособие – М., 1989. – 49 с.
100. Кривоченко Л.Н. Борьба с рецидивом по советскому уголовному праву: Текст лекции. – Х.: Юрид. ин-т, 1973. – 32 с.
101. Кривошеин П.К. Повторность в советском уголовном праве (теоретические и практические проблемы). – К.: Вища школа, 1990. – 159 с.
102. Кривошеин П.К. Тактика применения уголовного законодательства по делам о продолжаемых преступлениях. – К.: ВШ МВД СССР, 1990. – 89 с.
103. Кригер Г.А. Борьба с хищениями социалистического имущества. – М.: Юрид. лит., 1965. – 328 с.
104. Кримінальне право України: Заг. частина: Підручник. За ред. Я.Ю. Кондратьєва – К.: Правові джерела, 2002. – 432 с.
105. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.; За ред професорів В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.
106. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид. переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 456 с.
107. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. (Ю.В. Александров, В.І. Антипов, О.О. Дудоров та ін.). – Вид. 4-е, переробл. та допов. / За ред. М.І Мельника, В.А. Клименка. – К.: Атіка, 2008. – 376 с.
108. Кримінальне судочинство в Україні: Судова практика. Злочини проти життя особи (вбивства): Офіц. вид. / Верх. Суд України; Відп. ред. П.П. Пилипчук. – К.: Вид. Дім. «Ін Юре», 2007. – 960 с.

109. Кримінальний кодекс України з постатейними матеріалами / За відп. ред. В.В. Сташиса; Упоряд.: В.С. Ковальський, В.І. Тютюгін. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 720 с.

110. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2006. – 1184 с.

111. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Вид. четверте, доповн. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 1208 с.

112. Кримінальний кодекс України. Практика судів України з кримінальних справ, 2007-2008 / уклад.: В.В. Сташис, В.І. Тютюгін; за заг. ред. В.В. Сташиса. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 384 с.

113. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. – М.: Госюриздат., 1960. – 244 с.

114. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений – 2-е изд. пер. и доп. – М.: Юристъ. – 1999. – 304 с.

115. Кузнецов В.В., Савченко А.В. Теорія кваліфікації злочинів: Підручник / За заг. ред. Є.М. Моїсєєва та О.М. Джузи; наук. ред. І.А. Вартильська. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. – 300 с.

116. Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. – М.: Госюриздат., 1958. – 219 с.

117. Кузнецова Н. Квалификация сложных составов преступлений // Уголовное право. – 2000. – № 1. – С. 32-37.

118. Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений: Лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений». / Научн. ред. и предисл. академика В.Н. Кудрявцева. – М.: Издат. Дом «Гордец», 2007. – 336 с.

119. Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. – М.: Изд. МГУ. – 1976. – 182 с.

120. Куринов Б.А. Обеспечение законности и справедливости при назначении наказания // Сов. гос-во и право. – 1971. – № 4. – С. 130–135.

121. Курс советского уголовного права. – М.: Наука, 1970. – т. III. – 350 с.

122. Курс советского уголовного права. (Общая часть). – т. 1. – Л.: Изд. ЛГУ, 1968. – 646 с.

123. Курс советского уголовного права. (Общая часть). – т. 2. – Л.: Изд. ЛГУ, 1970. – 672 с.
124. Курс уголовного права. Общая часть. – Том 1. – М.: Зерцало, 1999. – 577 с.
125. Курс уголовного права. Общая часть. Учение о наказании. – Том 2. – М.: Зерцало, 1999. – 387 с.
126. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1: Учение о преступлении / под. ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М.: Зерцало, 2002. – 611 с.
127. Куц В.Н. Ответственность за вымогательство по советскому уголовному праву: Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. – Х., 1986. – 19 с.
128. Лист Ф. Учебник уголовного права. Общая часть / Пер. с нем. – М., 1903. – 504 с.
129. Лист Ф. Учебник уголовного права. Общая часть. – СПб., 1907. – 403 с.
130. Лукашук И.И., Наумов А.В. Выдача обвиняемых и осужденных в международном уголовном праве: Учебно-практ. пособие. – М.: Рос. Юрид. Издат. Дом, 1998. – 160 с.
131. Лукашук И.И., Наумов А.В. Международное уголовное право: Учебник. – М.: Спарк, 1999. – 287 с.
132. Ляпунов Ю.И. Квалификация составных (сложных) преступлений // Соц. законность. – 1982. – № 2. – С. 47–52.
133. Магомедов А. А. Уголовное право России. Общая часть. – М., 1997. – 209 с.
134. Малков В.П. Множественность преступлений по советскому уголовному праву. – Казань: Изд. КазанГУ, 1982. – 175 с.
135. Малков В.П. Повторность преступлений (Понятие и уголовно-правовое значение). – Казань: Изд. КазанГУ, 1970. – 174 с.
136. Малков В.П. С совокупность преступлений (вопросы квалификации и назначения наказания). – Казань: Изд-во КазанскГУ, 1974. – 308 с.
137. Малков В.П. Множественность преступлений: сущность, виды, правовое значение. – Казань: Таглитат ИЭУП, 2006. – 140 с.
138. Малков В.П., Чернова Т.Г. Совокупность приговоров и применение наказания: вопросы законодательного регулирования, теории и практики. – Казань: Таглитат, 2003. – 176 с.

139. *Малярєнко В.Т.* Про покарання за новим Кримінальним кодексом України. – К.: Фонд «Правова ініціатива», 2003. – 156 с.
140. *Малярєнко В.Т., Музика А.А.* Амністія та помилування в Україні: Навч. посібник. – К.: Атіка, 2007. – 700 с.
141. *Малыхин В.И.* Квалификация преступлений. Теоретические вопросы: Уч. пособие. – Куйбышев: Из-во Куйб. ун-та, 1987. – 120 с.
142. *Марін О.К.* Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм. – К.: Атіка, 2003. – 224 с.
143. *Маркс К., Энгельс Ф.* Полн. собр. соч. Т. 1. – М.: Политиздат, 1954. – 412 с.
144. *Матышевский П.С.* Ответственность за преступления против социалистической собственности. – К.: Вища школа, 1983. – 176 с.
145. *Мирзаджанов К.* Вопросы советского уголовного права (досрочное освобождение от наказания). – Ташкент: Изд. «Укитувчи», 1980. – 96 с.
146. *Музика А.А., Школа С.М.* Амністія і помилування в системі сучасного українського права // Кримінальне право України. – 2006. – № 1. – С. 10-23.
147. *Навроцький В.О.* Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. – К.: Атіка, 1999. – 464 с.
148. *Навроцький В.О.* Основи кримінально-правової кваліфікації: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
149. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С.С. Яценка. – К.: А.С.К., 2002. – 936 с.
150. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. – Т. 1 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 3-тє вид. переробл. та доп. – К.: Алерта: КНТ: Центр учбової літ-ри, 2009. – 964 с.
151. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Атіка, 2003. – 1056 с.
152. *Наумов А.В.* Применение уголовно-правовых норм. – Волгоград: НИ и РИО ВСШ МВД СССР, 1973. – 176 с.
153. *Наумов А. В.* Российское уголовное право. Общая часть. – М.: БЕК, 1996. – 560 с.
154. *Наумов А. В.* Уголовное право. Общая часть. Курс лекций. – М.: БЕК, 1996. – 610 с.

155. Наумов А. В., Новиченко А. С. Законы логики при квалификации преступлений. – М.: Юрид. лит., 1978. – 104 с.
156. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины / Под. ред. Н.И. Мельника, Н.И. Хавронюка. – К.: Канон; А.С.К., 2002. – 1216 с.
157. Немировский Э. Я. Советское уголовное право. Часть общая и Особенная. – Одесса: 2-я гос. типография им. В.И. Ленина, 1926. – 363 с.
158. Немировский Э. Я. Учебник уголовного права. Общая часть. – Одесса.: Изд-во Акционерного Южно-русского общ-ва, 1919. – 371 с.
159. Неклюдов Н.А. Общая часть уголовного права (конспект). – СПб., 1875.
160. Никифоров А.С. Совокупность преступлений. – М.: Юрид. лит., 1965. – 134 с.
161. Общая теория права: Учебник для юридических вузов / Под ред. А.С. Пиголкина. – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1995. – 384 с.
162. Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. – М.: Юрист, 1997. – 540 с.
163. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под. ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1986. – 797 с.
164. Ораздурдыев А. М. Продолжаемое преступление по советскому уголовному праву: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – Казань, 1984. – 20 с.
165. Ораздурдыев А.М. Проблема единства преступлений в уголовном праве. Уч. пособие. – Ашгабад: Магарыф., 1995. – 168 с.
166. Основания уголовно-правового запрета. – М.: Наука, 1982. – 301 с.
167. Панов Н.И. Квалификация насильственных преступлений: Уч. пособие. – Х.: Юрид. ин-т, 1986. – 54 с.
168. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. – Х.: Вища школа. – 1982. – 161 с.
169. Панов Н.И. Оценочные понятия и их применение в уголовном праве // Проблемы соц. законности: Респ. межвед. науч. сб. – Х.: Вища школа, 1981. – Вып. 7. – С. 99-106.
170. Панов Н.И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления: Уч. пособие. – Х.: Юрид. ин-т. – 1984. – 111 с.

171. Панов Н.И. О точности норм уголовного права и совершенствовании законодательной техники // Правоведение, 1987. – № 4. – С. 79-82.

172. Панов Н.И., Тихий В.П. Уголовная ответственность за создание опасности // Проблемы законности. – Х., 1997. – Вып. 32. – С. 104-111.

173. Панов М.І. Понятійні апарати наук кримінального циклу: співвідношення і взаємозв'язок // Вісник АПрН України. – 2000. – № 4. – С. 37-45.

174. Панов Н.И., Огородник А.П. Методологический аспект исследования оценочных понятий в уголовном праве // Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Х.: Право, 2004. – С. 316-319.

175. Панько К.А. Вопросы общей теории рецидива в советском уголовном праве. – Воронеж: Изд. ВГУ, 1988. – 189 с.

176. Петухов Р.Б. Множественность преступлений по Уголовному кодексу РФ: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – М., 1999. – 26 с.

177. Панько К.А. Рецидив в советском уголовном праве: Учеб. пособие. – Воронеж: Изд. ВГУ, 1983. – 120 с.

178. Пинаев А. А. Курс лекций по Общей части уголовного права. Книга первая. «О преступлении» – Х.: Харьков юридический, 2001. – 290 с.

179. Пинаев А.А. Курс лекций по Общей части уголовного права. Книга вторая «О наказании». – Х.: Харьков юридический, 2002. – 194 с.

180. Пинаев А.А. Уголовное право Украины. Общая часть. – Х.: Харьков юридический, 2005. – 664 с.

181. Пинаев А.А. Особенности составов преступлений с двойной и смешанной формами вины: Уч. пособие. – Х.: Юрид. ин-т. – 1984. – 52 с.

182. Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, – 1961. – 666 с.

183. Пионтковский А.А. Уголовно-правовые воззрения Канта, А. Фейербаха и Фихте. – М.: Юриздат НКЮ, 1940. – 191 с.

184. Письменний Є.О. Інститут судимості в кримінальному праві України: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – К., 2009. – 20 с.

185. Плотникова М.В. Множественность преступлений: соотношение ее разновидностей. – М.: Моск. психолого-социальн. ин-т, 2004. – 80 с.

186. Побегайло Э.Ф. Умышленные убийства и борьба с ними. Уголовно-правовое и криминологическое исследование. – Воронеж: Изд. ВГУ, 1965. – 205 с.
187. Познышев С.В. Основные вопросы учения о наказании. – М.: Университет. типография, 1904. – 407 с.
188. Познышев С.В. Учебник уголовного права. – М.: Мосполиграф, 1923. – 380 с.
189. Поликарпова И.В. Уголовная ответственность за умышленное причинение тяжкого вреда здоровью: проблемы уголовной политики и квалификации / Под ред. Н.А. Лопашенко. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 176 с.
190. Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. А.И. Коробеева. Т. 1: Преступление и наказание. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2008. – 1133 с.
191. Пономаренко Ю.А. Чинність і дія кримінального закону в часі. – К.: Атіка, 2005. – 288 с.
192. Попов А.Н. Убийства при отягчающих обстоятельствах. – СПб.: Юрид. центр Пресс. – 2003. – 898 с.
193. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику в справах про злочини проти власності» // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 12. – С. 9-16.
194. Практика судів України з кримінальних справ (2001–2005) / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса; Укладачі: В.В. Сташис, В.І. Тютюгін; – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 464 с.
195. Практика судів України з кримінальних справ (2001–2005) / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса; Укладачі: В.В. Сташис, В.І. Тютюгін. // Бюл. зак-ва і юрид. практики України. – 2005. – № 11. – 464 с.
196. Практика судів України з кримінальних справ (2006–2008) / Укладачі: В.В. Сташис, В.І. Тютюгін; За заг. ред.. В.В. Сташиса. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 880 с.
197. Примаченок А.А. Уголовное право Республики Беларусь. Общая часть. – Минск, 2003. – 312 с.
198. Присяжнюк Т.І. Проблеми застосування амністії в Україні // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 9. – С. 39-42.
199. Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Понятие, принципы и источники уголовного права: Сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 297 с.

200. Пудовочкин Ю.Е. Учение о преступлении: избранные лекции. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 224 с.
201. Пудовочкин Ю.Е. Учение о составе преступления. Уч. пособие. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 248 с.
202. Рарог А.И. Вина и квалификация преступления: Уч. пособие. – М.: ВЮЗИ, – 1982. – 63 с.
203. Рарог А.И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. – СПб.: Юрид. центр Пресс. – 2002. – 304 с.
204. Рарог А.И. Общая теория вины в уголовном праве: Уч. пособие. – М.: ВЮЗИ. – 1980. – 91 с.
205. Рішення Верховного Суду України. – 2005. – Вип. 1(10); 2007. – Вип. 1(14); 2008. – Вип. 2(17).
206. Ришелюк А. Н. Длющиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве: Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. – К., 1992. – 25 с.
207. Российское уголовное право: Курс лекций. Т. 1. Преступление / Под ред. А.И. Коробеева. – Владивосток: Изд-во ДВГУ, 1999. – 604 с.
208. Российское уголовное право: Курс лекций. Т. 2. Наказание / Под ред. А.И. Коробеева. – Владивосток: Изд-во ДВГУ, 1999. – 500 с.
209. Руткевич М.Н., Лойфман И.Я. Диалектика и теория познания. – М.: Мысль, 1994. – 384 с.
210. Сажеников Ю.В., Селиверстов В.И. Правовые проблемы помилования в России. – М.: ИД «Юриспруденция», 2007. – 168 с.
211. Салихов Ш.С. Проблемы множественности преступлений при квалификации убийств: Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. – М., 2005. – 23 с.
212. Сарыев Б.С. Ответственность за преступления против жизни и здоровья. – Ашхабад: Ылым. – 1973. – 248 с.
213. Сафонов В.Н. Организованное вымогательство: уголовно-правовой и криминологический анализ. – СПб., 2000. – 236 с.
214. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917-1952 гг. – М.: Госюриздат., 1953. – 464 с.
215. Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР. 1924-1963. – М.: Известия, 1964. – 479 с.
216. Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР. 1924-1986. – М.: Известия, 1987. – 973 с.

217. Семернева Н.К., Новоселов Г.П., Николаева З.А. Множественность преступлений: квалификация и назначение наказания: Учеб. пособие. – Свердловск: Юрид. ин-т, 1990. – 84 с.
218. *Сергеевский Н.Д.* Русское уголовное право. Часть общая. – Вып.1 – СПб., 1887. – 378 с.
219. *Сергеевский Н.Д.* О значении причинной связи в уголовном праве. Ч. 1. – Ярославль, 1880.
220. *Сергеевский Н.Д.* Русское уголовное право. Пособие к лекциям. Часть общая. – СПб., 1890.
221. Словарь современных иностранных слов. – М., 1993. – 172 с.
222. *Смольников В.Е.* Давность в уголовном праве. – М.: Юрид. лит., 1973. – 144 с.
223. *Созанський Т.І.* Кваліфікація сукупності злочинів: Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. – Львів, 2009. – 19 с.
224. Современный словарь иностранных слов. – СПб., 1994. – 672 с.
225. *Солопов Е.Ф.* Философия. Предмет и логика философии. Истоки диалектики и метафизики. – М.: ВГУ, 2001. – 111 с.
226. *Спасович В.* Учебник уголовного права. Т.1. Вып. 2. – СПб., 1863.
227. *Спиридонов Л.И.* Социология уголовного права. – М.: Юрид. лит., 1986. – 240 с.
228. *Становский М.Н.* Назначение наказания. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 1999. – 480 с.
229. *Сташис В.В., Бажанов М.И.* Преступления против личности в УК СССР и судебной практике. – Х.: Вища школа. – 1981. – 216 с.
230. *Стрижевська А.А.* Сукупність злочинів за кримінальним правом України: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – К., 2007. – 20 с.
231. *Стручков Н.А.* Назначение наказания при совокупности преступлений. – М.: Госюриздат, 1957. – 144 с.
232. Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах: Офіц. вид. / Відп. ред. П.П. Пилипчук. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2006. – 392 с.
233. Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах: Офіц. вид. / Верх. Суд України; Відп. ред. П.П. Пилипчук. – К.: Концерн «Ін Юре», 2007. – 696 с.

234. Судова практика у кримінальних справах // Кримінальне судочинство. – 2006. – Вип. 1-2; 2007. – Вип. 1(3); Вип. 2(4); Вип. 3(5); Вип. 4(6).

235. Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права. Часть общая. Кн. 1. Учение о преступлении. Вип. 2. – СПб., 1878.

236. Таганцев Н.С. Лекции по русскому уголовному праву. Часть Общая. Вип. 4 – СПб., 1892. – 1928 с.

237. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Том 1. – М.: Наука, 1994. – 380 с.

238. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Том 2. – М.: Наука, 1994. – 396 с.

239. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая. Т.2. – СПб.: Гос. типография, 1902. – 1460 с.

240. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике. – К.: Юринком, 1995. – 208 с

241. Тенчов Е.С. Институты уголовного права: система и взаимосвязь // Сов. гос-во и право. – 1986. – № 8. – С. 60-66.

242. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М.: Юрист, 2000. – 546 с.

243. Тихий В.П., Панов М.І. Злочин, його види та стадії: науково-практичний коментар. – К.: Видавн. дім «Проміні», 2007. – 40 с.

244. Тихий В.П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности. – Х.: Вища школа, 1981. – 172 с.

245. Ткачевський Ю.М. Давность в советском уголовном праве. – М.: Изд. МГУ, 1978. – 128 с.

246. Ткаченко В.И. Составы преступлений с отягчающими обстоятельствами // Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью. – М., 1988. – 39 с.

247. Ткешелиадзе Г.Т. Ответственность при совокупности преступлений по советскому уголовному праву: Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. – Тбилиси, 1961. – 19 с.

248. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. – М.: Госюриздат, 1957. – 364 с.

249. Уголовное законодательство СССР и союзных республик. – М.: Госюриздат., 1957. – 531

250. Уголовное право России. Общая часть. Под ред. Л.Л. Кругликова. – М., 1999. – 488 с.

251. Уголовное право. Общая часть. Учебник под ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамовой. – М.: Норма, 1999. – 516 с.
252. Уголовный закон: Опыт теоретического моделирования / Отв. ред. В.Н. Кудрявцев, С.Г. Келина. – М.: Наука, 1987. – 276 с.
253. Уголовный кодекс Латвийской Республики. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 313 с.
254. Уголовный кодекс Республики Молдова. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 408 с.
255. Уголовный кодекс Республики Молдова. – Кишинев, 2002. – 111 с.
256. Уголовный кодекс РСФСР. Практический комментарий под ред. М.Н. Гернета и А.Н. Трайнина. – М.: «Право и жизнь». – 1925. – 132 с.
257. Уголовный кодекс УССР. Научно-практический комментарий. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 880 с.
258. *Угрехелидзе М.Г.* Проблема неосторожной вины в уголовном праве. – Тбилиси: Мецниереба, 1976. – 132 с.
259. Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога. – К., 1995. – Кн. 1. – 986 с.
260. *Устименко В.В.* Специальный субъект преступления. – Х.: Вища школа, 1989. – 104 с.
261. *Фейербах А.* Уголовное право. СПб, 1810.
262. Философская энциклопедия / Под. ред. Ф.В. Константинова. Т. 4. – М.: Советская энциклопедия, 1967. – 986 с.
263. *Фролов Е.А., Галиакбаров Р.Р.* Множественность преступных деяний как институт советского уголовного права: Уч. пособие. – Свердловск, 1967. – 20 с.
264. *Харитонов О.В.* Кримінально-правові погляди О.Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень. – Х.: Право, 2010. – 252 с.
265. *Хропанюк В.Н.* Теория государства и права. 2 изд. – М., 1997. – 486 с.
266. *Цалин С.Д.* Логический словарь-справочник. – Харьков: Факт, 2006. – 988 с.
267. *Чепелюк О.В.* Амністія та помилування в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – К., 2009. – 16 с.

268. Чернова Т., Малков В. Назначение наказания по совокупности приговоров // Рос. юстиция. – 1999. – № 10. – С. 46-48.

269. Черненко Т.Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву: Автореф. ...дисс. докт. юрид. наук. – М., 2000. – 38 с.

270. Черненко Т.Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву. – Кемерово: Кузбассвуиздат, 2007. – 203 с.

271. Шапченко С.Д. Оценочные признаки в составах конкретных преступлений: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – К., 1988. – 24 с.

272. Шевченко Є.В. Злочини з похідними наслідками. – Х.: СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2005. – 216 с.

273. Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – К., 2004. – 20 с.

274. Шмелев В.Ф. Уголовная ответственность при совокупности преступлений: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – М., 1992. – 20 с.

275. Энциклопедия уголовного права. – Т. 1. Понятие уголовного права. – Издание профессора Малинина. – СПб., 2005. – 698 с.

276. Энциклопедия уголовного права. – Т. 3. Понятие преступления. – Издание профессора Малинина. – СПб., 2005. – 522 с.

277. Энциклопедия уголовного права. – Т. 3. Понятие преступления. – Издание профессора Малинина. Изд. 2-е, перераб. и доп. – СПб., 2010. – 522 с.

278. Южанин В.Е., Арташова А.В. Проблемы рецидива преступлений и ответственности за него по уголовному праву России. – М.: Юрлитинформ, 2007. – 192 с.

279. Юшков Ю.Н. Множественность преступных деяний (вопросы квалификации и назначения наказания): Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – Свердловск, 1974. – 24 с.

280. Яковлев А. М. Совокупность преступлений, повторность и рецидив по советскому уголовному праву // Сов. гос-во и право. – 1956. – № 10. – С. 48-55.

281. Яковлев А.М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1960. – 120 с.

282. Яковлев А.М. Борьба с рецидивной преступностью. – М.: Наука, 1964. – 224 с.

283. Якушев В.С. Понятие правового института // Правоведение. – 1970. – № 6. – С. 61–69.
284. Якушин В.А. Ошибка и ее уголовно-правовое значение. – Казань: Изд-во КазГУ, 1988. – 128 с.
285. Яни П. Длющиеся преступления с материальным составом. К вопросу о квалификации преступного уклонения от уплаты налогов // Рос. юстиция. – 1999. – № 1. – С. 40-43
286. Яни П.С. Сопряженность не исключает совокупность // Законность. – 2005. – № 2. – С. 25-28.
287. Яценко С.С. Ответственность за преступления против общественного порядка. – К.: Вища школа, 1976. – 190 с.
288. Яшинова Н.Ф. О назначении наказания при совокупности преступлений по советскому уголовному праву. – Уч. записки Харьк. юрид. ин-та. – Вып. VI. – 1955. – С. 10-17.

Наукове видання

**Зінченко Ірина Олександрівна
Тютюгін Володимир Ілліч**

ОДИНИЧНІ ЗЛОЧИНИ:

поняття, види, кваліфікація

Монографія

Відповідальний за випуск Н. М. Ярошенко

Коректор В. В. Лук'янчук

Комп'ютерна верстка і дизайн І. В. Москалюк

Видано в авторській редакції

Підписано до друку 30.03.2010 р.

Формат 84x108 1/32. Папір офсетний. Гарнітура Times.

Ум.-друк. арк. 12,12. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

Замовлення №3003/1

Надруковано з оригінал-макета,
виготовленого Видавництвом "ФІНН"

(Свідоцтво про внесення до державного реєстру

суб'єктів видавничої діяльності:

серія ДК № 924 від 22.05.2002 р.),

в друкарні ФО-П Білетченко Г. В.

(тел.: 8-057-758-35-98)